مەشئەل كۆتۈرگەن كىشلەر

(پوۋېست)

خالىدە ئىسرائىل

1857-يىلى ئەنگلىيە ئىشچىلىرى دۇنيا بويىچە تۇنجى پۇتبول كۇلۇبىنى قۇردى.

1863-يىلى ئەنگلىيىدىكى 11 پۇتبول كوماندىسى بىرلىشىپ تۇنجى پۇتبول جەمئىيىتى قۇردى،

1870-يىلى ئەنگلىيە پۇتبول جەمئىيىتى ئەنگلىيە ھەم دۇنيا بويىچە تۇنجى پۇتبول مۇسابىقىسى -‹‹ يەڭگۈچى ›› پۇتبول مۇسابىقىسىنى كۆردى. شۇنىڭدىن كېيىن ئەنگلىيىدە پۇتبول ھەرىكىتى كەڭ قانات يېيىپ، ئاۋستىرىيە، ئاۋستىرالىيە، ئىسپانىيە، ئىتالىيە، فرانسىيە، بېلگىيە، گوللاندىيە قاتارلىق ئەللەرگە تارقالدى.

1896-يىلى پۇتبول ھەرىكىتى خەلقئارا ئولىمپىك تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىنىڭ بىر تۈرى قىلىپ قوشۇلدى.

1904-يىلى مايدا پارىژدا خەلقئارا پۇتبولچىلار بىرلەشمىسى ‹‹FIFA›› قۇرۇلدى.

1928-يىلى خەلقئارا پۇتبولچىلار بىرلەشمىسى 1930-يىلىدىن تارتىپ تۆت يىلدا بىر قېتىم دۇنيا پۇتبول لوڭقىسىنى تالىشىش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈشنى قارار قىلدى....

1870-يىللىرى ئەنگلىيىنىڭ مانچېستېر شەھىرىدىكى باغچە، مەيدانلاردا توپ تېپىپ يۈرگەن پىرىستان ئىشچىلىرى ئارىسىدا بىر ئۇيغۇر يىگىتمۇ بار ئىدى. بەستلىك، چاققان، ئىنتايىن زېرەك بۇ يىگىت يىگىلا ئۆگىنىۋالغان بىر نەچچە ئېغىز ئىنگلىزچە سۆزگە تايىنىپ بۇ يەردىكى ئىشچىلار بىلەن چىقىشىۋالغان ۋە پۇتبول ئويناشنى ناھايىتى ئوبدان ئۆگەنگەنتى. كىشىلەر ئۇنىڭدىن: ‹‹ سەن قەيەرلىك؟ ›› دەپ سورىسا، ئۇ ئويلىنىپ تۇرۇپ كېتىپ:

- مەن ئۇستۇنئاتۇشلۇق، ئۇستۇن ئاتۇشنىڭ ئىكساق دېگەن يېرىدىن، - دەپ جاۋاب بېرەتتى. ھەممە ئىشقا قىزىقىدىغان ئەنگلىيىلىكلەر دۇنيا خەرىتىسىدىن ئۇستۇن ئاتۇش، ئىكساق دېگەن شەھەرلەرنى ئىزدەپ ئاۋارە بولۇشاتتى.

ئۇچاغلاردا ئۇستۇنئاتۇش قەشقەر كونىشەھەر ناھىيىسىگە قاراشلىق كىچىككىنە بازار ئىدى. ئۇنى دۇنيا خەرىتىسىدىن ھەقىقەتەن تاپقىلى بولمايتتى.

بۇ يىگىت ئاشۇ ئۇستۇنئاتۇشنىڭ ئىكساق كەنتلىك ھاشىم بالىخان دېگەن يېتىم

ئوغۇل ئىدى.

ئاتا -ئانىسىدىن كىچىك قالغان ھاشىم بالىخان ھاممىسىنىڭ قولىدا چوڭ بولدى. ئۇ، ھاممىسىنىڭ كۆڭۈل قويۇپ تەربىيىلىشى بىلەن « قۇرئان » ساۋاتىنى چىقارغاندىن باشقا، كۆچەت ئۇلاقچىلىقىغا ئۇستا بولۇپ يېتىلدى. ئايىغى چاققان، پاكىز، چىرايلىق كىيىنىپ يۈرۈشنى ياقتۇرىدىغان، ھەر قانداق ئىشنى ئىپىگە كەلتۈرۈپ قىلىدىغان ھاشىم بالىخانغا ھاممىسىلا ئەمەس، قولۇم - خوشنىلىرىمۇ ئامراق ئىدى. سۆزمەن- قىزىقچىلىقى، چىقىشقاقلىقى ئۈچۈن ئۇنىڭ كۆرگەنلا ئىشنى قىلىپ باققۇسى كېلىدىغان ھەر دەم خىيال مىجەزىنىمۇ ئەيىبكە بۇيرىمايتتى. ئۇ ھەقتە سۆز ئېچىلسا بوۋايلار كۈلۈشۈپ: « «ئوغۇل بالا شوخ بولسا، شوخ بولمىسا يوق بولسا »، دېيىشكەن، ھاشىم بالىزە شوخ، كىلىشىملىك ئادەم بولدى، ئۇ ئاشۇ مىجەزى بىلەن ھەر قانداق يەرگە بارسا نىنىنى تېپىپ يېيەلەيدۇ » دېيىشەتتى.

ھاشىم بالىخان 17-18 ياش ۋاقىتلىرىدا ياشىنىپ قالغان ھاممىسى بىلەن ئىلىغا چىقىپ كەتتى. ھاممىسى ئىلىدا ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن كارۋانلارغا ئەگىشىپ ئەنجانغا، ئۇ يەردىن تۈركىيەگە باردى. ئىزمىردا مۇساپىرلىق ۋە يوقسۇزلىقنىڭ دەردىنى تارتىپ يۈرگەن چاغلىرىدا زەرىف باي دەيدىغان كىشىنىڭ ياردىمىگە ئېرىشىپ، خەلقئارا يۈك پاراخوتىنىڭ ياردەمچى يۈك تىزىملىغۇچىسى بولدى ۋە پاراخوت بىلەن ئەنگلىيەنىڭ مانچېستېر شەھىرىگە بېرىپ ئۇ يەردە بىر يىل تۇرۇپ قالدى. ئىككىنچى يىلى تۈركىيەگە قايتىپ موينا(ياۋايى ھايۋان تېرىسى) ساتىدىغان بىر دۇكاندا ئىشلەپ بىر مەزگىل ئۆتكەندە، خوجايىنىنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن مال سېتىۋالغۇچىلارغا يول باشلاپ سىبىرىيەنىڭ بىر قىسىم جايىغا، ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئالمۇتا، رۇسىيىنىڭ شەمەي شەھەرلىرىگە، كېيىن يەنە قازانغا باردى.

قازان ئەينى دەۋردە غەرب ۋە شەرق ئوتتۇرىسىدىكى مۇھىم ئىقتىسادى تۈگۈن بولۇپلا

قالماي، مەدەنىيەت-مائارىپ ۋە ئىلىم-پەن ئۇچقاندەك تەرەققىي قىلىۋاتقان، غەرب دۇنياسى بىلەن شەرق دۇنياسىغا تەۋە خىلمۇ-خىل ۋە مەدەنىيەت ھادىسىللىرى، پىكىر ئېقىملىرى ئۆزئارا ئۇچرىشىپ توقۇنۇشۇدىغان ھەم بىر-بىرىگە تەسىر كۆرسىتىدىغان، گۈللەنگەن زامانىۋى شەھەر ئىدى. رىقابەت تۇسى قويۇق، قىزىقارلىق تەنتەربىيە تۈرى بولغان پۇتبول بۇ يەردىكى مەكتەپلەردە يېڭىدىن قوبۇل قىلىنىۋاتاتتى.

ھاشىم بالىخان قازاندىكى بۇ يېڭىلىقنىڭ ئاكتىپ تەشەببۇسچىسى ۋە قاتناشقۇچىسى بولدى. ئۇ بۇ يەردىكىلەرگە ئەنگلىيە ئويناش قائىدىللىرىنى ئۆگەتتى، مۇسابىقىلەرگە قاتناشتى ۋە ناھايىتى تېزلا بۇ يەردىكى داڭلىق توپچىلاردىن بوپقالدى. شۇ مەزگىلدە ئۇ سودا ئىشى بىلەن قازانغا كەلگەن بىر يۇرتلۇقى، ئوتتۇرا ئاسىيادىكى داڭلىق باي-باھاۋۇدۇن ھاجى بىلەن كۆرۈشتى. ئۇلارياش- قۇرامى تەڭ، زېھنى كۈچى، پىكىر-ھېسسىياتى ئۇرغۇپ تۇرغان يىگىتلەر ئىدى، ئىككىسىلا يۇرتىنى، ئىككىساقنى قىزغىن سۆيەتتى، نامراتلىق، نادانلىق ئىلكىدە ياشاۋاتقان يۇرتداش، قان-قېرىنداشلىرىنى، بۇلارنىڭ تەقدىرىنى كۆپ ئويلايتتى. شۇڭا، ئوي- پىكرى كۆپىنچە بىر يەردىن چىقاتتى. ھاشىم بالىخان ئۇزاق يىل مۇساپىرلىق دەردىنى تارتىپ يۇرتىنى سېغىنغانلىغىنى، يۇرتتىقا كەتكۈسى بارلىقىنى، مۇشۇ يەردىكى بالىلارغا پۇتبول ئويناشنى ئۆگەتكەندەك، يۇرتىدىكى ئوشۇق ئويناپ يۈرگەن بالىلارغىمۇ پۇتبول ئويناشنى ئۆگەتكۈسى بارلىقىنى ئېيتقاندا، باۋۇدۇنباي كۆزلىرىگە ياش ئالدى. ئۇمۇ يۇرتىدىكى قاراڭغۇ مەدرىسىلەرنى ئىسلاھ قىلىش، ئوقوتۇش مەزمۇنىغا پەننى دەرسلەرنى كىرگۈزۈش، شارائىت يارىتىپ، بۇ يەردىكىدەك يېڭىچە مەكتەپلەرنى قۇرۇش، تەن تەربىيەسىنى يولغا قويۇش قاتارلىق خېلىدىن بېرى ئوي - خىيالىنى چىرماپ، يۈرىكىدىن چىقماي كېلىۋاتقان ئارزۇ - ئارمانلىرىنى سۆزلىدى. ئۇلار كۆپ قېتىم ئەنە شۇنداق سىردىشىپ، ئارزۇ-ئارمانلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنىڭ پىلانلىرىنى تۈزۈشتى. باھاۋۇدۇنباي ھاشىم بالىخاننى يۇرتىغا قايتىدىغان كارۋانلار بىلەن يولغا

سالىدىغان چاغدا ئۈنىڭغا ئۈچ پۇتبول توپى بىلەن بىر ناسوس يوللۇق تۇتتى. بۇ توپلار پامىر تاغلىرى ئارىسىدىكى تىك- خەتەرلىك مۇز-داۋانلاردىن ساق-سالامەت ئۆتۈپ هاشىم بالىخان بىلەن بىللە ئىكىساققا يېتىپ كەلدى. تەۋەككۇلچىلىك روهىغا باي ئىكىساق دېهقانلىرى پۇتبولنى ياقتۇرۇپ قالدى.

1880-يىللاردا ئىكىساقنىڭ ئەڭ دەسلەپكى پۇتبول كوماندىسى بارلىققا كەلدى. ئۇلار دەسلەپتە تۆت ئادەم بىر گۇرۇپپا بولۇپ ئوينايتتى. هاشىم بالىخان، تاياخۇن، نامانكام، خەلەمكام، نەسپاخۇن، سوپىكام، نۇدۇككام، نەبىكام قاتارلىق توپچىلار ئىكىساق پۇتبولچىلىق تارىخىنىڭ تۇنجى قۇرلىرىنى يازدى. يىللارنىڭ ئۆتۈشى، تارىخنىڭ بوران-چاپقۇنلۇق ئۆزگىرىشلىرىگە ئەگىشىپ پۇتبول هەرىكىتى يېڭىلىق-تەرەققىياتنىڭ سىمۋولى سۈپىتىدە ئىكىساقلىقلارنىڭ تەقدىرى بىلەن چەمبەرچەس بىرلىشىپ كەتتى.

1927-يىلىنىڭ ئاپرېل ئايلىرى. قەدىمىي شەهەر قەشقەرنىڭ نوبىشى دەرۋازىسىدىن هېيتگاهقا قاراپ سوزۇلغان ئوڭغۇل-دوڭغۇل يولدا ئەنگلىيىنىڭ كىچىك بايرىقى قادالغان تۆت چاقلىق ئىنگلىزچە پەيتون ئىرغاڭلاپ تېز كېتىۋاتاتتى. ئانچە كەڭ بولمىغان بۇ كوچىدا ئات-ئۇلاق ۋە يولۇچىلارنىڭ كۆپلىكىگە قارىماي ئۇچقانداق كېتىۋاتقان پەيتون ئالدىدىن پات - پاتلا دوڭغاقلاپ مېڭىپ ياشانغان بوۋايلار، ئىشتانسىز كىچىك باللار ياكى پەرەنجىلىك ئاياللار هودۇقۇپ يۈگۈرۈپ ئۆتۈشەتتى. كوچىدىكى ئادەملەر چاڭ توزىتىپ يىراقلاپ كېتىۋاتقان بۇ ئالىپتە پەيتونغا هەيرانلىق، قىزىقىسىنىش، ئەيمىنىش ۋە نەپرەت ئارىلىشىپ كەتكەن مۇرەككەپ هېسسىيات ئىچىدە قارىشىپ قالاتتى.

تار كوچىدىن ئۇزۇن پەرەنجىگە يۆگەنگەن ياش، نازۇك بىر قىز يەرگە قارىغىنىچە ئاستا مېڭىپ چىقىپ كەلدى. قارىغاندا ئۇ چوڭقۇر خىيالغا پاتقاندەك قىلاتتى، بولمىسا ئارقىسىدا كوچىنى بىر ئىلىپ تاراقلاپ باستۇرۇپ كېلىۋاتقان ئۈچ ئاتلىق پەيتوننى بايقىغان بولاتتى. ئەمما ئۇ هېچ نەرسىنى سەزمەيلا قالماستىن، پەرەنجىسىنىڭ گىرۋەكلىرىنى نازۈك

بارماقلىرىغا يۆگەپ تۇتقىنىچە يولنىڭ قارشى تەرىپىگە قاراپ قەدەم تاشلىدى. كىشىلەر ۋارقىرىشىپ كەتتى. شۇ چاغدىلا قىز ئارقىسىغا قاراپ ئۇستىگە باستۇرۇپ كېلىۋاتقان يوغان ھارۋىنى، ئۆزىنىڭ يوغان قارا ئاتنىڭ ئېگىز پۇتلىرى ئارىسىغا كىرىپ قالغانلىقىنى بايقىدى. ئاشۇ ئاخىرقى دەقىقىلەردە ئۇ كىمدۇر ئىزدىگەندەك كەينىگە قارىدى. ئۇنىڭ تاتارغان ئەمما تەڭداشسىز گۈزەل چىرايىنى، ئۈمىتسىزلىكتىن خىرەلەشكەن قارا كۆزلىرىنى كۆرگەنلەر «ۋاي ئىسىت!» دەپ قىلىشتى.

دەل شۇ پەيتتە مۆجىزىدەك بىر ئىش يۈز بەردى. نەدىندۇر بۇركۈتتەك ئېتىلىپ كەلگەن ياشقىنا بىر يىگىت قىزنى ئارقىسىدىن قۇچاقلىغىنىچە يولنىڭ چېتىگە قاراپ يۇمىلىدى. ئاتلار ھۆركۈپ، پەيتۇننى تاراقشىتىپ سۆرەپ كەتتى. ھەيران قالغان ھەم ھاياجانلانغان كىشىلەر قىز بىلەن يىگىتنىڭ ئەتراپىغا ئولاشتى. بۇ كوچىدىكى كىشىلەر قىزنىڭ چوڭ بىر باينىڭ يالغۇز قىزى ئىكەنلىكىنى بىلەتتى. شۇڭا ئۇلار يىگىتنى «سەن كىم؟ قەيەرلىك سەن؟»، «سەن ئۆزۈڭ قۇتۇلدۇرغان بۇ كىشىنىڭ كىملىكىنى بىلەمتىڭ؟» دېگەندەك سوئاللارغا كۆمۈپلىۋەتتى.

مەن بىر يولۇچى، - دېدى يىگىت ۋە كىشىلەرنىڭ تېخىمۇ كۆپ سۇئالىنى جاۋابسىز قويۇپ يولىغا راۋان بولدى. قىز بولسا ئالىقاچان بايا چىققان تار كوچىغا قېچىپ كىرىپ كەتكەنىدى.

پەيتۇندا ئولتۇرغان ئەنگلىيە كولسۇلىنىڭ خانىمىمۇ بۇ كۆرنۈشتىن ھاياجانلانغانىدى. بولۇپمۇ يىگىتنىڭ چەبدەسلىكى ئۇنىڭغا ياراپ كەتتى. ئۇنىڭ ئوقتەك كېلىپ قىزنى قۇچاقلاپ يۇمۇلىغان ھالىتى خانىمغا ئەنگلىيەدە پات-پات ئۆتكۈزۈلۈپ تۇرىدىغان پۇتبول مۇسابىقىلىرىنى، داڭلىق پۇتبولچىلارنىڭ چەبدەسلىك بىلەن ئېتىلىپ كېلىپ توپنى ئېلىپ مېڭىشلىرىنى ئەسلەتتى. بۇ ئەنگلىيەدە ئەمەس، بۇ يەردە پۇتبول مۇسابىقىسىنىڭ بولۇشىمۇ مۇمكىن ئەمەس، بۇ بىر خەتەرلىك ھادىسە، بايىلا بۇيەردە ياش بىر قىز ھاياتىدىن

ئايرىلغىلى تاس قالدى. شۇنداق چىرايلىق بىر قىز...

گېلللئان خانىم خۇنزارلىق پەيتۇنكەشكە نارازىلىق ئارىلاشقان ئەندىشە ئىچىدە قاراپ قويدى. قارا چاچ تېرىسى سارغۇچ قارامتۇل كەلگەن، ياڭاق سۆڭەكلىرى بورتۇپ چىقىپ تۇرىدىغان 30 نەچچە ياشلاردىكى بۇ ئادەم تىپىك ئاسىيالىق ئىدى. ئەمما ئۇ ئۇزاقتىن بۇيان ئاق تەنلىكلەر بىلەن ئارىلىشىپ ئۆتكەنلىكتىن بولسا كېرەك، ئاسىيالىقلارنى، بولۇپمۇ قەشقەرلىكلەرنى پەس كۆرەتتى. پەيتۇننى ئۇچقاندەك تېز ھەيدەپ، بۇ غەلىتە ھارۋىغا ھاڭۋاقىنىچە قاراپ قىلىپ، ئۆزىنى چەتكە ئېلىشنى ئۇنۇتقان كىشىلەرنى بولۇپمۇ سەھرالىقلارنى « چۆچۈتۈپ » قويۇشنى ياخشى كۆرەتتى. ئۇ، قورقۇنچتىن ئالاق ـ جالاق بوپكەتكەن كىشىلەرنىڭ يېنىدىن تېز سۈرئەتتە، سۈركىشىپ دېگۈدەك ئۆتۈپ كېتەتتى ۋە ئۆزىنىڭ ماھارىتىدى سۆيۈنۈپ نەچچە كۈنگىچە كۆرەڭلەپ يۈرەتتى. ئەمما بۇ سىناق داۋاملىق مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇۋەرمەيتتى. بىر قېتىم ئېشەكلىك بىر بوۋاي ئېشىكى بىلەن پەيتۇن تېگىدە قالدى. يەنە بىر قېتىم بالا كۆتىرىۋالغان بىر ئايال يىقىلىپ، بالىسى نەچچە مېتىر يىراقلىققا ئۇچۇپ چۈشكەنىدى. ھەر قېتىم ھادىسىگە ئۇچرىغۇچىنىڭ تۇغقانلىرى بۇ ئىشنى خۇدادىن كۆرۈپ، كىشىنى ھەيران قالدۇرغىدەك سەۋر ـ تاقەتچانلىقىنى ئىپادىلەيتتى. ھەتتا كونسۇل گېلللئان ئەپەندى ھال سوراش يۈزىسىدىن بەرگەن پۇللارنىڭمۇ قايسى بەگ، قايسى قازىنىڭ يانچۇقىغا چۈشۈپ كەتكىنىنىمۇ بىلمەيتتى. گېلللئان خانىم قىزىل جىيەكلىك فورما كىيىپ، پەيتۇندا گىدىيىپ ئولتۇرىدىغان پەيتۇنكەشنىڭ مۇنداق ئىشلىرىدىن نارازى ئىدى. ئۇنىڭ پەيتۇننى پاكىز تۇتىدىغانلىقى، ئاتلارغا ياخشى قارايدىغانلىقى ئۇچۇنلا ئىشتىن بوشىتىۋېتىشكە قىيمىغانىدى. شۇڭا داۋاملىق ئۇنىڭغا پەيتۇننى ئېھتىيات بىلەن ھەيدەشنى جېكىلەپ تۇراتتى: ـ بۇلارمۇ ئادەمغۇ، تۇرمۇشىنىڭ قىيىنلىقى، تېرىكچىلىك شارائىتىنىڭ ناچارلىقى بۇ ئادەملەرنى مۇشۇ ھالغا چۈشۈرۈپ قويغان. ئىنچىكىلەپ قارايدىغان بولسىڭىز بۇلاردا بىر خىل ئېسىل سۈپەت بار. ئاۋۇ ئاپئاق ساقاللىق بوۋاينىڭ

سالاپىتىگە قاراڭ، ئۇنىڭ پېشانىسى خۇددى سوقراتنىڭكىگە ئوخشايدىكەن ..... ئاۋۇ ئىشەكتە تۇرغان ئايالنى كۆردىڭىزمۇ. لوندۇندا بولىدىغان بولسا چوقۇم داڭلىق گۈزەللەردىن ھېسابلانغان بولاتتى. باللىرىنى دېمەيسىز، نېمىدېگەن سۆيۈملۈك، نېمىدېگەن چېچەن ــ ھە. مەن ئۇيغۇر باللىرىنى بەك ياخشى كۆرىمەن......

خانىم شۇنداق سۆزلەپ كېتەتتى. ئوچۇق زەڭگەر كۆزلىرىنى سىرتقا تىكىپ، ‹‹ مىڭ بىر كېچە ›› چۆچەكلىرىنى ئەسلىتىدىغان بۇ ئاجايىپ يۇرت ۋە ئۇنىڭدا ياشايدىغان كىشىلەر توغرىسىدا تىنىماي مۇلاھىزە قىلاتتى.

پەيتۇن قەشقەرنىڭ ئۇڭغۇل - دوڭغۇل كوچىللىرىدا بىر پەس ماڭغاندىن كېيىن ھېيتگاھ جامەسىنىڭ ئەنجان رەستىسى تەرەپتىكى بۇرجىگىگە كېلىپ توختىدى. ھېيتگاھ جامەسىنىڭ ئالدىدىكى كەڭرى مەيدان ھەر قاچانقىدەك يېمەك ـئىچمەك، يەل - يېمىش، كىيىم - كېچەك ساتىدىغان ئۇششاق تىجارەتچىلەر، خېرىدارلار، ئىش كۈتۈپ تۇرۇشقان ھامماللار - مەدىكارلار، چۆرىدىشىپ ئولتۇرۇپ جېمى جاھاننىڭ پارىڭىنى سوقىدىغان بىكارچىلار، ساپايى چېلىپ تىلەمچىلىك قىلىدىغان قەلەندەرلەر بىلەن تولغانىدى. جامەنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى ئېگىز تېرەكلەرنىڭ سايىسى چۆچۈپ تۇرىدىغان سۇپىلاردا يوغان سەللىلىك، ئاپئاق ساقاللىق موللىلار قاتار ئولتۇرۇشۇپ قىزىق سۆھبەتكە چۈشكەنىدى. دوپپىلىق، تۇماقلىق، بەقەسەم ياكى چەكمەن تون كىيىپ بەللىرىنى باغلىغان ئەر كىشىلەرنىڭ ئارىسىدا كەڭ، ئۇزۇن پەرىجە كىيىپ، يۈزىنى ياپقان، باللىرىنى ئەگەشتۈرىۋالغان ئاياللار ئاندا - ساندا كۆرۈنۈپ تۇراتتى. لىق گىردە تۇلدۇرۇلغان يۇملاق، يوغان تەۋەڭنى بېشىغا ئېلىپ ئۇستا سېرىكچىدەك مىغ - مىغ ئادەملەر ئارىسىدا خىرامان ئايلىنىپ يۈرگەن شاگىرت بالا، ھېلىلا بازاردىن سېتىۋالغان قىزىل خورىزنى قولتۇقىغا قىستۇرۇۋالغان تاغلىق دېھقان ئالاھىدە كۆزگە تاشلىناتتى. قاما تۇماق، تاۋار تون كىيگەن چىرايى پارقىراپ تۇرىدىغان، كەينىدە چاپارمەنلىرى ئەگىشىپ يۈرگەن بايۋەچچىلەر ئالامان

ئىچىدە سوقۇشقاق خورازلاردەك گىدىيىشىپ يۈرىشەتتى. ھېيتگاھنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى چوڭ يولدىن ئېسىل ئاتلار قوشۇلغان ياسىداق مەپىلەر قۇڭغۇراقلىرىنى جىرىڭلىتىپ توختىماي ئۆتۈپ تۇراتتى. كاتتىراق بىرەر مەپە ئۆتكەن چاغدا، بىكارچىلاردىن بىرەرسى: كۆردۈڭلارمۇ پالانچى ھاجىمنىڭ ياكى پالانچى بەگنىڭ مەپىسى دەيتتى. قالغانلار بويۇنلىرىنى سوزۇشۇپ تاكى مەپىنىڭ قارىسى يىتكىچە قارىشاتتى. ئارقىدىن تىلىنى چاكىلدىتىپ ئاتنى ياكى مەپىنىڭ بېزەكلىرىنى بىر ھازا ماختىشاتتى. تېخىمۇ ئىچكىرىلەپ مەپىنىڭ ئۇجۇر - بۇجۇرلىرىغىچە سۆزلىشىپ كۆڭلىنى خوش قىلىشاتتى. ئەجنەبىيچە پەيتۇن ئەلۋەتتە بۇ يەردە ھەممىدىن زور قىزىقىش قوزغىدى. بىردەمدە پەيتۇن ئەتراپىدا بىر مۇنچە بىكار تەلەپ بىلەن تىلەمچى پەيدا بولدى. پاكار، دوغىلاق، قىزىل يۈزلۈك قاساپ ئۆزىدىن گۆش ئالىدىغان پەيتۇنكەشنى كۆرۈپ يۈگۈرۈپ يېتىپ كەلدى ۋە تەزىم قىلىپ، ئۇنىڭغا شەرت ئارىلاش بىر نەرسىلەرنى دېگىلى تۇردى. چىرايى ئاپتاپتا كۆيۈپ قارىداپ كەتكەن ئەر كىشىلەر باشلىرىنى ئېگىپ پەيتۇن ئىچىدە ئولتۇرغان ياش خانىمغا قىزىقىپ قارىشاتتى ۋە كۈلۈشۈپ بىر-بىرىگە بىر نەرسىلەرنى دەيتتى. بەزىللىرى پەيتۇننىڭ ئۇ يەر، بۇ يىرىنى تۇتۇپ سىلاپ بېقىشاتتى. خانىم ئەنگلىيىدىن يېڭى كەلگەندە كىشىلەرنىڭ ئۆزىگە قاراپ كۈلۈشكىنىنى كۆرۈپ ئۇيغۇرچە سۆزلەشنى بىلمىدىغان كاتىپتىن: «ئۇلار نېمە دەيدۇ؟» دەپ سورىغىنىدا كاتىپ ئۇنىڭغا: «كەچۈرسىز خانىم، ئۇلار سىزنى مايمۇنغا ئوخشايدىكەن دەۋاتىدۇ» دەپ جاۋاب بەرگەنىدى.

پەيتۇنكەش قاپىقىنى تۈرۈپ ئەتراپتىكىلەرنى قوغلاشقا باشلىدى. دېمىسىمۇ بۇ كىشىلەرنىڭ ئارىسىدا ئاجايىپ چېۋەر ئوغرىلار بار ئىدى. ئۇلار پۇرسەت تاپسىلا پەيتۇندىن قولىغا چىققان نەرسىنى ئوغرىلاپ كېتىشەتتى. ئۇلارنىڭ ئادەمنى قارىتىپ تۇرۇپ ئاشۇ نەرسىلەرنى قانداقلارچە شۇنچە تېز ئوغرىلاپ كەتكىنىگە ئادەمنىڭ ئەقلى يەتمەيتتى.

كوچا ئاغزىدىن تىقىلىشىپ تۇرغان بىر نەچچە مەپە جايىدىن قوزغىلىپ ئەنجان

رەستىسىگە ئۆتىدىغان يول ئىچىلدى، پەيتۇنكەش ئەتراپتىكىلەرنى ‹‹ ھارامتاماق ئوغرىلار، يالقاۋلار ›› دەپ تىللاپ، پەيتۇننى ئەنجان رەستىسىگە ھەيدىدى. ئەنجان رەستىسى قەشقەردىكى كەڭرەك، رەتلىكرەك كوچىلاردىن بىرى ئىدى. كوچا ئۈستى ياغاچ، بورىلار ياكى ئىككى ياقتىكى ئۆيلەرگە ئارتىلدۇرۇپ سىلىنغان بالىخانا ئۆيلەر بىلەن يېپىلغان بولۇپ، ئۇ يەر -بۇ يەردىن چۈشۈپ تۇرغان كۈن نۇرى كوچىنى خىرە يورۇتۇپ تۇراتتى. كوچىنىڭ ئىككى يېنىدا ئۆزبېك، ھىندى ۋە يەرلىك باي سودىگەرلەر، جازانىخورلارنىڭ ئىككى قەۋەتلىك خىش ئۆيلىرى ۋە دۇكانلىرى، بىر -بىرىگە ئۇلىشىپ كەتكەن زەرگەر بازىرى بار ئىدى. بۇ دۇكانلاردا چەت ئەللەرنىڭ ئېسىل رەخت، موينا، كىيىم -كېچەكلىرىدىن تارتىپ ئىران گىلەملىرى، خاڭجۇ ۋە خوتەننىڭ يىپەك رەخت، ئەتلەسلىرى سېتىلاتتى. يەرلىك زەرگەرلەر ياسىغان ئالتۇن - كۆمۈش، زىبۇ - زىننەتلىرىمۇ خىلى سىپتا ئىدى. گىلىلېئان خانىم پەيتۇننى بازارنىڭ ئىچكىرىسىدىكى بىر تار كوچىنىڭ ئاغزىغا توختاتتى. ئاشۇ تار كوچىدا خىلى چوڭ بىر يىپەك مال دۇككىنى بار ئىدى. دۇككان خوجايىنى ئەزەلدىن چەت ئەللىكلەر بىلەن سودا قىلىپ كەلگەن ئوقۇمۇشلۇق يەرلىك سودىگەر ئىدى. دوقمۇشتا قىزىل سىرلانغان ئېگىز چاقلىق، ئىشىكىگە چىلتەكلىك تاۋار پەردە تۇتۇلغان مەپە توختىدى.

مەپە ئالدىدا قوراللىق ئىككى ئەسكەر تۇراتتى. سەل نېرىدا يەرلىك كىشىلەردىن بىر توپ ياش ئەر بىلەن ئۇششاق باللار تاماشا كۆرۈپ تۇراتتى. تار كوچىغا پىيادە كىرمەكچى بولۇپ تۇرغان خانىم، ئەسكەرلەرنىڭ رەتلىك قەدەم تىۋىشى، ئوفىتسىرلارنىڭ بۇيرۇق ئاۋازى، مىلتىقنىڭ شاراق ـ شۇرۇق قىلغىنىنى ئاڭلاپ جايىدا تۇرۇپ قالدى. تار كوچىدىن يەتتە ـ سەككىز ئەسكەر يۈگۈرۈشۈپ چىقىپ مەپىنىڭ ئەتراپىدا ئىككى قاتار بولۇپ ھۆرمەتتە تۇردى. ئارقىدىنلا بىر نەچچە ياش ئوفىتسىرنىڭ ھەمراھلىقىدا قىزىل، ھاۋارەڭ كۆڭلەك، زەرلىك تاۋار كەمزۇل، كىچىك پۈتلىرىغا گۈل بېسىلغان خەي كىيگەن ئالتۇن -كۆمۈش، قاشتېشى زىبۇ -زىننەتلىرىنى بولۇشىغا تاقاپ، قىنىق گىرىم قىلغان ئىككى ياش خېنىم ئەركىلەپ،

تولغانغىنىچە چىقىپ كەلدى. تاماشا كۆرۈپ تۇرغان ئەرلەر بىلەن ئۇششاق بالىلارنى كۆرۈپلا يۈپۈرلۈپ كەلدى. ئەرلەرنىڭ چىرايىدا ئاشكارا بىر ھەۋەس، ئىچىرقاش ئىپادىلىنەتتى. بولۇپمۇ توپنىڭ ئەڭ ئالدىدا تۇرغان كىيىملىرى جۇل - جۇل، يۈز كۆزىنى قاسماق باسقان گۆمۈش چىراي بىر ئەر ياش خېنىملارغا قاراپ ھىڭگىيىپ كۈلۈۋىدى، قىلىن لەۋلىرىنىڭ بۇرجىكىدىن سىرغىغان شۆلگەيى يىپتەك ئۈزۈن سوزۇلۇپ، كىردىن پارقىراپ كەتكەن تونىنىڭ ياقىسىغا ئىېقىشقا باشلىدى. ئەركە- نايناق خېنىملاردىن بىرى ئۇنى كۆرۈپ:

-ئەييۇ، جىگى، سىڭكۇ! ئىېشىن سىلى.- دىيىشىگە، ئوفىتسىرلار بىلەن ئەسكەرلەر يۈگۈرۈشۈپ كېلىپ ھېلىقى گۆمۈشنى يەرگە يىقىتىپ مۇشتلاپ دەسسەپ كېتىشتى. بۇنىڭ بىلەن پۇخادىن چىقماي ئەتراپتا تۇرغانلاردىن ئۈچ - تۆتنى تارتىپ ئەكېلىپ مىلتىقنىڭ پاينىكى بىلەن ئۇرۇپ باش كۆزىنى قانغا بويىدى.............

بۇ ۋەقە كۆزنى يۇمۇپ ئاچقىچە يۈز بەردى. ئوفىتسىر - ئەسكەرلەر ئىككى خېنىمنى يۆلەپ مەپىگە چىقىرىپ، مەپىنىڭ ئارقىسىدىن يۈگۈرۈپ، بىردەمدە كۆزدىن غايىپ بولدى. بۇ ۋەقەنىڭ ئىسپاتى سۈپىتىدە ھېلىقى گۆمۈش تىخىچە يەردە ئىڭراپ ياتاتتى تاياق يېگەن بىر نەچچىسى دەلدەڭشىگىنىچە «ۋايجان - ۋايىيەي» دەپ نالە قىلىشاتتى. دۇككان خوجايىنلىرى، خېرىدارلار، بايىقى بىر توپ تاماشە كۆرگۈچى بۇ يەردە ھېچ ئىش يۈز بەرمىگەندەك بىر خىل سوغۇق ئىپادىدە قاراپ تۇرۇشاتتى. بۇ سوغۇقلۇق نىمىشقىدۇر ئادەمنىڭ تېنىنى شۈركۈندۈرەتتى......

گىللىېئان خانىم بىردىنلا كەينىگە ياندى. ئۇنىڭ كۆڭلى ئىېلىشقاندەك بولدى. ئۇنىڭ بۇ يەردىن مال سېتىۋالغۇسى كەلمىدى. بۇ كوچىدىن، بۇ كوچىدىكى، بۇ شەھەردىكى ئادەملەردىن رايى يانغانىدى.

چىنباغ - ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسى جايلاشقان باغلىق قورۇنىڭ نامى. ئىېتىشلارغا قارىغاندا ئىسىم قويۇشقا ماھىر قەشقەرلىكلەر بۇ باغنىڭ پەلەمپەيسىمان يەر

شەكلىنى ۋە جانا چىنىدەك چىرايلىق كۆركەملىكىنى سۈپەتلەش ئۈچۈن چىنباغ دەپ ئاتىغانىكەن.

چىنباغ ھەقىقەتەن گۈزەل بىر جاي. بۇككىدە دەل ـ دەرەخلەر ئارىسىغا جايلاشقان ئېگىز پاسونىدىكى ئىمارەتلەر ۋە راۋاق شەھەر سېپىلىغا ياندىشىپ پۈتكۈل قەشقەر شەھىرىگە ۋە شەھەر ئەتراپىدىكى چەكسىز ئېتىز ـ باغلارغا، ئەگرى- بۈگرى كەتكەن دەريا ـ ئېقىنلارغا يىراقتا ھەيۋەت بىلەن قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان پامىر تاغلىرىغا نەزەر سېلىنىۋاتقاندەك قىلاتتى. ئۇ جاھاننىڭ تەرەپ ـتەرەپلىرىدىن قەشقەرگە كەلگۈچىلەر ئۈچۈن ئوتتۇرا ئەسىرنىڭ سۈت ئۇيقۇسىدا ياتقان بۇ قەدىمكى شەھەردىكى زامانىۋى مەدەنىيەتكە، بۇ شەھەرنى يىراقتا تاشلاپ كېتىۋاتقان شاۋقۇن ـ سۈرەنلىك كەڭ دۇنياغا ۋە تەرەققىياتقا ۋەكىللىك قىلىدىغان كىچىككىنە ئارال، چۆل ـجەزىرىدىكى خىيالى جەننەت ھېسابلىنىدۇ.

پەيتۇن ئەنگلىيىنىڭ قالقان شەكىللىك دۆلەت گېربى قادالغا كونسۇلخانا دەرۋازىسىدىن كىرىپ كەلگەندە سوكنۇدىن فورما كىيگەن، قىزىل سەللىلىك، بومبۇر ساقاللىق ئىككى ھىندى ئەسكەر تىك تۇرۇپ كونسۇل خانىمغا سالام بەردى.

دەرۋازا ئىچىدىكى توپ مەيداندا يالالنما خادىملار بىلەن پۇتبول ئويناۋاتقان ياش ياردەمچى كونسۇل جورج. شىرىف ئەپەندى خانىمغا يىراقتىن ئېھتىرام بىلدۈردى. پەيتۇن يولنىڭ ئىككى يېقىدىكى رەتلىك سېلىنغان يالالنما خىزمەتچىلەر ئۆيى، ھىندىستان ئەمەلدارلىرىنىڭ، كونسۇلخانا دوختۇرىنىڭ ئۆيىدىن ئۆتۈپ دۆڭدىكى ئىچكىرىكى قورۇنىڭ ئالدىدا توختىدى. پەيتۇنكەش ئاۋۋال سەكرەپ چۈشۈپ پەيتۇننىڭ ئىشىكىنى ئىچىپ خانىمنىڭ پەيتۇندىن چۈشۈشىگە ياردەملەشتى. گىللىپئان خانىم دەرەخلەر ئارىسىدىكى بالكونلۇق، يوغان دىرىزىللىرى كۈن نۇرىدا ۋالىلداپ تۇرغان　كونسۇلخانا بىناسىغا نەزەر سالغىنىدا ھەر قاچانقىدەك كۆڭلىدە مەمنۇنلۇق ۋە قانائەت تۇيغۇسى پەيدا بولدى. ئۇ، پەي قىستۇرۇلغان شلەپىسىنى قولىغا ئېلىپ ئاق تور پەلىيىنى يەشكەچ كەڭ پەلەمپەيگە

چىقتى. قولىدىكى نەرسىلەرنى ئىشىكنى ئىچىپ بەرگەن ھىندىستانلىق خىزمەتكارغا بېرىپ:

-ئەپەندىم ئۆيدە بارمۇ؟ دەپ سورىدى.

-ئەپەندىم ھازىرلا ئاتلىق چىقىپ كەتكەنىدى،- دېدى خىزمەتكار ھۆرمەت بىلەن. ئۇ، خىزمەتكارنىڭ سۆزىگە ئىشەنمىگەندەك تاملىرىغا ھايۋان مۈڭگۈزلىرى ۋە باش سۆڭەكلىرى چوڭقايتىلغان سۈرەتلىرى ئېسىلغان قوبۇلخانىنى، تورۇسى ئېگىز، تېپتېنىچ، سۇرلۇك ئىشخانىلارنى، ئىككىنچى قەۋەتتىكى چىرايلىق بېزەلگەن، ئوتتۇرىسىغا بىليارت شىرەسى، پاتىفون، تام بويلاپ ئېگىز ئەينەكلىك كىتاب ئىشكاپلىرى قويۇلغان چوڭ ئۆينى ئارىلىدى. ئۇ شۇ تاپتا گىللىپئان ئەپەندىنى بۇ يەردە كۆرۈشنى، بوگۈن بازاردا كۆرگەنلىرىنى، كالىلىسىدىكى خىلمۇ -خىل ئوي -پىكرىنى ئېيتىپ بېرىشنى، ئۇنىڭ تەسەللى سۆزلىرىنى ئاڭلاپ كۆڭلىدىكى غەشلىكلەرنى ئۇنتۇپ كېتىشنى شۇ قەدەر خالايتتى- ھە. ھەر قاچان، ھەر قانداق ئىشتا بۈيۈك برىتانىيە ئىمپېرىيەسىنىڭ مەنپەئەتى نۇقتىسىدىن پىكىر يۈرگۈزىدىغان گىللىپئان ئەپەندى ھەددىدىن ئارتۇق ھېسياتچان خانىمنى بىر نەچچە ئېغىز ماختاپ ئۇچۇرۇپ ۋە يېنىككىنە تەنبىھ بىلەنلا پەسكويىغا چۈشۈرۈپ قوياتتى. خانىممۇ ئۇنىڭ سۆزلىرىگە قايىل بولاتتى ۋە ئۇنىڭدىن تەسەللى تاپاتتى.

ئۇ كىتاب ئىشكابىنىڭ ئالدىغا بېرىپ كىتابلارنىڭ يۇقىرىسىغا چاپلانغان ‹‹ ئوتتۇرا ئاسىياغا ئائىت قىممەتلىك ھۆججەتلەر ۋە ئەسەرلەر ››، ‹‹ ئوۋچىلىق قامۇسى ››، ‹‹رازۋېدكا رومانلىرى ›› دەپ يېزىلغاي كىچىك باغاقچىلارغا بىر دەم قاراپ تۇردى. ئارقىدىن ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىغا كېلىپ كىچىك شىرەدىكى پاتىفون پىلاستىنلىرىنى ئاختۇرۇشقا باشلىدى. نېمىدېگەن قىزىق - ھە! قەشقەرلىكلەر پاتىفوننى ‹‹ شەيتان نەغمىسى ›› دەپ ئاتىشىدۇ.

ئۇ پاتىفوننى ئىچىپ كونا بىر پلاستىنكىنى قويدى، ئۇ موزارتنىڭ مۇزىكىسى ئىدى. ئۇ بۇ يەردە - قەشقەردە موزارتنىڭ مۇزىكىسىنى ئاڭلاش تولىمۇ غەلىتە تۇيۇلدى.

ئۇ تەۋرەنمە ئورۇندۇقتا مۇھەببەت كۈيلەنگەن يېقىملىق مۇزىكىنى ئاڭلاپ ئولتۇرۇپ نېمىشقىدۇر نوبىشى كوچىسىدىكى ھېلىقى كىچىككىنە قىستۇرمىنى ـ نازۇك، لاتاپەتلىك، گۈزەل قىز بىلەن ئۇنى ئۆلۈمدىن قۇتۇلدۇرغان بۇركۈتتەك چەبدەس يىگىتنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ ئىختىيارسىز كۈلۈمسىرىدى.

ئۇ يىگىت شۇ تاپتا قەشقەردىن ئاتۇشقا قاراپ سوزۇلغان يولدا چاپىنىنى مۈرىسىگە سېلىپ تېز قەدەملەر بىلەن كېتىۋاتاتتى. ئۇنىڭ بوغداي ئۆڭ، يۇمىلاقراق كەلگەن يۈزىگە يارىشىپ، ئەقىل ۋە ھېسسىيات بايلىقىنى ئىپادىلەپ تۇرىدىغان ئۇزۇن كىرپىكلىك يوغان قارا كۆزلىرىگە چوڭقۇر خىيال ۋە مۇڭ چۆككەن، يۈرىكى ھاياجانغا تولغانىدى. سېھىرلەنگەندەك ئالدىدىكى نامەلۇم بوشلۇققا تىكىلگەن كۆزلىرى گويا قاندۇقتۇر خىيالى بىر ئىشنى كۆرۈپ تۇرغاندەك ياكى كىم بىلەندۇر سۆزلىشىۋاتقاندەك گاھ غەزەپتىن ئوتتەك چاقناپ كەتسە، گاھ مۇھەببەتتىن مۆلۈيىم، خۇمارلىق جىلۋىلىنەتتى. ۋۇلىرى نېمىلەرنىدۇر پىچىرلاۋاتقاندەك بىلىنەر-بىلىنمەس تىترەيتتى .... ئەجەب بىر ئىش بولدى ـ ھە. خۇددى بىرسى ئىتتىرىۋەتكەندەك يىگىتكەن كەلگەندىن تارتقاندەك يۈگۈرۈپ كەلگەنىدىم. بىر قەدەم كىچىككەن بولسامزە .... كارامەتلىك خۇدا ئىككىمىزنىڭ دىلىغا بۇ ئوتنى ئۆزۈڭ سالغان بۇگۈن بۇ يەردە مېنى بىر سىنىماقچى بولغانمىدىڭ؟ سىنىقىڭدىن ئۆتكەن بولسام ئىشىمنى ئۆزۈڭ ئاسان قىلغايسەن، يېتىم بەندەڭنى مۇرادىمغا يەتكۈزگەيسەن، ئاھ، خۇدا!

ئۇ بۈگۈن قەشقەرگە ئاشۇ قىزنى بىر كۆرۈش ئۈچۈن كەلمىگەنمىدى، ئۇنىڭ كوچىسىنى ئۆيىنىڭ ئەتراپىنى نەچچە ئايلانمىغانمىدى. ئاخىر قىزنى كۆرۈش ئۈمىدىنى ئۈزۈپ ھېيتگاھنى بىر پەس ئايلىنىپ قايتىپ كەتمەكچى بولدى. ئاشۇ چاغدا كۆڭلى بىر نەرسىنى تۇيغاندەك، بىر نەرسە ئۇنى ئاشۇ مەھەللە تەرەپكە تارتقاندەك بولدى. ئۇ ئاشۇ يۈگۈرەك پۇتلىرىغا تايىنىپ قىزنى ئەزرائىلنىڭ چاڭگىلىدىن تارتىۋالدى. ئۇ قىز ئۈچۈن ئۆز ھاياتىنى قۇربان قىلىشقىمۇ رازى ئىدى.

ئۇ قىزنىڭ يۇمران تېنىنىڭ ھاراراتىنى، قاتتىق ھاسىراپ، ئوق تەككەن كىيىكتەك تىپىرلاشلىرىنى سەزگىنىدە بىردىنلا قاتتىق ھودۇقۇپ نېمە قىلارىنى بىلمەي قالدى. قىز ئۇنىڭ قولىدىن ئاجراپ ئۇنىڭغا لەپپىدە بىر قاراپ قويدى- دە تېزلىكتە ئۆزىنى ئوڭشاپ ئۆيى بار تار كوچىغا كىرىپ كەتتى.

ئۇ، قىزنىڭ قىزارغان يۈزىنى، ھاسىراشتىن نازۇك گەۋدىسىنىڭ تىترەشلىرىنى، كۆزلىرىدىكى ۋەھىمە ۋە ھاياجانىنى، ئۇياتچانلىقنى شۇنچە يېقىندىن كۆردى. ئۇنىڭ ئاشۇ لەپپىدە بىر قاراپ قويۇشى ئۇنىڭ يۈرىكىگە چوڭقۇر ئورناپ كەتتى. ئۇ ھېسابسىز مەنىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان قاراش ئىدى. ئۇنى تىل تەسۋىرلەش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. پەقەت ئاشىق يۈرىكى ئارقىلىق سېزىۋالاتتى. شۇ تاپتا ئۇ خۇددى بېخىل پۇل پارچىلىغاندەك قىزنىڭ ئاشۇ قارىشىنى ئۆز خىيالىدا پارچىلاپ ئۇنىڭ ھەر بىر بۆلىكىدىن ئۆزگىچە زوق - لەززەت ئالاتتى. بۇ زوق ۋە لەززەت تەڭداشسىز كۈچ - قۇۋۋەتكە ئايلىنىپ ئۇنى قانائەتلەندۇرەتتى. ئۇنىڭ خوشلۇقى ئىچ - ئىچىگە سىغماي، كۆز ئالدىدىكى يېشىل دالىنى، يەر ۋە ئاسمانىنى قۇچاقلىماقچىدەك قوللىرىنى كېرىپ شامالغا قارشى يۈگۈرۈپ كېتەتتى. ئەگرى - توقاي يوللار، ئېگىز - پەس سارغۇچ دۆڭلەر، كۆكىرىشكە باشلىغان ئوت - چۆپ چاتقاللار، يولنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى سۈرەتتەك رەڭدار تاغلار ھەزرەت، ئاۋات بەشكىرەمنىڭ باغلىرى ئۇنىڭ ئۈچقۇر تاپانلىرى ئاستىدىن يىراقلاپ كەتتى. ئەمدى ئۇ ئۇستۈن ئاتۇشنىڭ تاغ باغرىنى بويلاپ بىر - بىرىگە تۇتىشىپ كەتكەن يۇرت - مەھەللىرى ئىچىدە كېتىپ باراتتى. ئەنە ھەمراھ باينىڭ خۇۋەينى ئۈرۈكلۈك باغلىرىمۇ كۆرۈندى. بىر چاغلاردا بۇ باغنىڭ ئېگىز ئەنجان تاملىرى ئۈستىدىن ئۇ ياخشى كۆرىدىغان قىزنىڭ زىل ئاۋازدا ئېيتقان ناخشىلىرى ئاڭلىناتتى. قىز قەشقەرگە كەتكەندىن بىرى بۇ چوڭ باغ ئۇنىڭ كۆزىگە چۆلدەرەپ قالغاندەك كۆرۈنىدىغان بولدى.

يىراقتىن ھەزرىتى ھەبىب ئەجەم مازىرىنىڭ ئېگىز مۇنارى كۆرۈنگەندە ئۇ قەدىمىنى

تىزلەتتى. ھەببە ئەجەم مازىرى يېنىدىكى ئاددىي قەبرىدە ئاجايىپ بىر ئادەم مەڭگۈلۈك ئۇيقۇغا كەتكەندى، ياق، ئۇنىڭ جىسمى ئۆلگەن بىلەن روھى ھاياتتۇر، ئوغۇللىرى قىلىۋاتقان خاسىيەتلىك ئىشلارنى ئاشۇ روھ ئۇلارنىڭ دىلىغا سىڭىپ تۇرىدىغاندۇ......

مازارغا يانداپ سىلىنغان بىر كورپۇس ئاپئاق بىنا، قاپقاقلىرى ھاۋارەڭ سىرلانغان چوڭ دېرىزىلىك سىنىپلار، ئوقۇتقۇچىلار ئىشخانىسى، يىغىدىن سىلىنغان ئوقۇتقۇچىلار ياتاقلىرى، تاش مۇنچا، تىياتىرخانا، كەڭ كەتكەن توپ مەيدانى ...... مانا بۇئاسىيا قىتئەسىنىڭ ئىچكىرسىدىكى مازارلار بىلەن تولغان بىر سەھرادا يۈز بەرگەن مۆجىزە - «ھۆسەينىيە» مەكتىپى ئىدى. ئىلىلىق چىرايىدىن سەبىلىك، ئاق نىيەت پارلاپ تۇرغان بۇ يىگىت بولسا مۇشۇ مەكتەپنىڭ باﻻ ئەپەندىسى ئىدى.

قىز بىلەن يىگىت ئەسلىدە بىر مەھەللىدە ـ ئۈستۈن ئاتۇشنىڭ ئىكساق كەنتىدە بىللە ئويناپ چوڭ بولغان باللار ئىدى. ئوغۇلنىڭ ئىسمى كېرەم بولۇپ كىشىلەر ئۇنى دادىسى كىچىكئاخۇننىڭ ئىسمىنى قوشۇپ كېرەم كىچىك دەپ چاقىرىشاتتى، قىزنىڭ ئىسمى مەرىگۈل ئىدى. كىچىك ۋاقىتلىرىدا مەھەللىنىڭ ئېرىق ـ ئۆستەڭلىرىدە چۆمۈلۈپ، لاي ئويناپ يۈرگەن چاغلىرىدا ئۇلار باراۋەر ئىدى. كېرەم مەرىگۈللەرنىڭ ئۆيىگە كىرىپ ئۇنى ئوينىغىلى چاقىرىپ چىقاتتى ياكى ئۇنىڭ بىلەن ئاشۇ جەننەتتەك باغ ئىچىدە ئەتىدىن-كەچكىچە بىللە ئويناياتتى. ئۇلا ئاستا-ئاستا چوڭ بولدى. مەرىگۈلمۇ باشقا قىز باللاردەك ئۆيىدىن تالاغا چىقمايدىغان، ئۇلار كۆرۈشمەيدىغان بولۇپ قالدى. مەرىگۈلنىڭ دادىسى پات-پات تاغ ئارقىسىغا سودا قىلغىلى بېرىپ تۇرىدىغان چوڭ سودىگەر ئىدى. ئۇنىڭ قەشقەردىمۇ كاتتا دۇكانلىرى، ئۆيلىرى بار ئىدى. كېرەمنىڭ دادىسى كىچىك ئاخۇن بولسا كېرەم قورساقتىكى چاغدا كارۋانلارغا ئەگىشىپ ئەنجان تەرەپلەرگە چىقىپ كەتكىنىچە خەت-خەۋرى بولمىغان ئىدى. ئانا-باﻻ ئىككىسى مەھەللىنىڭ ئايىغىدىكى كىچىك بىر ھويلىدا يالغۇز ياشايتتى. كېرەم ناھايىتى كىچىك ۋاقىتلىرىدىن تارتىپلا ئانىسىغا ياردەملىشىشكە

باشلىغان ئىدى. ئۇلارنىڭ ئۆيىدىنن بىر-ئىككى چاقىرىم يىراقلىقتىكى جاڭگالدا كىرەمنىڭ چوڭ ئانىسىنىڭ ئۆيى بار ئىدى. ئانىسى ھەركۈنى ئاشنى تاۋاققا ئۇسۇپ داستىخانغا چىڭ چىگىپ:« ئوبدان بالام، يۈگۈرۈپ ماۋۇ ئاشنى چوڭ ئاناڭغا ئاپىرىپ بەر. ئاش سوۋۇپ كەتسە چوڭ ئاناڭنىڭ دۇئاسىنى ئالالماي قالىسەن، يۈگۈرۈپ بېرىپ، يۈگۈرۈپ كەل!» دەيتتى. قولىقى يۇمشاق كىرەم ئاشنى ئىسسىق پېتى ئىلىپ بارىمەن دەپ پىلدىرلاپ يۈگۈرۈپ ماڭاتتى. چوڭ ئانىسى ئىسسىق ئاشنى ئىچىپ ئۇنىڭغا ۋە ئانىسىغا ئاتاپ دۇئا قىلىپ بولۇپ « تاتلىق نەۋرەم، قارا كۆز نەۋرەم» دەپ ئەركىلىتەتتى. قولىغا قويماقتەك سېپسېرىق، شېرىن قاقلارنى تۇتقۇزۇپ:«بىچارە ئاناڭ ئەنسىرەپ قالمىسۇن، يۈگۈرۈپ-يۈگۈرۈپ ئۆيۈڭگە كەتكىن، بىركىملەر ئېتىڭنى چاقىرسا ئالدى-كەينىڭگە قارىمىغىن›› دەپ تاپىلايتتى. كىرەم ئانىسىنىڭ چۆچەكلىرىدىكى دەرەخ ئۈستىگە چىقىپ ئولتۇرىۋالىدىغان، مەھەللىدىكى ھەممە ئادەمنىڭ ئېتىنى بىلىدىغان جىنلارنىڭ ئۆزنى تۇتۇۋېلىشىدىن قورقۇپ، ئالدى-كەينىگە قارىماي ئۇدۇل ئۆيى تەرەپكە چاپاتتى. ئۇ يەتتە ياشقا كىرگەن يىلى مۇسا ھاجىمنىڭ ئوغۇللىرى ئاچقان« ھۇسەيىنىيە» مەكتىپىگە ئوقۇشقا كىردى. ئۇ مەكتەپكە كىرگەن تۇنجى كۈنى تۇرسۇن ئەپەندىنىڭ ئۇنى يېتىلەپ ئىسسىق مۇنچىغا ئەكىرىپ يۇيۇندۇرغىنى، سارغۇچ ماتادا تىكىلگەن مەكتەپ فورمىسىنى كىيدۈرۈپ قويغىنى ئۇنىڭ ئېسىدىن زادى چىقمايدۇ. ئۇ، مەكتەپ ھاياتىغا تېزلا ئۆزلىشىپ كەتتى. بولۇپمۇ ئۆزىنىڭ يۈگۈرۈك، چەبدەسلىكى بىلەن تۇرلۇك تەنتەربىيە پائالىيىتىدە ئالاھىدە كۆزگە كۆرۈندى. مەكتەپ مۇدىرى تۇرسۇن ئەپەندى تۈركىيىنىڭ داڭلىق بىلىم يۇرتلىرىدا ئون يىللاپ ئوقۇپ كەلگەن ئالىي مەلۇماتلىق، بىر نەچچە خىل چەت ئەل تىلىنى پىششىق بىلىدىغان ھەممە ئادەمنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر كىشى ئىدى. ئۇ يەنە چېنىققان تەنتەربىيىچى، ئۇستا توپچى ئىدى. بىر قېتىم كىرەم كىچىك 100مېتىرغا يۈگۈرۈشتە بىرىنچىلىكنى ئالغاندا، شۇ ئەپەندىم ئۇنىڭ باش-كۆزىنى سىلاپ «بارىكاللا ئوغلۇم، ئاتاڭغا رەھمەت، خۇدا خالىسا مۇشۇ

يۈگۈرۈك پۇتلىرىڭ بىلەن ھەممەمۇراد-مەقسىتىڭگە يېتىسەن» دەپ پېشانىسىدىن سۆيگەنىدى. ئۇ سەل چوڭ بولغاندا تۇرسۇن ئەپەندى ئۇنى قولىدىن يېتىلەپ ئاپىرىپ مەكتەپ پۇتپول كوماندىسىدىكىلەرگە؛ «مانا بۇ يىگىت ئۇزاقتا بارمايلا ناھايىتى ياخشى بىر ھۇجۇمچى بوپقالىدۇ»دەپ تونۇشتۇردى. ئەنە شۇنىڭدىن تارتىپ ئۇنىڭ ئەس-يادى پۇتپولغا باغلاندى. ئۇ، «كېرەم توپچى »دېگەن نامغا ئاشۇ مۇشتەك ۋاقىتلىرىدىلا ئېرىشتى. تۇرسۇن ئەپەندى ئۇنىڭ ئۈچۈن بۇ دۇنيادىكى ئەڭ مېھرىبان، ئەڭ قەدىرلىك، شۇنداقلا كۆزىيەتكۈسىز ئۇلۇغ ئادەم ئىدى.

ھەر كۈنى ئەتىگىنى ئانىسى نامازغا قوپقاندا كېرەم كىچىككىمۇ تەڭلا ئورنىدىن تۇراتتى. ئالدىراپ ناشتا قىلىۋېلىپلا مەكتەپكە يۈگرەيتتى. ئۇ ئەمدى جىنىدىن قورقمايدىغان بوپ قالغان ئىدى. مەكتەپكە بالدۇرراق بېرىش ئۈچۈن باغلارنىڭ شورلىرىدىن ئۆمىلەپ كىرەتتى. قاشالاردىن ئاتلاپ، ئۆستەڭلەرنى كېچەتتى. بەزىدە ئۆيلەرنىڭ ئارقىسىدىن يوغان بۆرە ئىتلار چىقىپ ئۇنى قوغلاپ كېتەتتى. تاپانلىرى يەرگە تېگەر-تەگمەي دېگۈدەك يۈگۈرۈپ كېتىۋاتقان كېرەمنىڭ ئارقىسىدىن بىردەم قوغلاپ بېقىپ، ئۈمىدسىزلەنگەندەك توختاپ قېلىشاتتى. تاڭ نۇرى ھەررىتى ھەببەب ئەجەم ئاسمان-پەلەك پەشتىقىنى، پەشتاق يېنىدىكى ئاپئاق ئاقارتىلغان سىنىپلارنى، توپ مەيدانىنى، مەكتەپ ۋە مەيدان ئەتراپىدىكى قويۇق تېرەكلەرنى غۇۋا يورۇتۇشقا باشلىغاندا ئۇ مەكتەپكە يېتىپ كېلەتتى. ئۇ ھەرقانچە بالدۇر كەلسىمۇ مەيداندا ئۆزىدىن بۇرۇن كەلگەن تۇرسۇن ئەپەندىنى كۆرەتتى. ئاق كۆڭلەك كىيگەن، ئوتتۇرا بوي، خۇشپىچىم كەلگەن تۇرسۇن ئەپەندى ئۇنى كۆرۈپ:

ــ تىنچ قوپۇپسەنمۇ ئوغلۇم؟ ــ دەپ سورايتتى.

ــ تىنچ قوپتۇم، ئەپەندىم، سىزمۇ تىنچ قوپۇپسىزمۇ؟ــ دەپ سورايتتى كېرەم كىچىك بېشىنى كۆتۈرۈپ قاراپ. تۇرسۇن ئەپەندى ئۇنىڭ جاۋابىغا مەمنۇن بولۇپ كۈلۈپ كېتەتتى. كېرەم يۈگۈرۈپ بېرىپ دەرەخكە ئېسىپ قويۇلغان توپ خالتىسىدىن توپنى ئېلىپ كېلەتتى. بۇ، تۇرسۇن ئەپەندى ئۆزى قەشقەردىكى موزدۇزلارغا بۇيرۇتۇپ تىككۈزگەن سارغۇچ تېرە توپ

ئىدى. خالتىدا يەنە توپچى باللارنىڭ ئانىلىرى كونا تۇماق، بۆكلەرنىڭ ئىچىگە سامان، زىغىر پاخىلى سېلىپ تىكىپ بەرگەن توپلارمۇ بار ئىدى. ئادەتتە توپ ئويناۋاتقانلار ھەرقانداق بالىنىڭ چەكمەن چاپان تىكىدىغان قىل رەختە ياكى قېلىن ماتادا تىكىلگەن توپى بولاتتى. ئۇلار ئۇنى ھويلىدا، يوللاردا، خاماندا تېپىپ ئويناۋاتتى. مەھەللىدىكى ئۇششاق باللارمۇ ئۇلارنى دوراپ ئانىلىرىغا ھەرخىل بۇرۇچ رەختتىن گۈل تەپچىلەنگەن توپلارنى تىكتۈرۈپ ئويناپ يۈرۈشەتتى.

تۇرسۇن ئەپەندى بىلەن كېرەم كىچىك بىر-بىرىگە پاس بېرىپ، توپنى پۇت، بەل، مۈرە، باش بىلەن توسۇشنى مەشىق قىلاتتى.

تۇرسۇن ئەپەندى توپنى پىرقىرىتىپ پۇتىنىڭ ئۇچى، دۈمبىسى، تىزى، تاپىنى بىلەن تەپكۈچ تەپكەندەك تېپىپ، گاھ تىزىنىڭ ئارىسىدىن، گاھ مۈرە، قولتۇقىدىن چىقىرىپ ھۈنەر كۆرسىتەتتى. توپ خۇددى ئۇنىڭ بەدىنىگە چاپلىشىپ، ئۇنىڭغا ئۇنىسىز ئىتائەت قىلىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. مەيداننىڭ ئىككى بېشىدا كېسەك بىلەن ياسالغان ۋاراتا بار ئىدى. تۇرسۇن ئەپەندى توپ تەپسە، كېرەم ۋاراتار بولاتتى. كىچىكلىكىگە، بويىنىڭ پاكارلىقىغا باقماي يىقىلىپ-قوپۇپ، دومىلاپ يۈرۈپ توپنى تۇتۇۋېلىشقا تىرىشاتتى. ئۇ توپ تەپكەندە تۇرسۇن ئەپەندى ۋاراتار بولۇپ، ئۇنىڭ ھەربىر توپ، ھەربىر ھەرىكىتىنى ماختاپ ياكى تۈزىتىپ تۇراتتى. بارا-بارا مەيدانغا ئابدۇراخمان ئەپەندى، ئالىم ئەپەندى، مەسئۇد ئەپەندىلەر، پۇتبول كوماندىسىدىكى ئەنۋەر، ئىبراھىم، غوپۇر، پەخرىدىن، تۇرسۇن قارى، بېشىراخۇنلار يىغىلاتتى. ئابدۇراخمان ئەپەندى بىلەن ئەنۋەرمۇ قالتىس توپچىلاردىن ئىدى. بولۇپمۇ قاش-كۆزى تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان مەڭزى قىزىل كەلگەن ئەنۋەرنىڭ تەپكەن توپى زايە بولمايتتى. شۇڭا ھېچقانداق مۇسابىقە ئەنۋەرسىز قىزىمايتتى.

يىغىلغانلار ئادەم سانىغا قاراپ بەش-ئالتىدىن ياكى سەككىزدىن كوماندا بولۇپ مۇسابىقىگە چۈشۈپ كېتەتتى. بەزىدە مۇسابىقىنى كۆرگىلى كەلگەن دېھقان ياشلارمۇ

مەيدانغا چۈشەتتى. ئادەم بارغانچە كۆپىيىپ، مەيدان قىقاس-چۇقان، باركاللا سادالىرى بىلەن قاينام-تاشقىنلىققا چۆمۈلەتتى.

ئەتىگەن سائەت سەككىزدە مەكتەپنىڭ بىر كۈنلۈك مەشغۇلاتىنىڭ مۇقەددىمىسى بولغان گىمناستىكا باشلىناتتى. ھەر-بىر ئوقۇغۇچى مەيداندىكى مۇقىم ئورنىنى تېپىپ رەتلىك تىزىلاتتى. ئابدىراخمان ئەپەندى باشچىلىقىدىكى دۇخۇۋۇي مۇزىكا ئەترىتى ناغرا-سۇناي، نەي چېلىپ مەيدانغا كىرەتتى. ئوقۇغۇچىلار مۇزىكا ساداسىغا تەڭكەش قىلىپ گىمناستىكا ئوينايتتى. گىمناستىكىدىن كېيىن نۆۋەتچى ئەپەندىلەر ئوتتۇرىغا چىقىپ ئالدىنقى كۈندىكى، تەرتىپ- ئىنتىزام، تەنتەربىيە پائالىيەتلىرىدىن خۇلاسە چىقىراتتى، ئەلاچى- ئىلغار ئوقۇغۇچىلار تەقدىرلىنەتتى، سەۋەنلىكلەر تەنقىد قىلىناتتى. خۇلاسە ئاياغلاشقاندىن كېيىن يەنە مۇزىكا ياڭراپ ئوقۇغۇچىلار:

قوپ ئى ئاداش تۇر،
ئەتراپىڭغا باق.
باق نە كۆرەرسەن،
ئويلىغىن ئۇزاق!
...

مارش ساداسى ئىچىدە سىنىپلارغا قاراپ ماڭاتتى. «ھۆسەينىيە»نىڭ يېڭى بىر كۈنى ئەنە شۇنداق باشلىناتتى.

«ھۆسەينىيە»دە شۇ ۋاقىتنىڭ ئادىتى بويىچە شەنبە ھەپتە بېشى ھېسابلىنىپ، جۈمە كۈنى ئارام ئېلىناتتى. چارشەنبە ئەتىگەندە قۇرئان تەجۋىت ئۆتىلىپ پەيشەنبە پۈتۈن كۈن «قۇرئان» ئوقۇلغاندىن باشقا ۋاقىتلاردا شىپاھىيە يات ئىملا، ھېساب، يۇرت تەھسىلى، تەبىئەت، رۇس تىلى، ئەرەب تىلى، جۇغراپىيە قاتارلىق دەرسلەر ئۆتۈلەتتى. تۇرسۇن ئەپەندى شىپاھىيە، يات ئىملا ۋە تارىخ ئۆتەتتى. ئوقۇغۇچىلار ئۇنىڭ دەرسىنى ئۆزىنى ئۇنۇتقان ھالدا

ئاڭلايتتى، قاچان تۇرسۇن ئەپەندىنىڭ دەرسى كىلەركىن، دەپ تۆت كۆزى بىلەن كۈتەتتى. تۇرسۇن ئەپەندى «ئانا تىلنى تولۇق بىلىش، توغراقوللىنىش ھەر-بىر ئىنسان پەرزەنتى ئۈچۈن پەرز ۋە قەرزدۇر. بىزنىڭ چىرايلىق، يېقىملىق ئانا تىلىمىز بولغاچقا، بىز ئۆزىمىزنىڭ تىلىدا ئانا، دادا دەپ چاقىرىشنى، باشقىلار بىلەن ئالاقىلىشىشنى، جاھاندارچىلىق قىلىشنى ئۆگەندۇق.

ئانا تىلىمىز بىلەن خۇدانى، دۇنيانى بىلدۇق. دۇنيادىكى، ئىنسانچىلىقتىكى نۇرغۇن-نۇرغۇن ئىشنى چۈشەندۇق. ئانا تىلىمىز بىلەن شۇنداق چىرايلىق ناخشىلارنى ئاڭلىدۇق ھەم ئېيتتۇق. ئانا تىلىمىز بىلەن بوۋاقلارنى ئىغىزلاندۇرۇپ، ئۆلگەنلەرنى ئۇزاتتۇق. ئانا تىلىمىز بولمىغان بولسا بىز بىچارە خەلق بوپ قالغان بولاتتۇق. شۇڭا ئانا تىلنى ياخشى ئۆگىنىشىمىز، ئۇنى بېشىمىزغا ئىلىپ، ئەتىۋارلىشىمىز كېرەك» دەيتتى. دەرسنى بەك ئەستايىدىل ئۆتۈپلا قالماي، ئىملا ۋە تىل قائىدىسى جەھەتتە تەلەپنى قاتتىق قوياتتى. ئۆزى خەتنى چىرايلىق، ئۆلچەملىك يازاتتى. ئوقۇغۇچىلاردىنمۇ شۇنداق يېزىشنى تەلەپ قىلاتتى. تارىخ ئۆتكەندە، دۇنيادىكى، يىراق ئەللەردىكى زور ئىشلارنى خۇددى مۇشۇ يۇرۇتتا بولغان ئىشلاردەك قىزىقارلىق، چۈشىنىشلىك قىلىپ سۆزلەپ بېرەتتى. دۇنيانى سۆزلەپ بولۇپ شىنجاڭنى، قەشقەرنى، ئاتۇشنى، سەلتەنەتلىك، ئازاپ-ئوقۇبەتلىك ھەم ئېچىنىشلىق تارىخنى، ئەركىنلىك، ئازادلىق يولدا كۆرەشكەن، قان تۆككەن باتۇر ئەزىمەتلەرنى، داڭدار بىلىم-مەرىپەت ئىگىلىرىنى سۆزلەپ، ئۆز نۆۋىتىدە مۇشۇ يۇرۇتتىن چىقىپ جاھان كېزىپ، كۆزى ئېچىلىپ پۇل ۋە يۈز تېپىپ زور ئىشلارنى قىلغان كاتتا بايلارنى بىر-بىرلەپ ساناپ،« ئەشۇلار بىزنىڭ يۇرۇتلۇق، بىر مەھەللىك قان-قېرىنداشلىرىمىز ئىدى، ئۇلار قىلغاننى بىز قىلالمامدۇق؟» دەپ بالىلارنىڭ كۆڭلىگە بىر ئوتنى سېلىپ قوياتتى. يۇرۇتنى، ۋەتەننى، ئۇنىڭ تارىخنىلا ئەمەس، تاغ-دەريالارنىمۇ چۈشۈنىشنى، بىلىشنى، يۇرۇت كۆرۈپ، شەھەر، دۆلەت ئاتلاپ دۇنيانى چۈشىنىشنى تەشەببۇس قىلاتتى. بىر قېتىم ئۇ قەشقەر توغرىسىدا

سۆزلەپ كېلىپ ئوقۇغۇچىلاردىن :

ئاراڭلاردا قەشقەرگە بېرىپ باققانلار بارمۇ؟- دەپ سورىدى .

13-14 ياشلارغا كىرىپ قالغان بۇ باللار كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ، ئۇنىدىمەي ئولتۇرۇشتى. ئۇ يەنە:

قەشقەرگە بېرىشنى خالايدىغانلار بارمۇ؟- دېدى.

--- مەن خالايمەن!

--- مەنمۇ خالايمەن!

--- مەنغۇ خالايتىم، لېكىن شۇ ... ئاشۇ...

پەيشەنبە كۈنى تۇرسۇن ئەپەندى باشلىق ئون نەچچە بالا ئوزۇق-تۈلۈك ۋە يېپىنچا ئېلىپ پىيادە قەشقەرگە قاراپ يولغا چىقتى. قەشقەردە تۇرسۇن ئەپەندى ئۇلارنى باشلاپ ھېيگاھ جامەسى، خانلىق مەدرىسە، يۈسۈپ خاس ھاجىپ مەقبەرىسى، بۇلاق بېشى، قىلىچ بۇغراخان مازىرى، ھەزرەت قاتارلىق جايلارنى ئايلاندۇردى. قەشقەرنىڭ ئاۋات بازىرى، مىغ-مىغ ئادەملەر ئىكساقلىق باللارنىڭ كۆزنى ئالا-چەكمەن قىلىۋەتتى. شۇ كۈنى كىرەم كىچىك بىلەن ئەنۋەر ئېگىز بوي، سېرىق چاچ، كۆزلىرى كۆپكۆك بىر ئادەمنى كۆرۈپ ھەيرانلىقتىن ئاغزىنى ئاچقانچە ئارقىسىدىن ئەگىشىپ يۈرۈپ يوقىلىدى ئىزدىپ قالغاندا، تۇرسۇن ئەپەندىنىڭ ئۇگەتكىنى بويىچە خانلىق مەدرىسەنى ئىزدەپ سوراپ يۈرۈپ ھەمراھلىرى بىلەن ئاخىرى تېپىشقاندى. شۇ قېتىمقى سەپەردىن كېيىن بۇ سەپەرنى بېشىدىن ئۆتكۈزگەن باللار بىردىنلا چوڭ بوپ قالغاندەك بولدى. تۇرسۇن ئەپەندى ئۇلارغا قازان، ئىستانبول، پارىژ، بېرلىن دېگەندەك شەھەرلەرنىڭ قەشقەردىن نەچچە ھەسسە چوڭلۇق، ئۇ شەھەرلەردىكى كىشىلەرنىڭ رادىئو ئارقىلىق دۇنيادىكى يېڭىلىقلاردىن خەۋەردار بولالايدىغانلىقى، ئايروپىلان، ئاپتوموبىل، پويىز پاراخوتلارنىڭ سۈرئىتى ھەققىدە سۆزلەپ بەرگەندە، بۇ سۆزلەر ئۇلارغا چۆچەكتەك تۇيۇلمايدىغان بولدى.

تەبىئەت دەرسىنى مەسئۇد ئەپەندى، جۇغراپىيىنى ئەمرۇللا ئەپەندى ئۆتەتتى. مەسئۇد ئەپەندى ياز كېچىلىرى ئوقۇغۇچىلار بىلەن مەكتەپ مەيدانىدا تۈنەپ، ئۇلارغا قاپقاراڭغۇ ئاسمان بوشلۇقىدىكى سامان ۋە ئۈنچىلەر چېچىلىپ كەتكەن يېزا يولغا ئوخشاش ئاقىرىپ كۆرۈنىدىغان سامان يولى ھەققىدە، يۇلتۇزلار، ئاي، كۈن چولپان يۇلتۇزى ۋە ئۇلارنىڭ جايلىشىشى، ھەرىكىتى ھەققىدە سۆزلەپ بېرەتتى. مۇنداق ئۆتۈلگەن دەرسلەر ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئېسىدىن ئۆمۈرۋايەت چىقمايتتى. جۇغراپىيە ئۆتىدىغان ئەمرۇللا ئەپەندى دۇنيادىكى داڭلىق يانار تاغلارنى ۋە يانار تاغلارنىڭ پارتىلاش سەۋەبىنى ئۆتكەندە كەنت سىرتىدىكى قۇمساڭ يەرگە دورا كۆمۈپ، ئۈستىگە تاغ شەكلىدە قۇم دۆۋىلەپ، دورىنى پارتىلىتىش ئارقىلىق يانار تاغ ھادىسىنى جانلىق چۈشەندۈرگەن ئىدى.

ئابدۇراخمان ئەپەندى قاشلىرى قاپقارا، قاڭشارلىق، ئېگىز بويى، جانلىق، تېتىك يىگىت ئىدى. ئۇ، تەنتەربىيەنى قىزغىن سۆيەتتى. ئۆزى تەنتەربىيە دەرسى بېرىدىغان ئوقۇغۇچىلارنى تېخىمۇ قىزغىن سۆيەتتى. ئۇلارنى دائىم دالاغا، ئۆستەڭ بويلىرىغا ئېلىپ چىقىپ يۈگۈرۈش، سۇ ئۈزۈش، چېلىشىش پائالىيەتلىرىگە تەشكىللەيتتى. ئوقۇغۇچىلارنى يۈگۈرتۈپ ئاق تاغقا ئاپىرىپ تاغقا چىقىش، توشقان قوغلاشتا مۇسابىقىگە سالاتتى. ئۇبەك ھېسياتلىق، كۆڭلى يۇمشاق ئىدى، ھېرىپ قالغان، مىجەزى يوق بولۇپ قالغان باللارنى ھاپاش قىلىپ كۆتۈرۈۋالاتتى. كەمبەغەل-نامرات باللارنى كۆرسە چىداپ تۇرالماي، قولدا نېمە بولسا بېرىۋېتەتتى. بىر قېتىم ئۇ باللارنى باشلاپ تاغقا چىقىپ كېتىۋاتقاندا، ئۇلارنىڭ ئالدى تەرىپىدىن بىر كېيىك چىقىپ قالدى. باللار ئۇنى مۇھاسىرىگە ئېلىپ قوغلاپ چوڭقۇر بىر جىراغا قاپسىۋالدى. ئابدۇراخمان ئەپەندى ئۆزى جىراغا چۈشۈپ كېيىكنى تۇتۇپ چىقتى. كېيىكنىڭ پۇت-قولى باغلاندى. باغلاقتا چۈشكەن كېيىك دىر-دىر تىترەيتتى، ياش تولۇپ تۇرغاندەك بولۇپ كۆرۈنىدىغان قاپقار كۆزلىرى بىلەن ئەتراپقا غەمكىن تەلمۈرۈپ قارايتتى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار تاغ ئۈستىدە دەم ئېلىپ ئولتۇرغاندا ئابدۇرەھمان ئەپەندى

نېمىشقىدۇر ئىچىلالماي خىيال سۈرۈپ قالدى. كىيىكنى سويۇپ، گۆشىنى كاۋاپ قىلماقچى بولۇپ ئۇچرىغان بالىلارنى قىلالماي شۈكلەپ قىلىشتى. ئابدۇرەھمان ئەپەندى بىردەم جىم ئولتۇرغاندىن كېيىن بىردىنلا بېشىنى كۆتۈرۈپ:

بالىلىرىم، كىيىكنى قويۇۋېتىشكە رازى بولامسىلەر؟ دەپ سورىدى.

بالىلار بىر-بىرىگە قاراشتى. «قويۇۋېتىمىزمۇ؟ ئەمسە نېمىشقا جاپا تارتىپ تۇتتۇق؟ قورساق ئېچىپ تۇرغاندا، تەييار كاۋاپنى نېمىشقا يېمىگۈدەكمىز؟» بالىلارنىڭ سەبىي كۆزلىرىدىن ئاشۇ مەنە ئەكس ئېتىپ تۇراتتى.

بۇ بىچارە تۇتقۇنغا قاراڭلار. مۇشۇ تاغدا ئەركىن ياپلاپ يۈرگەن بىزنىڭ نەپسىمىز تۈپەيلى ئەركىنلىكىدىن ئايرىلدى، ئەمدى جېنىدىنمۇ ئايرىلىش ئالدىدا تۇرىدۇ. ئۇنىڭمۇ ئاتا-ئانىسى، ئاكا-ئىنى، ئاچا-سىڭىللىرى بار، ئۇلار شۇ تاپتا بۇ بىچارىنىڭ يولىغا قاراپ تۇرۇشقاندۇ.

كىرەم كىچىكنىڭ يوغان، قاپقارا كۆزلىرىگە ياش تولدى.

--- ئەپەندىم، قويۇۋېتەيلى.- دېدى ئۇ تىترەك ئاۋازدا.

--- قويۇۋېتەيلى!-دېيىشتى قالغان بالىلارمۇ.

--- كىيىك باغلاقتىن ئازاد بولۇپ تاقلاپ-تاقلاپ قىيالا ئارىسىدا غايىپ بولدى. ھەممەيلەننىڭ كۆڭلىدىكى غەشلىك يوقاپ، كۆڭۈللىرى ئېچىلىپ قالدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار تاغقا چىقسا توشقان، كىيىك ئوۋلىمايدىغان بولدى.

بىر كۈنى كىرەم ئاغىنىلىرى بىلەن يولدا توپ تېپىپ ئويناپ كېتىۋېتىپ تاغسى ئىمىن مەزىنگە ئۇچراپ قالدى. توغرىسىنى ئېيتقاندا، ئۇنىڭ تەپكەن توپ دەل تاغىسىنىڭ قاڭشىرىغا بېرىپ تەگكەن ئىدى. مەزىن تاغىسى ئۇنى قولىقىدىن تارتقىنىچە ئانىسىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كىرىپ قوللىرىنى شىلتاپ، كۆزلىرىنى ئالايتىپ، ئاغزىدىن شاللىرىنى

چاچراتقىنىچە تىللاپ كەتتى؛

--- ھۇ جويۇد، مۇرتەد! ئىمانسىزلارنىڭ ئارقىسىدا يۈرۈپ يولدىن چىققاندىن نان قېپى! جىننىڭ ئىچىڭگە پاتماي قالغان بولسا، مۇشۇ ئەسكى تونىنى تېپىپ يۈرگۈچە ئىتتىزغا چىقىپ كەتمەن چاپساڭ بولماسمىدى!

ئىمىن مەزىن يېڭىچە مەكتەپلەرگە ۋە ئەپەندىلەرگە جىنىنىڭ بارىچە ئۆچلىك قىلاتتى. يۇرۇت بېگى ۋە بىر قىسىم قازى-قوزاتلار بىلەن بىرلىشىپ: «مۇسا بايلار باللىرىمىزغا پەرەڭلارنىڭ ئىشلىرىنى ئۆگىتىپ نېمە پايدا تاپتى. باللار ئەتىدىن كەچكىچە ئەپەندىلەرنىڭ ئارقىسىدا شەيتاننىڭ تونىنى تالىشىپ يۈرۈپ مۇسۇلمانچىلىقنىڭ يولدىن چىقىپ كەتتى ئۇ ئەسكى تونىتىن ئاش-نان چىقامدىكەن؟» دەپ ۋەز ئېيتاتتى. تاغىسى كېرەمنى نەدە كۆرسە تۇتىۋېلىپ پەندى-نەسىھەت قىلاتتى ياكى تىللاپ ۋەز ئېيتىپ قورقۇتماقچى بولاتتى. كېرەمنىڭ ئانىسى ئاكىسىغا بولىشىنى ياكى ئوغلىغا بولىشىنى بىلەلمەي مىشىلداپ يىغلايتتى. ئاكىسىنىڭ دىگەنلىرىمۇ ھەق. دېمىسىمۇ مۇشۇ مۇشتۇمدەك بالىغا نېمە جىن چاپلاشتىكىن، ئولتۇرسا، قوپسا تۇرسۇن ئەپەندى بىلەن تونىنىڭ گېپىدىن باشقا گەپ قىلمىغان. كېچىلىرى نېمىلەرنىدۇر دەپ ۋارقىراپ جۆيلۈپ ئادەم قورقۇتۇۋاتقان، چۆشەكەپ، توپ تەپتىم دەپ يوتقاننى تېپىپ، يوتقان توشاتمىغان.... ئۇ، ئاكىسىنىڭ مەسلىھەتى بويىچە ئوغلىنى ئوقۇتۇپ، دىمىدە سۈيى ئىچكۈزۈپمۇ باقتى، نەسىھەت قىلىپمۇ، ئۆيگە سولاپ قويۇپمۇ باقتى، لېكىن كار قىلمىدى، ھېچ نەرسە كېرەمنى يولدىن قايتۇرالمىدى. تېخى، بىر جۈمە نامازدىن يانغاندا، ئەپەندىلىرىم سىنى مەكتەپكە كەلسۇن دەيدۇ، ھەممە بالىنىڭ ئانىلىرى بارىدىكەن، دەپ مەكتەپكە باشلاپ باردى. ئەسلىدە ئۇ كۈنى چوڭ مۇسابىقە بولغانىكەن. كېرەمنىڭ ئانىسى ئۆزگەئوخشاش يۈزىنى ياپقان بىر توپ ئايالنىڭ ئارىسىدا ئولتۇرۇپ، ئوغلىنىڭ مەيداندا ئوقتەك تىز يۈگۈرۈپ، توپنى ۋارتارغا قانداق تېپىپ كىرگۈزگىنىنى، توپ كۆرۈۋاتقانلارنىڭ«كېرەم كىچىك، ياشاپ كەت!»،«ئوغۇل بالا!»

دەپ تووۋلاشقانلىرىنى ئاڭلىدى ھەم كۆردى. ئۆزىمۇ ھاياجانلىنىپ گاھىدا ئوغلىدىن ئەنسىرەپ نەچچە قېتىم ۋارقىراپ سالغىنىنى تۇيمايلا قالدى. مۇسابىقىدىن كېيىن تۇرسۇن ئەپەندى ئوتتۇرىغا چىقىپ كىرەمنى مۇرىسىگە ئولتۇرغۇزۇۋېلىپ:«خالايىق، بۈگۈندىن ئېتىبارەن كىرەمنىڭ ئىتى كىرەم توپچى بولسۇن!» دېگەندى، ھەممە ئادەم چاۋاك چېلىپ ئالقىشلاپ كەتتى. ئانىسى شۇنىڭدىن كېيىن كىرەمنى توسمايدىغان، تېخى ئۆزىگە ئوخشاش ئانىلىرى بىلەن توپنىڭ، مۇسابىقىنىڭ پارىڭىنى سىلىشىدىغان، ئوغلىدىن پەخىرلىنىدىغان بولدى. كىرەم بىر كۈنى ئۇنىڭغا:«ئانا، ئاڭلىسام پەرەڭلەرنىڭ توپى بىزنىڭكىدىن قاتتىق ئىكەن. مەن ھەرقانداق قاتتىق توپنىمۇ تېپەلەيدىغان بولسام دەيمەن. سەن ماڭا زىغىر پاخلىنىڭ ئارىسىغا شېغىل ئارىلاشتۇرۇپ بىر توپ تىكىپ بەرگىنە» دېگەندە نەچچە كۈن باش قاتۇرۇپ ئوغلى دېگەندەك توپتىن بىرنى تىكىپ بەردى. بۇ توپنى تەپكەن دەسلەپكى كۈنلەردە كىرەمنىڭ يالاڭئاياغ پۇتلىرى قىزىرىپ، قاناپمۇ كەتتى. بىراق بىر مەزگىل دىن كېيىن قانماس بولدى، ئانىنىڭ كۆڭلىمۇ جايىغا چۈشتى. كىرەم ئەنە شۇنداق توپ تېپىپ يۈرۈپ چوڭ بولدى. مەكتەپ پۈتتۈرۈپ تېخى شۇ مەكتەپكە ئەپەندى بولدى. توپ تېپىپ يۈرۈپ مۇشۇ يۈرۈتتىكى ئەڭ چىرايلىق قىزنىڭ مۇھەببىتىگىمۇ ئېرىشتى.

بىر كۈنى كىرەم ئاغىنىلىرى بىلەن كونا تۇماقنى ئۆزگەرتىپ ياسىۋالغان توپنى تېپىپ ئويناۋاتاتتى. كىمدۇر بىرىنىڭ كۈچەپ تەپىشى بىلەن توپ يول بويىدىكى ئەنجان تاملىق چوڭ باغنىڭ ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى. باغنىڭ تاملىرى ئېگىز ئىدى. تام بويلاپ ئاسمان-پەلەك قەد كۆتۈرگەن قويۇق سەگۈ تېرەكلەر باغنى قاراڭغۇلاشتۇرۇپ تۇراتتى. كىرەم توپنى ئېلىۋېلىش ئۈچۈن باغنىڭ شورىسىدىن ئۆمىلەپ كىردى. باغدا ئۇ باينىڭ قىزى مەرىگۈلنى كۆردى. ئۇ قىزنىڭ قولىدىكى توپنى ئېلىۋالماقچى بولۇپ ئۇنىڭ ئالدىغا باردى.

---- كىرەم كىچىك، سىنى قەشقەرگە بېرىپ ئوقۇيدىكەندەيدىغۇ، راستمۇ؟- دەپ سورىدى مەرىگۈل بۇلاقتەك كۆزلىرىنى ئۇنىڭغا تىكىپ.

--- ئەپەندىم مېنى قەشقەردە ئوقۇتماقچى بولغان، لېكىن ئانامنى يالغۇز قالىدۇ دەپ بارمايدىغان بولدۇم. ئەپەندىم ئۇنداق بولسا سىنى ئۆزۈم تەربىيىلەيمەن، دېدى.- دېدى كېرەم مەغرۇرلۇق بىلەن.

--- قەشقەرگە ئاناڭنىمۇ بىللە ئېلىپ كەتسەڭ بولىدىغۇ؟

--- ئانام ئۇنىمايدىكەن. سەھرادا ئازادە ياشاپ ئۆگىنىپ قالغان ئادەم شەھەرگە كۆنەلمەيمەن، دەيدۇ. مەن تۇغۇلمىغان ۋاقتىمدا دادام بىلەن قەشقەرگە بېرىپ، شەھەرنىڭ دەرۋازىسىغا ئېسىلغان ئادەملەرنى كۆرۈپ قورقۇپ كېتىپتىكەن، قەشقەرنىڭ گېپى چىقسا ھازىرمۇ تىترەپ كېتىدۇ.

--- ئۇغۇ راست، مەنمۇ قەشقەرگە كۆنەلمەيمەن.- مەرىگۈل شۇنداق دەۋېتىپ ناھايىتى چىرايلىق ھەم چەبدەس ھەرىكەت بىلەن تويىنى باغ سىرتىغا قارىتىپ تەپتى. توپ ئېگىز ئەنجان تىمىنىڭ ئۈستىدىن ھالقىپ، كۆكۈچ پارقىراپ تۇرغان سەگۈ تېرەكلەر ئارىسىدىن غويۇلداپ ئۆتۈپ كەتتى.

--- نېمە، سەن.... سەن؟

--- قانداق مەندىن باشقا ئادەم توپ ئوينىيالمايدۇ، دەپ قالغانمىدىڭ.- دېدى مەرىگۈل لەۋلىرىنى دومسايتىپ ۋە بىردىنلا ئىچىلىپ كۈلدى.- مېنىڭمۇ بىر توپۇم بار، ئاۋۇ بۇلۇڭدا بىر ۋاراتارمۇ بار تېخى.

ئوغۇل بالا بولۇپ قالساڭمۇ بوپتىكەن.- شۇنداق دەپ كېرەممۇ كۈلۈۋەتتى.

كېرەم باغ ئىشىكى تەرەپكە كېتىۋېتىپ، بىردىنلا توختاپ مەرىگۈلدىن سورىدى:

--- راست، سەن ھېلىقى مېنى قەشقەرگە باردىكەن دېگەن گەپنى نەدىن ئاڭلىدىڭ؟ مەن ھېچكىمگە دىمىگەنتىم .

--- كالۋا.- مەرىگۈل سەدەپتەك چىشلىرىنى كۆرسىتىپ يەنە كۈلدى.- ھەممە ئادەمنىڭ ئاغزىدا سېنىڭلا گېپىڭ، تېخى سېنى ئەنجانلىق بىر ئەپەندى بىلەن ئەنجانغا

كېتىدىكەن دېگەن گەپمۇ بار!

....

كىرەملەر شۇنىڭدىن كېيىن دائىم مۇشۇ باغنىڭ تۈۋىدە توپ تىپىدىغان بوپ قالدى. كىرەم ھەر قېتىمدا بىر- ئىككى نۆۋەت توپ ئېلىپ چىققىلى باغقا كىرىپ تۇردى. كىرەم ھەر قېتىم باغقا كىرىپ كەتسە نېمىشقا پات چىقمايدىغانلىقىغا ئەجەبلەنگەن ئاغىنىلىرى باغنىڭ شورىسىدىن ئۆمىلەپ كىرىپ كىرەمنىڭ مەرگۇل بىلەن ئېرىق بويىدا يانمۇ-يان ئولتۇرۇپ مۇڭدىشىۋاتقانلىقىنى كۆردى. شۇنىڭدىن كېيىن ئىكساقتىكى ياش باللارنىڭ ئارىسىدا بىر ناخشا تارىلىپ كەتتى. ناخشىنىڭ نامى«گۈلمەرەم»ئىدى. بۇ ناخشا شۇنچىلىك مۇڭلۇق، گۈزەل ئىدىكى، ئاڭلىغانلار كىشىنىڭ يۈرەك تارىنى چېكىپ، ئۇزاققىچە ئېسىدىن چىقمايتتى.

بىر كۈنلەردە مەرگۈلنىڭ دادىسى ھەمراباي قىزى بىلەن كىرەم توپچى توغرىسىكى گەپلەرنى ئاڭلاپ نومۇس ۋە غەزەپتىن يېرىلىپ كەتكۈدەك بولدى.«نى-نى بەگزادىلەرنى قىزىمغا لايىق كۆرمەي يۈرسەك، قىزىمىز بىر يالاڭتۆش يېتىم ئوغلاق بىلەن تېپىشىپتىمۇ. ۋاي ئىسىت، قىزبالا دېگەننىمۇ باقامدىغان!»دەپ نالە-پەرياد چېكىپ، خوتۇنىغا يەتكۈچە كايىپ ئاخىرى خوتۇنى بىلەن قىزىنى قورۇقچىلارنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەردىكى پىنھان قورۇ-جايغا يولغا سالدى. كىرەمنىڭ پۇتلىرى ئالدىدا قەشقەرنىڭ يولى قانچىلىك يول ئىدى! ئۇھەپتە، ئون كۈندە بىر قەشقەرگە بېرىپ نو بېشى تەرەپتىكى كوچىلارنى ئارلايتتى. مەرگۈلمۇ بەزىدەيالغۇز، بەزىدە بىر قىرى خوتۇننىڭ ھەمراھلىقىدا كوچا تەرەپكە چىقىپ قالاتتى. ئۇ، پەرەنجىگە يۆگەلگەن قىزنىڭ بۇرۇلۇپ لەپپىدە بىر قارىشىدىن، نازۇك بەدىنىنىڭ ئالاھىدە بىر قىياپەتلىرىدىن ئۇزىنى كۆرگىنىنى سېزەتتى ۋە ئۇزىچە قىزىرىپ، ھاياجانلىنىپ، شېرىن خىياللار ئىلكىدە ئارقىسىدىن ئۇزاق قاراپ قالاتتى. قىزنى يىراقتىن بولسىمۇ بىر كۆرەلىگەن چاغلىرىدا ئۇنىڭغا يولنىڭ يىراقلىقى، ھارغىنلىق ۋە ئاچلىق،

ۋىسال ئارزۇسىنىڭ بىقارارلىقى بىلىنمەي قالاتتى.

ئاق تاغ خۇددى ئاسماندىن توككەندە چۇشۇپ قالغاندەك ياكى يەر تېگىدىن ئۇسۇپ چىققاندەك ئېكساقنىڭ جەنۇبىدىكى قۇم تاشلىق چۆلدە سىرلىق قەد كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ. قاراڭغۇ كېچىلەردە، تاڭ سەھەردە ۋە گۇگۇم پەيتىدە ئۇ سۈكۈت ئىچىدە زېمىنغا نەزەر سېلىپ تۇرغان مويسىپىتقا ئوخشىسا، ئايدىڭ كېچىلەردە ياكى ئاپتاپ قاينىغان ياز كۈنلىرىدە كىرىستالدەك يالتىراپ نۇر چاچىدۇ. تېخىمۇ يىراقتىن نەزەر تاشلىغاندا ئۇ خۇددى ئېكساقتىن ئىبارەت بۇ قەدىمى يۇرتنىڭ بېشىدىكى ئوتىغاتتەك كۆرۈنىدۇ. تارىختىن بۇيان بۇ شىخىل تاشتا بۇ يۇرتتا، بۇ يۇرت ئەتراپىدىكى كىچىك-كىچىك بوستانلىقلاردا ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆزگىچە خاراكتېرگە ئىگە بىر قوۋمى ياشىغان. بۇ يۇرت خەلقىنىڭ ئەڭ گەۋدىلىك ئالاھىدىلىكى جاھان كېزىش بولسا كېرەك.

يەرنىڭ ئۇنۇمسىز، قۇرغاقلىقى ۋە قىستاڭچىلىق ئۇلارنى باشقىلاردىن تېرىشچان، چىدامىلىق قىلىپ يېتىلدۈرۈپلا قالماي، جاھان كېزىپ باشقىچە تىرىكچىلىك يولى تېپىشقا مەجبۇر قىلغان. نەتىجىدە ئۇلار ئەۋلادمۇ-ئەۋلاد تاغ-داۋانلاردىن ئېشىپ، چۆل-باياۋان، دېڭىز-ئوكيانلاردىن ھالقىپ دۇنيانىڭ ھەممىلا يېرىدە ئاياغ ئىزلىرىنى قالدۇرغان. بارغانلا يېرىدە روناق تېپىپ، ئۆز يۇرتىدىن كۆپ ياخشى ياشىغان. ئەمما ئۇلار ئاشۇ كىچىككىنە نامرات، تاشلىق زېمىنىنى زادى ئۇنتۇپ قالمىغان. شۇڭا ئۇ يەر ئۇيغۇرلار يۇرتىدىكى تاشقى دۇنيا بىلەن ئالاقىسى ئەڭ زىچ، دۇنيادىكى يېڭىلىقلار ئەڭ ئاسان ئۆزلەشتۈرىدىغان كۆزنەك بولۇپ، پۈتكۈل ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخى ۋە تەقدىرگە تەسىر كۆرسىتىپ كەلگەن. تارىختا شۇنداق بولغان، بۈگۈنمۇ شۇنداق بولۇۋاتىدۇ.19-ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىن تارتىپ مۇسا بايلار. ئاچقان «ھۇسەينىيە»،«ھەبىبزادە دارىلمۇئەللىمىن» مەكتەپلىرى، مەرىپەتپەرۋەر بايلار ئاچقان ۋە ئىچىۋاتقان تېخىمۇ كۆپلىگەن مەكتەپ خۇددى قاراڭغۇلۇق قوينىدا لاۋۇلداپ يانغان مەشئەلدەك كىشىلەرنى ئويغىتىۋاتىدۇ، ئۇمىدلەندۈرۈۋاتىدۇ، تېخىمۇ گۈزەل مەنزىلگە

ئىنتىلدۇرىۋاتىدۇ..... لېكىن، دۇنيادا ياخشى، گۈزەل ئىشنىڭ ۋۇجۇدقا چىقمىقى نەقەدەر مۈشكۈل، ئۇنىڭ رەقىبلىرى نەقەدەر كۆپ ۋە رەزىل ھە......

يۇرۇت بېگىمنىڭ ئۆيىدىن ئاتلىق چىقىپ كەلگەن تۇرسۇن ئەپەندى چوڭقۇر خىياللارغا پاتقانىدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن چىرايى غەزەپتىن قىيسىيىپ، ساقاللىرى تىترەپ تۇرغان يۇنۇس بەگ ۋە بەگنىڭ مېھمانخانىسىدا تۇكۇرۈكلىرىنى چاچرىتىپ سۆزلەپ«ھۆسەيىنىيەنىڭ» ئوقۇتۇشقا، تەنتەربىيە ئىشلىرىغا، بولۇپمۇ چوڭ-كىچىك ھەممە ئادەمنىڭ پۈتبول ئوينىشىغا تىل-ئاھانەت ياغدۇرۇۋاتقان قازى-قۇززات، ئىشان مەزىنلەر بىر-بىرلەپ ئۆتمەكتە ئىدى.

- كونىچە مەدرىسلىرىمىزنىڭ نېمىسى يامان؟ باللىرىمىزنى قوينىڭ قوزىسىدەك يۇۋاش-يۇمشاق، تەقۋادار مۇسۇلمان قىلىپ تەربىيىلەپ كېلىۋاتقىنى، ئاشۇ مەدرىسە ئەمەسمۇ!

پەننى دەرس دەپ دىنىمىزغا، «قۇرئان-كەرىم»، ھەدىس مۇبارەككە خىلاپ پەتىۋالارنى تارقىتىپ يۇرسە جاھاننىڭ ئىشلىرى ئىزدىن چىقىپ كەتمەمدۇ! يەر دېگەننى خۇدانىڭ ئىرادىسى بىلەن بىر كالا مۈڭگۈزىدە كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ، ئۇنىڭ نىرىسىدىكى ئىشلارنى بىر خۇدايىمنىڭ ئۆزى بىلىدۇ. جەدىت ئەپەندىلەر يەر يۇمىلاق توپقا ئوخشايدۇ، توختىماي چۆرگىلەپ تۇرىدۇ، دەپ دەرس ئۆتىكىدەك. ئەگەر ئۇلار دېگەندەك بولسا ماۋۇ پىيالىدىكى چاي نېمىشقا مىدىرلىمايدۇ، تۇرسۇن ئەپەندى قانداقچە يۇمىلاپ كەتمەي بىزنىڭ يېنىمىزدا بەخۇدۇك ئولتۇرالايدۇ، ھا..... ھا.....

بىر ئوبدان باللىرىمىزنى تاغمۇ-تاغ، باغمۇ-باغ چاپتۇرۇپ يورۇپ ياۋايىلاشتۇرۇۋەتتى بۇ ئەپەندىلەر. ھېلىقى پەرەڭلەرنىڭ شەيتان توپى ھەممە يەرنى قاپلاپ كەتتى. نەگە قارىسا شۇ، كىمنىڭ ئاغزىغا قارىسا شۇنىڭ گېپى. ھەتتا خاتۇن خەقلەرمۇ چەتتە قالمىدى. باللا خەلپەتلەرنىڭ گېپىنىلا ئەمەس، ئاتا-ئانىلىرىنىڭ گېپىنىمۇ ئاڭلىمايدىغان بولۇپ كەتتى.

ئاۋۇ ئەمرۇللا بەگنى خىلى ئوڭلۇق ئادەم دەپ يۇرسەك، ئۇششاق باللارنى باشلاپ تاش

مەسچىتنىڭ يېنىدىكى قۇملۇققا مىلتىق دورىسى كۆمۈپ پارتىلىتىپ، «يانار تاغ» مۇشۇنداق پارتىلايدۇ، دەپ يۈرۈپتۇ. جاھاننىڭ ئىشلىرى خۇدانىڭ ئىرادىسى بىلەن بولامدۇ يا ئەرۇللا ئەپەندىنىڭ ئىرادىسى بويىچە بولامدۇ! سىلى دەپ باقسىلا تۇرسۇن ئەپەندى، سىلى چوڭ يەرلەردە ئوقۇغان، چوڭ ئىشلارنى كۆرگەن ئادەم. بىزنىڭ يۇرۇتتىكى بۇ ئىشلار قالايمىقانچىلىق، دەھرىيلىك بولماي نېمە؟! بۇ ئىشلارنى دوتەي ئالىيلىرى ئاڭلاپ قالىدىغان بولسىغۇ، كۆرگىلىكى بار بۇ ئەپەندىلەرنىڭ.

ئېگىز پاپاخ، ئاق كۆينەك ئۇستىگە بەدىنىگە چىپپىدە كېلىدىغان خورما رەڭ تون كىيگەن تۇرسۇن ئەپەندى يوغان سەللىك، پار-پۇر تونلۇق، يوغان قورساق قازى-قۇزاتلارنىڭ ئارىسىدا چاقنان، خۇشپىچىم كۆرۈنەتتى. ئۇ بىر قىشنى سەل ئېگىز كۆتۈرۈپ، نېپىز لەۋلىرىنىڭ بۇرجىكىدە سۇسقىنە كۈلۈمسىرىگەن پېتى ئۆلىمالارنىڭ قايناشلىرىنى ئاڭلاپ ئولتۇردى. ئۇ ئۆلىمالارغا بۇنىڭدىن 430يىللار ئىلگىرى پەرەڭلەرنىڭ ئىتالىيە دېگەن يېرىدە دىنى ئۆلىمالار بىلەن بىر ئالىم ئوتتۇرىسىدا دەل مۇشۇنداق مۇنازىرىلەرنىڭ بولغانلىقىنى، كوپېرنىك ئىسىملىك بۇ ئالىم يەر شارى قۇياشنى مەركەز قىلىپ ئايلىنىدىغان ئادەتتىكى بىر پىلانىت دېگەن قارىشىدا چىڭ تۇرغانلىقى ئۈچۈن ئۆمۈرۋايەت نەزەربەنت ئىچىدە ياشاپ ئۆلۈپ كەتكەنلىكى، ئۇنىڭدىن كېيىن ئۆتكەن ئالىم گالىلىنىڭمۇ كوپېرنىكنىڭ تەلىماتىنى ياقلىغانلىقى تۈپەيلى كوپېرنىك بىلەن ئوخشاش قىسمەتكە دۇچار بولغانلىقى، 1600-يىلى گىئوردانو برونو ئىسىملىك بىر ئالىمنىڭ كوپېرنىك تەلىماتىنى تەشۋىق قىلغانلىقى تۈپەيلى رىم مەيدانىدا ئوتتا كۆيدۈرۈپ ئۆلتۈرۈلگەنلىكى.... لېكىن، بۇ نەزەربەنت ۋە كۆيدۈرۈپ ئۆلتۈرۈشلەر بىلەن بۇ ئىلمى يەكۈن يوقالمايلا قالماستىن، بۇلۇتلارنى يىرىپ چىققان قۇياشتەك چاقناپ، ئىنسانلارنىڭ دۇنيانى بىلىشى ۋە ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىنى زور بىر قەدەم ئالغا ئىلگىرىلەتكەنلىكى..... دەپ بەرگۈسى كەلدى. ئەمما ئۇ ئۆلىمالارنىڭ چىرايىغا بىر-بىرلەپ نەزەر سېلىپ بۇ نىيىتىدىن ياندى. ئاچكۆزلۈك، تەمە ۋە نادانلارچە مەنمەنلىك

قاپلىغان بۇ چىرايلا ئۇنىڭ رايىنى قايتۇرغان ئىدى ئۇلا سۆزلەپ ھارغاندا ئالدىرىماي گەپ باشلىدى:

ھەر قايسىلىرى بۇ يۇرۇتنىڭ مۆتىۋەرلىرى، كاتتىلىرى. ھەرقايسىلىرى كىچە-كۈندۈز يۇرۇتىمىزنىڭ غېمىنى يېيىشتىلا. ھەر قايسىلىرىنىڭ تەلىم-تەربىيەلىرىگە ئەمەل قىلماي ھەددىمىز ئەمەس، چوقۇم ئەمەل قىلىمىز، لېكىن بىزمۇ ھەرقايسىلىرنىڭ ئىككى ئېغىز گېپىمىزنى ئاڭلاپ قويۇشلىرىنى ئۆتۈنىمىز. ھەر قايسىلىرى ئاق تاغقا چىقىپ باققان بولۇشلىرى مۇمكىن. تاغدىن پەسكە قارىساق بىزنىڭ بۇ ئېكىساق ئالقانچىلىكلا كۆرۈنىدۇ. ئۇنىڭغا ئەتراپىدىكى قايراق، بەيساق، تاقۇت، يولچىلارنى قوشقاندىمۇ ئۇ يەنىلا ئالىقانچىلىك يۇرۇت. دۇنيادا تاغنىڭ نىرىسىدا تاغ، يۇرۇتنىڭ نىرىسىدا يۇرۇت، دەريانىڭ نىرىسىدا دەريا، ھەتتا قاتمۇ-قات دېڭىز- ئوكيانلار بار. ئاشۇ تاغلارنىڭ، دىڭىز-ئوكيانلارنىڭ نىرىسىدا نۇرغۇن ئادەملەر بار. ئاشۇ تاغلارنىڭ، تاغلارنىڭ، دىڭىز-ئوكيانلارنىڭ نىرىسىدا ھېسابسىز نۇرغۇن ئادەملەر بار. ئاشۇ ئادەملەر نى-نى ئىشلارنى قىلىۋاتىدۇ، ئاجايىپ يوغان دۇربۇن، تىلىسكوپلارنى ياساپ يۇلتۇزلارنىڭ سىرىنى ئېچىۋاتىدۇ، يەر ئاستىدىن خىلمۇ-خىل بايلىقلارنى قىزىۋاتىدۇ. ماشىنا، ئايروپىلان، پاراخوت، پويىزلارنى كەشىپ قىلىپ ئالتە ئايلىق يولنى بىر كۈندە بىسىۋاتىدۇ. ئۇلار بۇنى ئىلىم-پەنگە، مائارىپقا تايىنىپ قىلىۋاتىدۇ. ئۇلار ياراتقان ئىلىم-پەن نەتىجىلىرىگە كۆز يۇمغىلى، شەك كەلتۈرگىلى بولماس. بىز مۇشۇ يۇرۇتتىن چىقماي ئولتۇرۇۋېلىپ ئاكاڭ قارىغاي ھەممىدىن كاتتا، دەپ جاھاندىكى ھەممە ئىش، ھەممە يەر بىر قىلىپتا دەپ قارىساق بولماس. مەرھۇم ئابدۇقادىر داموللام بۇخارايى شەرفنىڭ ئۆلىمالىرىدىن«ئۇسۇلى جەدىت ۋاجىپ» دېگەن پەتىۋانى ئىلىپ كەلمىدىمۇ؟! يۇرۇتىمىزدىن چىققان مۇسا ھاجىم ۋە ئۇنىڭ ئوغۇللىرى چەتئەللەرنى كۆرۈپ، يۇرۇتنى ئويلاپ، خەلقىمىزنىڭ كۆزى ئېچىلسۇن جاھالەتتە قالمىسۇن، دەپ«ھۆسەينىيە»نى بەرپا قىلمىدىمۇ؟! ئەمدى تەنتەربىيىگە كەلسەك، ئۇسۇلى جەدىت ئەقلى تەربىيە بىلەن بەدەن

تەربىيىسىگە تەڭ ئېتىبار بېرىدۇ. بەدەن چېنىقتۇرغاندا روھى ۋە جىسمانىي ئىللەتلەردىن خالىي بولغىلى بولىدۇ. جۇشقۇن روھ ۋە ساغلام بەدەنسىز ھېچقانداق ئىشنى ۋۇجۇدقا چىقارغىلى بولماس. ھەر قايسىلىرىمۇ باللىرىمىزنىڭ، دېھقانلىرىمىزنىڭ روھىدىكى جۇشقۇنلۇقنى كۆرۈۋاتىدىغانلا. يىقىرنىڭ قارشىچە بۇ يامان ئىش ئەمەس. بىز خەلقنى سۇغا ئوخشاتساق، توختام سۇ چىرىندە بىلەن تولغان ئۆلۈك سۇدۇر. ئېقىپ تۇرغان جۇشقۇن سۇلار ساپ، تازا ۋە تىرىك سۇ ھېسابلىنىدۇ. بۇ ۋاجىدى ئالغاندا بەدەن چېنىقتۇرغاننىڭ نىمىسى يامان؟ ئۇ نىمە سەۋەبتىن ھەرقايسى زاتى مۇبارەكلىرىمىزنىڭ كۆزىگە سىغماي قالدىكىن؟

يۈرۈت چوڭلىرى بىر پەس بىر- بىرگە قارىشىپ جىم بولۇشۇپ كەتتى. كېيىن ئۆز-ئارا كۇسۇرلىشىپ، دىمىقىنى قېقىپ، گاللىرىنى قىرىپ تۇشمۇ-تۇشتىن سۆز باشلاشتى:

--- تۇرسۇن ئەپەندىم، سىلىنىڭ دېگەنلىرىنى بىزمۇ بىلىمىز. ئۇيەرلەرگە بارمىساقمۇ بارغانلاردىن ئاڭلاپ تۇرۇۋاتىمىز. لېكىن ئۇلار كىم؟ بىز كىم؟ بىزنىڭ دىنىمىزمۇ، ئۆرۈپ ئادىتىمىزمۇ، تۇتقان يولىمىزمۇ ئۇلارنىڭكىگە ئوخشىمايدۇ. شۇنچە يىلدىن بۇيان بىز ئۇلارسىزمۇ ياشاپ، يولنى ئوڭ مېڭىپ كەلدۇق ئەمدى بۇگۈنگە كەلگەندە خەقنى دورايمەن دەپ ئوڭدا چۈشمەيلى يەنە! بۇ ئالەمنىڭ ئىشلىرىغىمۇ بەك كايىپ كەتكۈچىلىكىمۇ يوق. خۇدايىم بىزگە بۇ دۇنيالىقنى بەرمىگەندىكىن بىز خەق نامىزىمىزنى ئوقۇپ، شەرىئەت يولىنى تۇتۇپ، سىڭگەن ناننى يەپ، تىنچ ئۆتسەك بولارمىكىن.

ئۇدۇنيا، ئۇ دۇنيا دەپلا مۇشۇ كۇنگە قالغان خەق بىز. ئۇنداق بولسا خۇدايىم بىزنى بۇ دۇنياغا- مۇشۇنداق گۈزەل، باي-باياشات بىر زېمىن ئۈستىگە نىمە دەپ ياراتتى؟ يارتقۇچى مەن، يارالغۇچى ئۆزۈڭ دېمىدىمۇ! بىزمۇ ئادەمغۇ! بولدى، بۇ گەپلەرنى مۇشۇ يەردە قويۇپ ھەر قايسىلىرىغا مۇھىم بىر خەۋەرنى يەتكۈزەي. باھاۋۇدۇن ھاجىم چەتئەللەردىكى زىيارىتىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ يات ئارىدا يۈرۈتقا يېتىپ كەلگۈدەك. ھاجىم كەلسىغۇ قاراپ تۇرماس. لېكىن بىز ھازىر تازا ئۆزۈكچىلىك ئىچىدە تۇرۇۋاتىمىز. باللىرىمىز قىينىلىپ قالمىسا بولاتتى.

ھەر قايسىسىلىرىغا ئايان بولغىنىدەك، يېقىنىدىن بۇيان مەكتىپىمىزدە ئوقۇيدىغانلار ھەسسىلەپ كۆپەيدى، خىراجەت بولسا يەنە بۇرۇنقىدەك. شۇڭا ھەرقايسىلىرىنى جامائەت ئىسكىلاتىدىن بېرىلىدىغان ياردەمنى مۇۋاپىق كۆپەيتىپ بەرسە دېگەن ئۈمىدە بىز. بولسا، جاۋابىنى ھازىر ئېلىپ كەتسەم.

يۇرۇت چوڭلىرى يەنە بىر نۆۋەت جىم بوپ كېتىشتى. بۇ جىمجىتلىق خېلى ئۇزاق سوزۇلدى. ئۇلارنىڭ رايىچە بولسا خىراجەتنى كۆپەيتىش ئەمەس، بەلكى پەقەتلا بەرگۈسى يوق ئىدى. ئەمما باھاۋۇدۇن ھاجىم راستىنىلا كېلىپ قالسا ئۇ كىشىگە يۈز كەلگىلى بولمايدۇ-دە. ئۇ دېگەن ئۇنداق-مۇنداق ئاددىم ئەمەس، دۇنيانىڭ يېرىمى تونۇيدىغان كاتتا باي. ھېلىغۇ قەشقەردىكى چوڭلارئىكەن ئۆلكىدىكىلەرمۇ ئۇنىڭغا ھۆرت-پۆرت دېيەلمەيدۇ، ئاشۇنداق بىر ئاددەمگە ھاجىتىم چۈشمەيدۇ دەپ ھېچكىم ئىيتىيالمايدۇ....

باھاۋۇدۇن ھاجىمنىڭ نامى تىلغا ئېلىنىشى بىلەنلا ھەممە نارازىلىقلا قايناپ تۇرغان قازانغا سۇ قۇيۇلغاندەك بىسقىپلا قالماي، خىراجەت ئىشىمۇ ھەل بولدى. تۇرسۇن ئەپەندى دەيدىغانلىرىنى دەپ، مەقسىتى ھەل بولغاندىن كېيىن ئۇلارنى ئۇچچە قالدۇرۇپ، ئۆزرە سوراپ قايتىپ چىقتى...

تونۇگۈن ئاتچىلار ئەۋەتكەن كىشىدىن باھاۋۇدۇن باينىڭ يۇرۇتقا كېلىدىغانلىق خەۋرىنى ئاڭلىغاندىن تارتىپ تۇرسۇن ئەپەندىنىڭ كۆڭلىدە ئىللىق بىر سېزىم، بىر خۇشلۇق پەيدا بولدى. ئەينى يىللىرى باھاۋۇدۇن باي مۇشۇ يۇرۇتلۇق ئون نەچچە بالىنى تۈركىيىگە ئوقۇشقا يولغا سالدىغان چاغدا ئۇنىڭ بېشىنى سىلاپ، پېشانىسىدىن سۆيگەندىمۇ ئۇنىڭ كۆڭلىدە ئاشۇنداق ئىللىق سېزىم، خۇشلۇق پەيدا بولغان ئىدى. ئۇ چاغلاردا باھاۋۇدۇن باي ياش، قاۋۇل ئىدى. مەخمەلدەك قويۇق، قاپقارا قاشلىرىنىڭ قۇيرۇقى بېشىدىكى ئېگىز پاپاخنىڭ ئىچىگە قەدەر سوزۇلغان بولۇپ، ئوتتەك چاقناپ تۇرىدىغان كۆزلىرىدىن، كىشىگە سەممىمىي، ئىللىق بېقىشلىرىدىن، گەپ سۆزلىرىدىن بىر خىل ئاق

كۆڭۈللۈك، مېھرىبانلىق چىقىپ تۇراتتى. ئۇ:

بالىلىرىم تىرىشىپ ئوقۇپ، يۇرتىمىز خەلقىمىزگە كېرەكلىك ھەممە نەرسىنى ئۆگىنىۋېلىڭلار، بىز سىلەرنى تۆت كۆزىمىز بىلەن كۈتىمىز، ئاتۇش خەلق سىلەرنى تۆت كۆزى بىلەن كۈتىدۇ... دېگەن ئىدى.

ئۇ بىر كەتكىنىچە تۈركىيىدە ئون يىلچە تۇرۇپ قالدى. دەسلەپتە قىسقا كۇرۇسلاردا، كېيىن ئالىي بىلىم يۇرتى«سۇلتانىم»دە ئوقۇدى. بۇ جەرياندا باھاۋۇدۇن باي تاپىلىغاندەك، ئۆزى يۇرتىمىزغا كېرەكلىك دەپ قارىغان ھەممە نەرسىنى-ھىساب، تىل-ئەدەبىيات، تارىخ، جۇغراپىيە، رەسىم، مۇزىكا، ئاسترونومىيە، ھېساب باشقۇرۇشنى، تۇرۇكچىنىلا ئەمەس، ئىنگلىز، فىرانسۇز تىللىرىنىمۇ ئۆگەندى. تەنتەربىيە، توپ تۇرلىرىنىڭ ھەممىسىگە ماھىر بولۇپ يېتىشتى. ئاخىر ۋاقتى سائىتى كېلىپ ۋەتەنگە قايتىدىغان چاغدا تۈركىيىدە تونۇشقان، ئارىلاشقان دوستلىرى، خىزمەتداشلىرى ئۇنىڭغا چىدىماي قىلىشتى. ئىسست، ئاشۇ چەت قالاق يەرگە سەندەك ئادەم بىكار كىتىسەن، دەپ ئەپسۇسلىنىشتى. ئۇنى كاتتا خىزمەتلەرگە تونۇشتۇرۇشتى. ئەمما ئۇ ئاشۇ بىلىم ماھارەتلىرىنى يۇرتى، خەلق ئۈچۈن ئۆگەنگەندى. ئۇ ئۆگەنگەنلىرىنىڭ بىرنى قالدۇرماي يۇرتى ۋە خەلقىگە تەقدىم قىلىشى كېرەك ئىدى. شۇنچە يىلدىن بىرى ئۇ ئەقىدىسىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن كۆيۈپ پىشتى، ھەريان چاپتى، كېچىنى كۈندۈزگە ئۇلاپ ئىشلىدى. ئۆۋالچىلىق، ھاقارەت، زىيانكەشلىكلەرگە ئۇچرىغاندىمۇ، ھاياتى خەۋپ ئاستىدا قالغاندىمۇ ئۇز يولىدىن تەۋرىنىپ قالمىدى. ئۇ، مائارىپنىڭ مەنىلىك ئۇلۇغ ئىش ئىكەنلىككە چىن دىلىدىن ئىشىنەتتى. مائارىپ بىلەن ئۆز يۇرتىنىمۇ ئۆزگەرتەلەيدىغانلىقىغا كۆز يېتەتتى. شۇڭا ئۆز تەقدىرىنى، بارلىق ئارزۇ ئارمىنىنى، بەخت ۋە ئازابىنى «ھۆسەيىنىيە»نىڭ ئىشلىرى بىلەن بىرلەشتۈرۈۋەتكەندى.

« ھۆسەيىنىيە» ھەقىقەتەنمۇ بىر مەشئەلگە ئوخشايتتى. ئۇ جاھالەت، نادانلىق قاپلىغان بۇ زېمىندا نەچچە ئەۋلاد مەرىپەت تارقاتقۇچىلارنىڭ جاننى- جانغا ئۇلاپ قولدىن-

قولغا يەتكۈزۈشى بىلەن 40يىل ياندى. ھەرقىتىم ئاسمانىنى قارا بۇلۇت قاپلاپ، دەھشەتلىك بوران-چاپقۇن كۆتۈرۈلگەندە ئۇ سۇسلاپ ئۆچۈپ قىلىش گىردابىغا بېرىپ قالسىمۇ، بوران توختاپ، سۈزۈك ئاسمان يۈز ئاچقاندا تېخىمۇ يالقۇنجىدى، لاۋۇلداپ ئۇلغايدى.

تۇرسۇن ئەپەندى بېشىنى كۆتۈرۈپ يىراقلارغا، ئېگىز سەگۈ تېرەكلەرنىڭ نېرىسىدىكى شېغىل تاشلىق چۆللەرگە، ھەيۋەتلىك ئاق تاغقا قارىدى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدە ئاق تاغ چوققىسىدا راستىنىلا بىر مەشئەل لاۋۇلداپ يېنىۋاتقاندەك، مەشئەلنىڭ ئارقىسىدا نۇرغۇن دېھقان بالىسى تىقما-تىقما بولۇپ ئالغا ئىنتىلىپ تۇرغاندەك كۆرۈندى. ئۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ بىر قولىدا قەلەم، بىر قولىدا توپ بار ئىدى. قەلەم ئۇلارنى ئىلىم ئۆگىنىشكە ئۈندىسە، توپ ئۇلاردا غۇرۇر ۋە ئىشەنچىنى، ھەر بىر كىشى كۆپچىلىك ئۈچۈن، كۆپچىلىك ھەربىر كىشى ئۈچۈن دەيدىغان جەڭگىۋار بىرلىكىنى يېتىلدۈرگەنىدى.

تۇرسۇن ئەپەندى ئارقا تەرىپىدىن چىپىپ كېلىۋاتقان ئاتنىڭ تۇياق تىۋىشىنى ئاڭلاپ سەگەكلەشتى. بىر قېتىم كۆپكۆندۈزدە ئاشۇنداق بىر ئاتلىق ئارقا تەرىپىدىن كېلىپ ئۇنى چوماق بىلەن ئۇرۇپ يىقىتماقچى بولغان، ئەنەشۇنىڭدىن كېيىن ئۇ يالغۇز ۋاقىتلىرىدا ئەتراپىدىكى شەپىلەردىن ھوشيار تۇرىدىغان بوپقالدى. ئۇ، يولنىڭ چېتىگە ئېرەك چىقىپ، كېلىۋاتقان ئاتلىققا يول بەردى. ئاتلىق تېز كېلىۋاتاتتى. ئۇ يېقىنلاپ كېلىپ: «تىنىچ-ئامانلىقمۇ موللا ئاكا. مەن سەندىن ئەنسىرەپ بەگىنىڭ ئۆيىگە بارسام، سېنى كەتتى دېيىشتى. كەينىڭدىن ئالدىراپ يېتىپ كېلىشىم...»دېگەنىدىلا تۇرسۇن ئەپەندى كەينىگە قاراپ كۈلۈمسىرىدى. ئۇ مۇشۇ كەنتلىك مۇسا پالۋان دېگەن يىگىت ئىدى. ئۇلار تۇرسۇن ئەپەندىنى بىر تۇغقان قېرىندىشىدەك كۆرۈپ، ئۇنىڭغا كۆز قۇلاق بولۇشاتتى.

- تىنچلىق، رەھمەت ساڭا مۇسا، كەلمىسەڭمۇ بولاتتى. ھە، توپخانىدا مۇسابىقە باشلىنىپ كەتكەندۇ؟

سېنى ساقلاپ قىلىشتى، ئەپەندىم ئۆزى باش بولۇپ بەرسە دېيىشىۋاتىدۇ. تېزرەك

ماگاكىلى ئەمسە،- ئۇلار ئاتنى قامچىلاپ ئىتتىك يۈرۈپ كەتتى.

ئاپرېل كىرىشى بىلەن چىنباغ ئاجايىپ گۈزەللىشىپ كەتتى. باغ ئەتراپىدىكى تېرەكلەر پوتلا تاشلاپ، نازۇك يېشىل يوپۇرماقلارنى چىقاردى.

يول بويىغا تىكىلگەن تۇخۇمەك دەرەخلىرى، قارىياغاچ، سىدە، ئەرمۇدۇن دەرەخلىرى تۇگۇچلىرىنى يېشىپ، خىلمۇ-خىل شەكىللىك يېشىل يوپۇرماقلىرىنى يېيىشتى. يول بويلىرىدىكى بوش يەرلەرگە ياتقۇزۇلغان چىملار يېشىل مەخمەلدەك تاۋلىناتتى. باش باھاردىكى بۇ يېشىللىق كۆزگە ۋاللىدە كۆرۈنۈپ، كۆڭۈللەرنى يايرىتىدىغان بىر خىل پاك، يۇمران يېشىللىق ئىدى.

گىللىئان خانىم كۆنگەي تەرەپتىكى بىر تۈپ ئۆرۈكنىڭ چېچەكلىگىنىنى كۆرۈپ، كۆڭلىدىكى خۇشلۇقىدىن ھۇزۇرلىنىشقا تېخى ئۈلگۈرەلمىگەنىدى. ئەتىسىلا قورۇدىكى ۋە باغدىكى ئالما، ئۆرۈكلەر غۇچچىدە چېچەكلەپ كېتىشتى.

پاكار، ۋىجىك، مىسرەڭ چىرايى قات-قات قورۇقلار بىلەن تولغان باغۇەن گۈللۈكتە ئىشلەپ يۈرەتتى. ئۇ ئىڭىشىپ تۇپراقتىن ئەمدىلا بىخ يېرىپ چىققان يۇمران مايسىلار بىلەن گەپلىشىۋاتقاندەك بىر نېمىلەرنى دەيتتى. گىللىئان خانىم تەرجىماندىن سوراپ يۈرۈپ، ئۇنىڭ گۈللەرگە:«تىنچ-ئامان ئۈنۈپ چىققىۋالدىڭلارمۇ بالىلىرىم؟ قورۇقماڭلار ياخشى كۈنلەر ئەمدى كېلىدۇ، ئاپتاپتا ئىتتىك-ئىتتىك ئۆسۈڭلار...»دېگەنلىكىنى بىلىپ نەچچە كۈنگىچە كۈلۈپ يۈردى. باغۇەن كونسۇلخانىدىكى چەت ئەللىكلەرگە ئۆزىچە ئۇيغۇرچە ئىسىملارنى قويىۋالاتتى ۋە شۇنداق چاقىراتتى، بۇ ئىسىملار بارا-بارا ئومۇملىشىپمۇ قالاتتى. ئۇ گىللىئان خانىمنىڭ مارگارېتا دېگەن ئەسىمنى ئېغىزغا كەلمەيدىكەن، دەپ ياراتماي،«مەريەمخان دەپ چاقىراتتى. گىللىئان ئەپەندىنى جىلىلىئاخۇن، كونسۇلخانىغا تولا كېلىدىغان ئىسمى بەكمۇ مۇرەككەپ قىرى مىسسىئونېرنى «گىلدىڭباش ئەپەندى» دەيتتى. گىللىئان خانىم ئۇنىڭ بۇنداق گەپلىرىگە ئامراق ئىدى.

گىلىلىئان خانىم باھار مەنزىرىسىدىن ئىلھاملىنىپ بوۋگوۋنگە چاقىرىپ قويغان مېھمانلارنى باغدا كۈتمەكچى بولدى. خىزمەتكارلار ئۇنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن سېپىل تەرەپتىكى چوڭ بىر توپ ئۆرۈكنىڭ ئاستىغا ئۇستەل-ئورۇندۇقلارنى تىزدى. ئۇستەلگە پاكىز ئاق داستىخان سېلىپ، سالپېتكا، تەخسە، ۋىلكا-قوشۇق، رومكىلارنى تىزىپ تەييار قىلدى. لوندۇندىكى داڭلىق ئۇستىنىڭ قولىدىن چىققان سۇس كۆلرەڭ شىم-كاستومنى كىيىپ، گالستۇك تاقىغان كونسۇل گىلىلىئان ئەپەندى بىلەن ياقا ۋە مەيدىسىگە تور تۇتقان، ئۆرە ياقىلىق ئاق كوپتا، ئۇزۇن قاتلاق يوپكا كىيگەن، مۇ. رىسىگە نېپىز تورنى يېپىنچا تاشلاپ، سىرىق چىنگىلەك چاچلىرىنى ئارقىسىغا تۈرىۋالغان گېلىلىئان خانىم مېھمانلارنى قىزغىن كۈتىۋېلىپ، ئىنگلىز پاسونىدىكى ئېگىز يۆلەنچۈكلۈك ئورۇندۇقلارغا باشلىدى. بوۋگوۋنكى مېھمانلار ياردەمچى كونسۇل شېرىف ئەپەندىدىن باشقا كونسۇلخانىنىڭ دائىملىق مېھمىنى بولغان شىۋىتسىيىلىك دىن تارقاتقۇچىلار ئۆمىكى دوختۇرخانىسىنىڭ باشلىقى يوھان. ئاندىسىن ئەپەندى، شىۋىتسىيىلىك مىسسىئونېر، داڭلىق ئۇيغۇرشۇناس راكويتىس ئەپەندى، ئەنگلىيىلىك ئاقسۆڭەك ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان 1-دۇنيا ئۇرۇشى جەڭ مەيدانىدىكى قانداقتۇر كەچۈرمىشلىرى تۈپەيلى ھەربىي ئىشلار ۋە سىياسىيدىن قول ئۈزۈپ، تەقۋادار خىرىستىئانغا ئايلانغان، ئەنگلىيىدىكى راھەت-پاراغەتلىك تۇرمۇشنى تاشلاپ قەشقەرگە كېلىپ شىۋېتسىيە دىن تارقاتقۇچىلىرى ئۆمىكىدە دىن تارقاتقۇچى بولغان مان ئەپەندى، يەنە شۇ شىۋېتسىيىلىكلەر بىلەن بىللە ئىشلەۋاتقان ئەنگلىيىلىك رىچمىر خانىم، ئەنگلىيىلىك ساياھەتچى ۋە مۇخبىر مېچىل ئەپەندى، پامىر ئېگىزلىكى ۋە تەڭرىتاغلىرىنىكى ئۆسۈملۈكلەرنى تەكشۈرۈپ تۈركە ئايرىش خىزمىتى بىلەن كەلگەن ئۆسۈملۈكشۇناس فىرانك. لودلو، ھىندىستان ئارقىلىق قەشقەرگە ساياھەتكە كەلگەن ئەنگلىيە قورۇقلۇق ئارمىيە لېيتىنانتى گىرگىسېن ۋە ئۇنىڭ خانىمى، ئۇلار بىلەن بىللە كەلگەن جۇغراپىيىلىك تەكشۈرۈش ئۆمىكىدىن ئۈچ كىشىمۇ بار ئىدى .

مېھمانلار جايلىشىپ، ئۆزئارا تونۇشۇۋالغاندىن كېيىن، تېزلا قىزغىن پاراڭغا چۈشۈپ كېتىشتى. پامىر، قاراقۇرۇم تاغلىرىدىكى مۇشەققەتلىك يوللارئارقىلىق توشۇپ كېلىنگەن شوتلاندىيە ۋىسكىسى، مەدەنىيەتلىك جەمئىيەتنىڭ قاتمۇ-قات قائىدە يوسۇنلىرى، تىرىكچىلىك غېمى، رىقابەتلىرىدىن يىراق، رىۋايەت تۈسى قويۇق بۇ قەدىمى شەھەر، ئەتراپتىكى ئۆزگىچە باھار مەنزىرىسى، ھەممە يەرنى قاپلىغان چېچەكلەرنى ئارلاپ ئۇچۇپ يۈرۈشكەن ھەرە-كېپىنەكلەر.... مېھمانلار ۋە ساھىپخانىنىڭ كەيپىنى بىراقلا كۆتۈرۈۋەتكەنىدى.

ئۆزلىرىگە مەلۇم بولغان لوندون ۋە نىيۇ-يورك توغرىسىدىكى ئەڭ يېڭى خەۋەرلەردىن كېيىن ئۇلارنىڭ پاراڭ تېمىسى تەبىئىي ھالدا كونسۇلخانا مەنزىرىسى ۋە ئۇنىڭ قۇرۇلۇشىغا، شۋېتسىيىلىك مىسسىئونېر، ۋىراچ ھەم ئارختىكتور خاۋگىرىگىنىڭ لايىھىلىشى، قەشقەرلىك تامچىلارنىڭ تىرىشچانلىقىدا سېلىنغان كۆركەم ۋە ئەپلىك كونسۇلخانا ئىمارەتلىرى، بۇ ئىشلارغا يېتەكچىلىك قىلغان قەشقەردىكى تۇنجى كونسۇل ماكارتنىي ئەپەندى ۋە ئۇنىڭ ئائىلىسىگە، ئۇلارنىڭ يېقىن دوستى- نېمىشقىدۇر قەشقەردە ئۇزاق يىللاپ ئۆزى يالغۇز ياشاپ، ئاخىرى يەككە-يېگانە ھالدا ئۆلۈپ كەتكەن ھوللاندىيىلىك مىسسىئونېر ھېندىركىسقا يۆتكەلدى. كۆپ يىلدىن بۇيان بۇ كونسۇلخانىغا كېلىپ كەتكەن خىلمۇ-خىل ئادەملەر، بۇ يەردە يۈز بەرگەن ئاجايىپ ۋەقەلەر ئەسلەندى. ئولتۇرغانلار ئىچىدە راكويتىس ئەپەندى قەشقەرگە ھەممىدىن كونا ھېسابلىناتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ بۇ يەردە ئاۋرىل. ستەيىن، سۋېن ھېدىن، گېرمانىيىلىك فون. لىكوك، ئامېرىكىلىق لاتىمۇر قاتارلىق مەشھۇر شەخسلەر بىلەن كۆرۈشكەن چاغلىرىنى، ئۇلارنىڭ ئۆزىدە قالدۇرغان تەسىراتىنى قىزىقارلىق سۆزلەپ كۆپچىلىكنى جەلپ قىلىۋالدى. بولۇپمۇ 19- ئەسىرنىڭ ئاخىرى، 20-ئەسىرنىڭ باشلىرىدا دۇنيا مىقياسىدا شىنجاڭنىڭ قەدىمكى زامان مەدەنىيىتى ۋە ئاسار ئەتىقىلىرىگە كۆچلۈك قىزىقىش كۆتۈرۈلگەن، ھەر قايسى ئەللەردىن كەلگەن ئارخئولوگ،

ئېكىپېدىتسىيىچىلەرنىڭ قەدىمىي خارابىلىقلاردىن قازغان ۋە يەرلىك كىشىلەردىن سېتىۋالغان ھەددى-ھېسابسىز مەدەنىيەت مىراسىنى ساندۇق-ساندۇقلاپ ئۆز دۆلەتلىرىگە ئېلىپ كېتىۋاتقان شارائىتتا خوتەنلىك كىتابپۇرۇش ئىسلام ئاخۇننىڭ چەتئەللىكلەرنى قانداق كولدۇرلاتقانلىقى توغرىسىدىكى ھېكايە ھەممەيلەنگە قاتتىق تەسىر قىلدى .

ئاشۇ يىللاردا ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلى ماكارتنىي، رۇسىيە كونسۇلى پېتروۋىسكىي ۋە دۇنيانىڭ نۇرغۇن جايىدىن كەلگەن ئارخېئولوگلار ئىسلامئاخۇننىڭ قولىدىن نامەلۇم قەدىمكى يېزىقتا يېزىلغان، سارغىيىپ، چىرىپ كەتكەن ھۆججەت، كىتابلارنى سېتىۋالدۇ. بۇ كىتابلار كالكۇتتا، سان-پېتېربۇرگ، لوندون، پارىژنىڭ كىتابخانا ۋە كۇتۇپخانىلىرىدا پەيدا بولدۇ. دۇنيادىكى كۆپلىگەن ئالىم بۇ« قەدىمكى يېزىق» نىڭ مەنىسىنى يېشىش يولدا تىرىشچانلىق كۆرسەتتىدۇ. ئەنگلىيىلىك مەشھۇر ئوتتۇرا ئاسىيا تەتقىقاتچىسى سىر رودولف. خوئىنلى بۇ «قەدىمكى يېزىق» ئۈچۈن قىممەتلىك بەش يىل ۋاقتىنى سەرپ قىلدۇ. ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسى بۇ كىتابلارنىڭ ئىجادچىسىنىڭ ئېلىپىنىڭ سۇنۇقىنىمۇ بىلمەيدىغان بىر ئۇششاق تىجارەتچى ئىكەنلىكىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمەيدۇ. ستەيىن يەنە بىر قېتىم شىنجاڭغا كەلگەندە خوتەن ئامبىلى فەن دارىننىڭ يادىمىدە ئىسلام ئاخۇن بىلەن كۆرۈشىدۇ ۋە ئۇنىڭدىن ئۇستىلىق بىلەن ئەينى يىللاردا ئۆزىگە سېتىپ بەرگەن كىتابلارنىڭ كېلىش مەنبەسى توغرىسىدا گەپ ئالىدۇ. ئەسلىدە ئىسلامئاخۇن ۋە ئۇنىڭ شېرىكلىرى خوتەن قەغىزنى توغراق يىلىمىنىڭ سۈيىگە چىلاپ سارغايتقاندىن كېيىن قەغەزنى كونا كىتابقا ئوخشاش كېسىپ، تۈپلەپ، خەتكە ئوخشاش بىر نېمىلەرنى سىزىپ قويىدىكەن-دە، سۆۋەتكەسىلىپ ئوچاقنىڭ مورىسىغا بىر-ئىككى ئايغىچە ئېسىپ قويىدىكەن.... دۇنيادىكى نى-نى ئالىم، ئارخېئولوگنى نەچچە يىللاپ قايمۇقتۇرغان بۇ« قەدىمكى يېزىقتا يېزىلغان كىتابلار »نىڭ بارلىق كېلىش جەريانى ئەنە شۇنداق ئاددىي مۇكەممەل ئىكەن.

بۇ ۋەقەگە قارىتا سورۇندىكىلەرنىڭ ئىنكاسى ھەرخىل بولدى. شۈبھىسىزكى، ئۇلارنىڭ كۆپ قىسمى، بولۇپمۇ دىن تارقاتقۇچىلا بۇ يەردىكى ئاھالىنى چۈشكۈن، خۇراپىي دىنى ئاسارەت ئىلكىدە گۇناھقا پېتىپ ياشاۋاتقان دوزىخىلار، دەپ بىلگەنلىكتىن ئىسلام ئاخۇنىنىڭ قىلمىشىنى كەچۈرگۈسىز ئالدامچىلىق دەپ ئەيىبلەشتى. لىتنات، مۇغبىر ۋە جۇغراپىيىشۇناسلار: ئۇ ھەقىقەتەن تالانتلىق سودىگەر ئىكەن، دېدى. راكويىتس ئەپەندى ئۆزى يىغىپ توپلىغان بىر نەچچە كوپلىت ئۇيغۇرچە قوشاق ۋە ماقال تەمسىلنى تەرجىمە قىلىپ بەرگەندە بولسا ھەممەيلەن ئىختىيارسىز ئاپىرىن ئوقۇشتى. گىللىئان خانىم ھەممىدىن ھاياجانلىنىپ :

بىز ئۇلارنىڭ ھىسياتىنى ھېچقانچە چۈشەنمەيمىز. مېنىڭچە، ئۇلار بىز ئويلىغاندەك نادان ئەمەس. يەنە بىرى، سىلەرمۇ دىققەت قىلدىڭلارمىكىن، ئۇلاردا تۇغما ئىسىل سۈپەتلىك بار. ئۇلارنىڭ ئەرلىرى، بوۋايلىرى نېمىدېگەن سالاپەتلىك ھەم مەردانە، ئاياللىرى نېمىدېگەن سۇلكەتلىك. ئۇلاردا گۈزەللەر بەك كۆپ. ئۇلارنىڭ ناخشا-مۇزىكىللىرى، ئۇسسۇللىرىمۇ بەك گۈزەل... ئۇ سەل ئويلىنىۋېلىش ئۈچۈن بېشىنى كۆتىرىۋېلىپ، نېرىدىكى گۈللۈكتە ئىشلەپ يۈرگەن باغۋەننى كۆردى-دە سۆزىنى داۋام قىلدى:- ئاۋۇ قىرى ئادەم دائىم گۈللەر بىلەن، ھايۋانلار بىلەن گەپلىشىدۇ. يىگى ئۈنۈپ چىققان مايسىلارغا قاراپ:« تىنىچ-ئامان ئۈنۈپ چىقالىدىڭلارمۇ؟ ئەمدى قورۇقماڭلار، مەن بار» دەيدۇ. ماڭا بۇگەپلەردە چوڭقۇر شېئىرى مەنە باردەك تۇيۇلىدۇ....

ياش ھەم جۇشقۇن ياردەمچى كونسۇل ئۇنىڭ سۆزىگە قوشۇلدى :

ئىنچىكە كۆزەتسەك، بۇ ئادەملەردە ھەقىقەتەن بىر خىل سۈپەت بار. ئۇلار ھەم بەك ئەقىللىق، ئەمما ئۇلارنى چۈشەپ تۇرغان نەرسىلەر بەك كۆپ. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ قەدىر-قىممىتىنى ھەم ۋۇجۇدىدىكى يوشۇرۇن كۈچنى بايقىيالمىغان ھەم ئۇنداق شارائىتمۇ يوق.

ئەلۋەتتە، ئەلۋەتتە. بىر قەدىمى مىللەت سۈپىتىدە ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىدا مەلۇم ئالاھىدە

تەرەپلەر مەۋجۇد.- دەپ سۆزىنى قاتتىق ئاندىسىن ئەپەندى.- لېكىن نىمىشقىدۇر ئۇلاردا ۋەتەن، مىللەت ئېڭى يوق، بۇلار ناماز ئوقۇش بىلەن قورسىقىدىن باشقا نەرسىنى ئويلىمايدۇ. مىللەتنىڭ نېمە دېسە، مەن مۇسۇلمان ياكى قەشقەرلىك، دەپ جاۋاب بېرىدۇ. ئۇلارنىڭ كۆپ قىسمى ياۋاش، ئىتائەتمەن كېلىدۇ. بۇ ئاھالىدىكى بىلەن ئۇلار باشقا مىللەتلەر تەرىپىدىن باشقۇرۇلۇشقىلا مۇۋاپىق كېلىدۇ .

مەن قەدىمى قەشقەرلىكلەر بىلەن شىۋىتسىيىلىكلەر ئوتتۇرىسىدا قانداقتۇر باغلىنىش بارلىقى توغرىسىدا بەزى رىۋايەتلەرنى ئاڭلىغان.- دېدى مۇخبىر ھەم ساتاھەتچى مېچىل ئەپەندى كۇلۇمسىرەپ، - شىۋىتسىيىلىك مىسسىئونېرلارنىڭ مۇشۇنداق جاپالىق جايدا، يەرلىك كىشىلەرنىڭ دۈشمەنلىك بىلەن قارشى ئاستىدا شۇنچە كۆپ ئىشنى قىلىشى ئەنە شۇ قەدىمى رىشتىنىڭ سەۋەبىدىنمۇ، قانداق؟

--- بۇ رىۋايەت ئەمەس.- دېدى راكويتىس ئەپەندى.- دۆلىتىمىزنىڭ قەدىمكى يىل نامىلىرىدە ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى كاسكارىت دېگەن شەھەردىن كۆچۈپ كەلگەنلىكى توغرىسىدا خاتىرىلەر بولغان، بەزى ئالىملىرىمىز بۇ ھەقتە چوڭقۇر ئىزدىنىپ مەخسۇس ئەسەرلەرنى يازغان. ئەمما بۇ ھېچ نەرسىنى چۈشەندۈرۈپ بېرەلمەيدۇ. تەكلىماكان قۇملىقى بىلەن شىمالى قۇتۇپ ئوتتۇرىسىدا پەرق قانچە زور بولسا، بۈگۈنكى ئۇيغۇرلار بىلەن شىۋىتسىيەلىكلەر ئوتتۇرىسىدىكى پەرقمۇ شۇنچە زور.

ھىندىستانلىق ئاشپەز ئوخشىتىپ ئەتكەن پۇدىڭنىڭ داستىخانغا كېلىشى بىلەن پاراڭنىڭ تېمىسى ئۆزگەردى. ئۇلار گىللىئان خانىمنىڭ مول داستىخىنى ۋە مېھمان دوستلۇقىنى مەدھىيىلىشىپ تاماققا تۇتۇش قىلىشتى. شۇنىڭدىن كېيىن خىلمۇخىل پاراڭ تازا قولاشمىدى. تاماق يېيىلىپ بولغاندا بۈگۈنكى بۇ سورۇندا ناھايىتى ئاز سۆزلەپ، تارتىنىپ ئولتۇرغان سىرىق چاچ، ياشقىنا جۇغراپىيىشۇناس:

--- مەن بۇ قېتىمقى سەپىرىمدىن ناھايىتى مەمنۇنمەن.- دەپ سۆز باشلاپ قالدى.-

شىنجاڭنىڭ تاغلىرى كارامەت ھەيۋەتلىك، كۆركەم ئىكەن، ئادەمدە ئىختىيارسىز ھۆرمەت قوزغايدىكەن. تەكلىماكان قۇملۇقى ماڭا مەۋج ئۇرۇپ تۇرغان ھالىتىدە دېڭىزنى ئەسلەتتى. بەلكىم ئۇ تېخىمۇ سەلتەنەتلىك، سىرلىق يەنە بىر خىل دېڭىزدۇر. مەن بۇشۇنداق بىر زېمىندىن يارىماس جەلىقنىڭ چىقىشىنى تەسەۋۋۇر قىلالمايمەن. مېنىڭچە، ئۇلار ھامان بىر كۈنى ئويغىنىدۇ، ئۆزلىرىنىڭ قەدىر-قىممىتىنى تونۇپ يېتىدۇ .

كۆپچىلىك مۇرەككەپ خىياللار ئىلكىدە بىدەم جىم ئولتۇرۇشۇپ قالدى ئارىدىن كىمدىن بىرى:

--- مۇمكىن ئەمەس، بۇ خەلق مەڭگۈ مۇشۇنداق ئۆتۈپ كېتىدۇ. ئۇلارنى ئويغىنىدۇ دېگەندىمۇ، بۇنىڭغا يەنە ئاز دېگەندە مىڭ يىل بار.- دېدى.

--- كەچۈرۈڭلار، بۇ گەپلەرنى قىلىشمايلى، كۆز ئالدىمىزدىكى گۈزەل باھار مەنزىرىسىدىن ھوزۇرلىنايلى، مۇزىكا ئاڭلايلى، تانسا ئوينايلى....

گىلىلئان خانىم چەتتىكى ئۇستەلگە قويۇلغان پاتىفۇننىڭ ئالدىغا بېرىپ، ئۆزى ياخشى كۆرىدىغان«باھار ساداسى» دېگەن ۋالىس مۇزىكىسىنى قويدى. تونۇش-گۈزەل مېلودىيە، يەر-جاھاننى قاپلىغان ئاپئاق چېچەكلەر، زەڭگەر ئاسماندا ئېرىنچەكلىك بىلەن ئۈزۈپ يۈرگەن يۇپقا بۇلۇتلار مېھمانلارغا ئۆزلىرىنى خۇددى ۋىنا شەھىرىنىڭ يېنىدىكى ئورمانلىقلاردا سەيلە قىلىۋاتقاندەك خىيالى بىر تۇيغۇ بەخش ئەتتى. گىلىلئان ئەپەندى بىلەن خانىمى ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن لېيتىنانت بىلەن ئۇنىڭ ياش، چىرايلىق خانىمى ئوتتۇرىغا چۈشۈپ ۋالىس ئاھاڭىغا كەلتۈرۈپ يەڭگىل ئايلىنىشقا باشلىدى. شېرىف ئەپەندى بىلەن رىچىر خانىممۇ ئولتۇرالماي ئوتتۇرىغا چۈشمەكچى بولۇشتى.... دەل شۇ پەيتتە، سىپىلنىڭ ئارقىسىدىنلا بىر ئۇيغۇر ئەركىشىنىڭ ياڭراق ناخشا ئاۋازى ئاڭلىنىپ پاتىفۇن ئاۋازىنى بېسىپ كەتتى. ئۇ قوپال، سەل غاز-غۇز، ئەمما جەلپكار ئاۋاز خۇددى ئۆز مەۋجۇتلىقىنى ئىسپاتلىماقچى بولغاندەك يوچۇن، ساددا، ئەمما خىللا يېقىملىق بىر ئاھاڭغا جىنىنىڭ

بارچە توۋلايتتى....

تانسا ئويناۋاتقانلارمۇ، ئويۇنچاقچى بولۇۋاتقانلارمۇ توختاپ قالدى. ھەممەيلەن ئىختىيارسىز باشلىرىنى بۇراپ ئاشۇ ناخشىغا قۇلاق سالدى. سېپىل كەينىدىكى يولدىن ئېشەك مىنىپ كېتىۋاتقان يولۇچى ياكى كەتمەننى مۈرىسىگە سېلىپ بىرەر دېھقان ئېيتقان بۇ ناخشا ئۇلارغائۆزلىرىنىڭ قەشقەردە تۇرۇۋاتقانلىقىنى ئەسلىتىپ، ئۇلارنى رېئاللىق قوينىغا قايتۇرۇپ كەلگەن ئىدى.

باھاۋۇدۇن ئەپەندى ئىنىكساقتا كەلدى. ئۇ كېلىدىغان كۈنى يۇرۇت مۆتىۋەرلىرى، ئېكساق خەلقى، «ھۆسەينىيە»نىڭ ئوقۇتقۇچى-ئوقۇغۇچىلىرىدىن يۈزدەك كىشى قايراقنىڭ يۇقۇرسىغىچە بېرىپ ئۇنى كۈتۈۋالدى. كۈتۈۋېلىشتا ماڭغان خەلق توپىنىڭ ئالدىدا فورما كىيگەن پۇتبول كوماندا ئەزالىرى مارشقا دەسسەپ كېتىۋاتاتتى. ئۇلارنى باشلاپ ماڭغىنى توپ سىلىنغان خالتىنى بويىنىغا ئاسقان كېرەم توپچى ئىدى. شۇ تاپتا پۇتكۈل يۇرۇت خەلقىگە باش بولۇپ ماڭغىنىدىن ئېپتىخارلىنىپ، ئۇنىڭ ئاپتاپتا كۆيگەن چىرايى ئانارەدەك قىزىرىپ كەتكەن ئىدى. ئۆز ئانىسىلا ئەمەس، مەھەللىدىكى ھەممىلا ئادەم دىگىدەك نامىزىدا نامىنى ئاتاپ دۇئا قىلىدىغان، بۇ يۇرۇتتىكى كىشىلەرنىڭ تۇرمۇشىغا چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتكەن بۇ ئۇلۇغ ئادەمنى كۆرۈش ئارزۇسىدا يۈرىكى تېپىچەكلەپ قىنىدىن چىقىپ كېتەيدىغاندەك سوقاتتى. ئۇ ئەقلىگە كەلگەندىن بېرى باھاۋۇدۇن باينى كۆرۈپ باقمىغان بولسىمۇ، بۇ يۇرۇتتىكى ھەر بىر كىشىگە ئوخشاش باھاۋۇدۇن باينىڭ نامى ئۇنىڭ قەلبىنىڭ چوڭقۇر قىتىغا سىڭىپ كەتكەن ئىدى، كەنتتە، كەنتتىكى ھەربىر ئۆيدە، «ھۆسەينىيە» دە باھاۋۇدۇن باي بىلەن باغلىنىشلىق بولغان نۇرغۇن ئىش بار ئىدى.

ئىلگىرى ئېكساق تەۋەسىدىكى كىشىلەر سۇ ماجىراسى تۇپەيلى جەڭگى-جېدەل، ئاداۋەت ئىچىدە ياشايدىكەن، ئۆلۈم-يېتىم ئىشلىرىمۇ دائىم يۈز بېرىپ تۇرىدىكەن. ئۇزاق يىللار ئىلگىرى باھاۋۇدۇن باي ئوتتۇرىغا چىقىپ: بىر يۇرۇتلۇق، قان-قېرىنداش تۇرۇپ، خۇدا

بەرگەن سۈنى نېمە ئۈچۈن باي-كەمبەغەل دەپ ئايرىماي، سىنىڭ-مېنىڭ دېمەي تەڭ ئىشلەتمەيمىز؟-دەپ كەنتتىكى يەر ۋە ئائىلىلەرنى رەتكە تىزىپ، سۈنى نۆۋەت بىلەن ئىشلىتىشنى تۈزۈملەشتۈرۈپتۇ. ئەڭ ئادىل، ئەڭ قاتتىق قول كىشىلەرنى مىرابلىققا تاللاپتۇ. ئەنە شۇنىڭدىن تارتىپ بۇ تۈزۈم بۇزۇلماپتۇ، ئىكساقتا سۇ ماجىراسىمۇ يوق بەرمەيدىغان بوپتۇ.

ئىلگىرى بۇ يۇرتتا يېتىم-يېسىر، يوقسۇل كىشىلەر پۇلغا موھتاج بولغاندا جازانىخورلاردىن يۇقىرى ئۆسۈملۈك قەرز ئېلىشقا مەجبۇر ئىكەن. شۇ تۈپەيلى نۇرغۇن ئادەم ۋەيران بولۇپ كەتكەنىكەن. باھاۋۇدۇن باي بىلەن ھۈسەيىن باي چەتئەللەرنى كۆرۈپ كەلگەندىن كېيىن ئىكساقتا«ۋاردات»ۋە«جامائەت ئىسكىلاتى»نى قۇرۇپتۇ. خەلقنىڭ ئۆلۈم - يېتىم ئىشلىرىدىكى ئىسقاتىنىڭ يېرىمى، سودا شىرىنكانىسىنىڭ يېرىمى ھەشەمەتلىك تويى قىلغانلارنىڭ«ياغلىق پۇلى»، جەمئىيەت تەرتىپىنى بۇزغانلاردىن ئېلىنىدىغان جەرىمانىلار« ۋاردات» قا يىغىلىدىكەن. خەلقنىڭ ئۆچرە-كەپسەنلىرى بولسا جامائەت ئىسكىلاتىغا تۆكۈلىدىكەن. شۇنىڭدىن كېيىن«ۋاردات» ھاجەتمەنلەرگە ئۆسۈمسىز قەرز بېرىپ تۇرىدىغان، قەرزنى تۆلىيەلمىسە، ئاجىز يوقسۇللارنىڭ قەرزنى كۆتۈرۈۋېتىدىغان، ھەتتا قىيىنچىلىقتا قالغانلارنى يۆلەيدىغان بوپتۇ. جامائەت ئىسكىلاتىغا يىغىلغان ئۆشرە كەپسەنلەر بولسا مەكتەپلەرگە ئىشلىتىلىپتۇ. باھاۋۇدۇن باي جۈمە نامىزىدا ۋە ھەرخىل سورۇندا تەرەققىي تاپقان ئەللەردىكى كىشىلەرنىڭ تۇرمۇش ئادەتلىرى ۋە تىجارەت يوللىرى تونۇشتۇرۇپ، كىشىلەرنى تىجەشلىك ئىقتىسادچىل ياشاشقا، پاكىزلىققا، توي-تۆكۈن، نەزىر ـ چىراقلارنى ھەشەمەتلىك قىلماسلىققا، باللارنى بىلىملىك، ھۈنەرلىك، ئەدەپ-ئەخلاقلىق قىلىپ تەربىيىلەش، قىز-ئاياللارنى ئاسراش، ئىلىم ئىگىللىرى ۋە سەنئەتكارلارنى قەدىرلەش، ھۆرمەتلەشكە ئۈندەيدىكەن. ھۈسەيىن باي، باھاۋۇدۇن بايدەك چەتئەللەردە نى-نى زاۋۇتلىرى بار كىشىلەرگە قانچىلىك ھەشەمەتچىلىك قىلسا ياراشقان بولاتتى-ھە. ئەمما ئۇلار

پەرزەنتلىرىگە مۇۋاپىق لايىق چىقىسىلا بىر قازان ئاشنى ئىتىپ، تۆت ئادەمنى چاقىرىپلا نىكاھ ئوقۇتۇپ قويىدىكەن. مال-دۇنياسىنى كۆز-كۆز قىلىشنى زادى راۋا كۆرمەيدىكەن، نېمىشقا ئۇدۇنيادىكى بايلارنىڭ ھەممىسى شۇلاردەك بولمايدىغاندۇ-ھە....

كېرەم توپچى بارغانسېرى يىراقلاپ كېتىۋاتقان خىياللىرنى يىغىپ،«گۇس-گۇس» دەسسەپ كېتىۋاتقان ھەمراھلىرىغا بويۇنداپ قاراپ قويىدى. ھەممىسىنىڭ چىرايىدا ۋىلىلداپ تۇرغان بىر ھاياجان-خۇشلۇقنى كۆرۈپ، مەيدىسىدىكى توپنى ئىختىيارسىز چىڭ باستى. يېقىنقى كۈنلەردىن بىرى يۇرۇت بېگى، ئىمان-ئىشانلار «يىڭى مەكتەپنىڭ باللىرى پەننىي دەرسلەرنى ئوقۇسا ئوقۇسۇن، ئەمما ھېلىقى شەيتان توپنى ئويناپ، ئادەم يىغىپ يۇرۇتنى پاراكەندە قىلمىسۇن» دېيىشىپ مەكتەپكە بېسىم ئىشلەتكەنلىكىنى، ھەتتا، بەزىلەرنىڭ قەشقەردىكى ئۆمەر باي، دوتەيلەرگىچە ئەرز قىلغىنىنى، مەكتەپكە قوراللىق شىرىكلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا ئۇزۇن قارا تاۋار چاپان كىيگەن ئەلپازى بۇزۇق ئەمەلدارلارنىڭ كەلگەنلىكىنى .... كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ، ھېلىلا خوشلۇق ئىچىدە تىپىچەكلەپ تۇرغان كۆڭلىگە بىر غەشلىك سايە تاشلىدى.«توپتا نېمە گۇناھ؟ توپ ئوينىغاننىڭ گۇناھى نېمە؟ بولۇڭ-پۇشقاقلاردا ئوشۇق ئويناپ، نەشە چېكىپ يۇرسەك بولامتى ئەمىسە«!

كېرەم توپچى ئىختىيارسىز بۇرۇلۇپ ھەمراھلىرىغا يەنەبىر قارىدى. ۋۇجۇدىدىن جۇشقۇنلۇق، چىرايلىرىدىن نۇر تېمىپ تۇرغان بۇ باللار مەدرىسەلەردىكى باللاردىن ئاسمان-زېمىن پەرىقلىنەتتى. يول ماڭسا قەددىنى تىك تۇتۇپ روھلۇق ماڭاتتى. مۇئامىلىدە دادىل، ئوچۇق-يورۇق، سۆزلىرى چاقماقتەك ئىدى. بىر قېتىم بۇ يېزىغا كەلگەن بىر چەتئەللىك ئۇلارنىڭ مەشىق، مۇسابىقىلىرىنى كۆرۈپ:«ئەنگلىيىدە بارلىقا كەلگىنىگە ئانچە ئۇزاق بولمىغان پۇتبول ھەرىكىتىنىڭ ئاسىيانىڭ ئىچكىرىدىكى بۇ چەت يېزىدا بۇنچىۋالا ئومۇملىشىپ كېتىشىنى زادىلا تەسەۋۋۇر قىلمىغان ئىكەنمەن. پۇتبول بۇ يەردىكى كىشىلەرگە ئاجايىپ بىر جۇشقۇنلۇق ئەكەپتۇ» دەپ ھەيرانلىق ۋە قايىللىقىنى ئىپادىلىگەن

ئىدى. تۇرسۇن ئەپەندى ئەجەب توغرا ئېيتتى: توپتا گۇناھ يوق، توپ ئويناشتا گۇناھ يوق! گۇناھ ئاشۇلاردا، يېڭىلىقنى، تەرەققىياتنى كۆرەلمەيدىغان، ئاللىقانداق رەزىل مەقسەتلىرى ئۈچۈن خەلقنى مەڭگۈ ئىتائەتمەن، نادان ھالەتتە قالدۇرۇشتا ئويلايدىغانلاردا. توپنى ئوينىغىنىمىز ئويىنىغان. پۇتبولنى ئىمكىساقتا ھاشىم بالخان بىلەن باھاۋۇدۇن ھاجىم ئەكىرگەن. باھاۋۇدۇن ھاجىم ئىمكىساقنىڭ پۇتبول ھەرىكىتىگە باشتىن ئاياغ كۆڭۈل بۆلگەن، يانتاياق بولغان. بۇقېتىم بىز ئۇزاتقان ئاشۇ ئەجىرنىڭ بىكارغا كەتمىگىنىنى بىلدۇرۇپ قويايلى. روھلۇق-جۇشقۇن ھالىتىمىز، ئەڭ يۇقىرى ماھارىتىمىز بىلەن ئۇنى خۇشال قىلايلى، ئۇنىڭ كۆڭلىگە تەسەللى بېرەيلى........

توپ ئىچىدە بىردىنلا كۆتۈرۈلگەن غۇلغۇلا كېرەم توپچىنىڭ خىيالىنى بۆلدى. ئۇ، كىشىلەر«كەلدى، كەلدى!»دېيىشىپ كۆرسىتىۋاتقان تەرەپكە قاراپ، بىر نەچچە ئاتلىق كىشىنىڭ ۋە ئۈچ ئاتلىق بىر مەپىنىڭ دوقمۇشتىن قايرىلىپ چوڭ يولغا چۈشكەنلىكىنى كۆردى.

خەلق توپى داۋالغۇپ كەتتى. تۇرسۇن ئەپەندى بىلەن يۈرۈت چوڭلىرىدىن بىر نەچچىسى ئىتتىگىرەك مېڭىپ ئىلگىرىلەپ كېتىشتى. بىر قىسىم ياشلار بىلەن ئۇششاق باللار ئۇلارنىڭ كەينىدىن يۈگۈردى. ئالدىغا ماڭغانلارنى كۆرۈپ مەپە توختىدى. باھاۋۇدۇن ھاجىم باشقىلارنىڭ توسقىنىغا قارىماي مەپىدىن چۈشۈپ جامائەت بىلەن سالاملاشتى. گاھىلىرى بىلەن قول سىقىش ياكى قۇچاقلىشىپ، مۆرە قىقىشىپ كۆرۈشتى. كېيىن قارشى ئالغۇچىلار بىلەن بىللە ئاستا خەلق توپى تەرەپكە قاراپ كەلدى.

كېرەم توپچى كوماندا ئەزالىرىغا سەپنى بۇزماسلىقنى جېكىلەپ، مەكتەپ ناخشىسىنى باشلىدى. كۆپچىلىك ئۇنىڭغا تېزلا ئەگىشىپ كەتتى. توپچىلارنىڭ بىر خىلدىكى قەدەم ئاۋازى بىلەن ياڭراق ناخشا ساداسى باھار تۇسىنى ئالغان دالىنى لەرزىگە كەلتۈردى.

چەكە چاچلىرى ۋە ساقاللىرى ئاقارغان، جۈدەپ، ئاجىزلاپ قالغان بولسىمۇ كۆزلىرىدى پاراسەت، مېھرىبانلىق نۇرى چېچىلىپ تۇرغان، كىيىنىشى ئاددىي، ئەمما يەنىلا شۇنداق سۆلەتلىك، مېھرى ئىسسىق باھاۋۇدۇن باي خەلق توپى ئالدىغا كېلىپ:

- ئەسسالام خەلقىم!-دەپ چوڭقۇر باش چۆكۈرۈپ تەزىم قىلدى. باينىڭ تۇغقانلىرىدىن بىر نەچچە قىرى ئايال ھۇ تارتىپ، قوشاق قېتىپ يىغلىشىپ كەتتى. ئاق ساقاللىق ئىككى مويسىپىت ئىتتىك بېرىپ ئۇنى يۆلەپ تۇرغۇزغاندا كىرەم توپچى باينىڭ قارا كۆزلىرىگە ياش تولغانلىقىنى كۆردى. كىرەم توپچىنىڭ باشلامچىلىقىدا پۇتبولچىلار بايغا ياڭراق ئاۋازدا سالام بەردى. قاتار تىزىلىپ تۇرغانبىر-بىردىن چىرايلىق، چاققان چەبدەس باللارنى كۆرۈپ باينىڭ لەۋلىرى تىترەپ، كۆزلىرىدىن ياش قۇيۇلدى. ئۇ، پۇتبول كوماندىسىدىكى ھەر-بىر باللىنى بىر-بىرلەپ باغرىغا بېسىپ:«كىمنىڭ ئوغلىسەن بالام؟» دەپ سوراپ، پېشانىلىرىگە سۆيدى. جامائەتنىڭ توسقىنىغا قارىماي توپچىلار قاتارىدا خىلى يەرگىچە پىيادە مېڭىپ، بۇ قېتىمقى سەپىرىدە ھىندىستان، تۈركىيە، گېرمانىيە قاتارلىق دۆلەتلەردىكى بىر مۇنچەچوڭ شەھەرگە بارغانلىقىنى، بارغان يېرىدىكى مەكتەپلەردە كۆرگەنلىرىنى، گېرمانىيە، تۈركىيىنىڭ چوڭ شەھەرلىرىدە ئۆزى كۆرگەن پۇتبول مۇسابىقىلىرىنىڭ ئەھۋالىنى ئىنتايىن قىزىقارلىق قىلىپ سۆزلەپ بەردى. ئۇنىڭ بىلەن بىرگە ماڭغان باللار ئۇنىڭ ھەربىر ئېغىز سۆزىنى زەن قويۇپ ئاڭلاپ، ئىسىدە مەھكەم تۇتۇۋېلىشقا تىرىشتى. دەرۋەقە، باھارنىڭ ئاشۇ چىرايلىق، ئىللىق بىر كۈنى شۇ مەيداندىكى باللارنىڭ خاتىرىسىدە ئۆمۈرۋايەت ساقلىنىپ قالدى .

باھاۋۇدۇن باي شۇ كۈنى ھېرىپ چارچىغىنىغا قارىماي ئوقۇتقۇچى ئوقۇغۇچىلار بىلەن بىرگە «ھۆسەيىنىيە»گە بېرىپ، ھەزرىتى ھەبىپ ئەجەم مازىرى يېنىدىكى دادىسىنىڭ تۇپرىقىنى يوقلىدى، مەسچىتتە بىر رەكەت ناماز ئوقۇپ بولۇپ، دېھقانلار كوماندىسى بىلەن «ھۆسەيىنىيە» كوماندىسىنىڭ مۇسابىقىسىنى كۆردى. بۇ، 1927-يىلىنىڭ ئاپرېل ئېيى

بولۇپ، باھاۋۇدۇن باي شۇ يىلى 77ياشتا ئىدى.

ئېكساق تېپتىنىچ كىچىككىنە كەنت ئىدى. ئۇ يەر-بۇيەردىكى قويۇق ئۇرۇكلۇك، شاپتۇل، ئۈزۈملۈك باغ ئىچىگە سىلىنغان كىسەك تاملىق ئاددىي ئۆيلەردە كىشىلەر خاتىرجەم ياشايتتى. كەنت مەركىزىدىكى مەسچىتتىن ئاڭلىنىپ تۇرىدىغان ئىمىن مەزىننىڭ مۇڭلۇق ئەزان ئاۋازى بىلەن «ھۆسەيىنىيەدىكى بالىلارنىڭ كىتاب ئوقۇۋاتقان جاراڭلىق ئاۋازىلا كەنتنىڭ جىمجىتلىقىنى ئاندا-ساندا بۇزۇپ تۇراتتى. بەزى-بەزىدە ئۆيلەرنىڭ ئارقىسىدىكى ياپپېشىل قوناقلىقتىن ئاڭلىنىپ قالىدىغان ھەسرەتلىك ناخشا ئاۋازى يۈرەكلەرنى لەرزىگە سېلىپ ئۆتەتتى-دە، جىمجىتلىق يەنە ئەسلىگە كېلەتتى. كۈنلەر بىر خىلدا تىنچ ئۆتەتتى.

باھاۋۇدۇن باينىڭ كېلىشى بىلەن ئېكساقنىڭ زېرىككەكلىك، جىمجىتلىق بۇزۇلدى. ئېكساقتىن قەشقەرگە، ئاستىن ئاتۇشقا، ئۇلۇغچات تاغلىرىغا تۇتاشقان يوللاردا ياسىداق مەپىلەر، ئېسىل ئاتلارنىڭ قوڭغۇرىقى توختىماي جىرىڭلاشقا باشلىدى. باھاۋۇدۇنباينىڭ ئىغىل، ھويلىلىرى، ئىشىك ئالدى مەپىلەر، نەسىللىك ئاتلار بىلەن تولۇپ تۇراتتى. مېھمانلىرىنىڭ ئىچىدە مۇسا بايلارنىڭ قەشقەردىكى، يىقىن-يىراق ناھىيلەردىكى ۋە چېگرا بويلىرىدىكى سودا ۋاكالەتخانىلىرىنىڭ خادىملىرى، ئۇرۇق-تۇغقان، ئەل-ئاغىنىلىرى، ئەتراپتىكى يۇرۇتلارنىڭ ۋە قەشقەرنىڭ يۇرۇت چوڭلىرى، ئىلىم ئەھلى، ئۆلىمالار، داڭلىق تىۋىپلار بار ئىدى. كەلگۈچىلەر ئۇزاق ھايال بولمايتتى. بايمۇ ئۇلارنى ئارتۇقچە تۇتۇپ كەتمەيتتى، ساقلىقى يوقلىقى تۈپەيلى ئۇلارنى ئۇزىتىپمۇ چىقمايتتى. پەقەت بىرلاقىتىم باھاۋۇدۇن باي بىر مېھماننى ساق بىر كۈن تۇتۇپ قالدى. ساھىبخانا بىلەن مېھمان ئىنتايىن بېرىلىپ قانداقتۇر ئىشلارنى مۇھاكىمە قىلىشتى، سىردىشىپ مۇڭدىشىشتى. ئاخىردا مېھماننىڭ توسقىنىغا قارىماي ئۇنى كوچا بېشىغىچە ئۇزىتىپ چىقتى. مېھمانمۇ ئۇنىڭ بىلەن بىللە كۆزلىرىگە ياش ئالغان ھالدا خوشلاشتى. بۇغداي ئۆڭلۈك، كۆزلىرى

ئوتتەك يېنىپ تۇرىدىغان بۇ ئادەم مەشھۇر پېداگوگ، ژورنالىست ھەم يالقۇنلۇق شائىر قۇتلۇق شەۋقى ئىدى.

باھاۋۇدۇن باي مەكتەپنى بىر كۈنمۇ ئىسىدىن چىقارمايتتى. ساقلىقى ياخشى بوپقالغان كۈنلىرى ئەتىگەنلىك گىمناستىكا ۋاقتىدا، بەزىدە دەرس ئۆتۈلۈۋاتقان چاغلاردا ھاسىغا تايىنىپ مەكتەپتە پەيدا بولاتتى. بىردەم- يېرىمدەم ئولتۇرۇپ مۇئەللىملەرنىڭ دەرسىنى ئاڭلايتتى. ئوقۇغۇچىلارنى خەت يازدۇرۇپ، خەتنى چىرايلىق، توغرا يازغان بالىلارنى كۆرسە بەك خۇشال بولۇپ ماختاپ كېتەتتى. يېتىم-يېسىر، نامرات بالىلارنى كۆرگەندە ئىچ ئاغرىتىپ كۆزلىرىگە ياش ئالاتتى. بەزىلىرىگە ئۆزى يېنىدىن چىقىرىپ پۇل، كىيىم-كېچەك تارقىتىپ بەرسە، بەزىلىرىگە جامائەت ئىسكىلاتى، «ۋاردات»ئارقىلىق ياردەم قىلاتتى. تۇرسۇن ئەپەندى بىلەن ھارۋۇدا ئولتۇرۇپ مەھەللىلەرنى ئىتىز-ئېرىقلارنى ئارلاپ، چوڭلاردىن كىملەرنىڭ ۋاپات بولغىنىنى، كىشىلەرنىڭ تىرىقچىلىق ئەھۋالىنى، تىرىكچىلىك يوللىرىنى سۈرۈشتۈرەتتى. كىم بىلەن كىمنىڭ قۇدا باج بولۇشقىنىنى، كىملەرنىڭ كۆكلەپ كىملەرنىڭ خاراب بولغانلىقىنى چوڭقۇر خىيال ئىچىدە كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلايتتى. تۇمىقىنى قولغا ئېلىپ، ئاق تاغقا ئوخشاش بېشىنى سىلاپ، كۆزنى يىراقلارغا تىكىپ سۆزلەيتتى:

ئۆمۈرۈمنىڭ كۆپ قىسمى ياقا يۇرتتا ئۆتۈپتۇ، كۆپ ئەلنى كېزىپتىمەن، بايۋەچچە، باي، ھاجى ئاتىلىپ راھەت-پاراغەتتە، ئىززەت-ھۆرمەت ئىچىدە ياشاپتىمەن. لېكىن كىندىك قېنىم تۆكۈلگەن مۇشۇ ئالىقانچىلىك يەرنى ھېچ يەرگە ئوخشاتمىدىم. ئانىلىرىمىز سامان قالاپ ئەتكەن ھەمەك نان، زاغرىلارنى، ئاياللىرىمىز ئەتكەن قۇيماقلارنى دۇنيانىڭ ھېچقانداق يېردىن تاپالمىدىم. ئاشۇ يۇرتلاردا يۈرۈپ ئاتۇشلۇقمەن، ئىكساقلىقمەن دېگەن ئادەم كۆزۈمگە دادامدەك كۆرۈندى. چۈش كۆرسەم دائىم ئاق تاغنى چۈشىدىم، دائىم يۇرتىمغا ھېچ ئىش قىلىپ بېرەلمىدىم، دەپ پۇچۇلىنىپ يۈردۈم. ئەمدى ئويلاپ باقسام «ھۆسەيىنىيە» نىڭ ۋەزنى

ئۆمـۈرۋايەت تاپقـان مـال-دۇنيايىمىزنىـڭ ۋەزنـىـدىن ئېغىـر ئىكەن. ئاتـا-بوۋىلىرىمىزنىـڭ يۈزى«ھۆسەيىنىيە» بىلەن يورۇق بولىدىكەن. دادام رەھمەتلىكنىـڭ بىـر تەرىپـىگە ھەزرىتـى ھەبىب ئەجەمنى، بىر تەرىپىگە«ھۆسەيىنىيە»نى ئېلىپ يېتىشمۇ بىكار ئەمەسكەن....

كۆڭلۈم تۇيۇپ تۇرىدۇ، مۇشۇ قېتىم كەتسەم ئاتۇشقا يەنە بىـر كىلىش يوق ماڭـا. شۇڭا ساڭا قىلىدىغان ۋەسىيىتىم شۇ بالام:«ھۆسەيىنىيە» خاراب بولمىسۇن...

تۇرسۇن ئەپەندى باينىـڭ سـۆزلىرىنى ئۈن-تىنسىز ئاڭلايتتى. ئـۇ ۋەدە بەرمىـگەن، چىرايلىـق گەپلەرنـى قىلمىغـان بولـسىمۇ يـۈز سـۆڭەكلىرى قوپـال، قـارامتۇل كەلـگەن بـۇ ئەزىمەتنىـڭ چىرايىدا ئەكس ئەتكەن ئىپادىلەردىن باھاۋۇدۇن باي غايەت زور ئىشەنچ ۋە تەسەللى تاپاتتى .

بىر كۈنى باھاۋۇدۇن باي بىغىدىكى ئۆرۈك چىچەكلىرى ئاستىغا قويۇلغان نەقىشلىك كات ئۈستىدە قوش-قـوش دۇخـاۋا تەكـيـلەرگە يۆلىنىـپ ئارام ئېلىـپ ياتـاتتى. ئىنىسىنىـڭ كەنجى قىـزى ئابىـدەم ئۈنىڭغا كۆمـۈ پەتمۇستـا چاي ئېلىـپ كەلـدى. ئۇنىـڭ ئاياغ تەرىـپىگە كېلىپ ئولتۇرۇپ خىيال سۈرۈپ چاي ئوتلاۋاتقان بايدىن:

- تاغـا، نـېمە ئويلاۋاتىـسىز؟ ئەتىـدىن كەچكىـچە قوشـۇماڭنى تـۈرۈپ خىيـال قىلىدىكەنسىز، ئويلىغانلىرىڭنى بىزگىمۇ دەپ بەرسەڭ بولمامدۇ؟- دېدى.

13-14» ياشـلارغا كىـرگەن، ئـۆڭى قولىـدىكى كۆمۈشـتەك سـۈزۈك، قـاش-كـۆزلىرى سىزىپ قويغاندەك چىرايلىق جىيەن قىزىغا قاراپ باھاۋۇدۇن باي ئامراقلىق بىلەن كۈلدى:

- نىمىنى ئويلايتتىم، مىنىـڭ ئابىدەم قىزىم نېمانچە چىرايلىقتۇر، خـۇدايىم نېمىـشقا بەزى ئادەملەرنى چىرايلىق، بەزى ئادەملەرنى سەت يارىتىدىغاندۇ دەپ ئويلاۋاتىمەن.

- يالغـانچى، تاغـام دېـگەن يالغـانچى!- قىـز نېپىـز لەۋلىرىنـى پـۈرۈپ دومـسايغىنىدەك قىلىپ ئورنىدىن تۇردى.

توختىغىنا قىزىم ئاۋۇ باغۇەن تاغاڭنى چاقىرۋەتە بۇ يەرگە،- دېدى باي. قىـز بىـر قولىـدا

بېشىدىكى دوپپىسىنى تۈتۈپ ئۇششاق چاچ ئۆرۈملىرىنى سىلىكىتىپ ھويلا تەرەپكە يۈگۈردى. ھايال ئۆتمەيلا ساقاللىرى ئۇچتەك ئاقارغان، ئىككى مەڭزىدىن قان تىمىپ تۇرىدىغان باغۋەن كېلىپ باينىڭ ئاياغ تەرىپىدە قول باغلاپ تۇردى. باي سەل كۆتۈرۈلۈپ ئولتۇردى:

--- تۇردىكا، باغ بەك قورۇپ كېتىپتۇ، بىر سۇغۇرۇۋەتسەڭ قانداق؟

--- مەنمۇ شۇنى ئويلاپ تۇراتتىم ھاجىم، شۇغىنىسى بىزنىڭ نۆۋىتىمىز تېخى كەلمىدى ئەمەسمۇ. بېرىپ سۇنى ئېچىۋەرگىن، بىر نېمە دېسە، باھاۋۇدۇن ھاجىم شۇنداق دېدى، دە.

باغۋەن ئېگىشىپ تەزىم قىلىپ چىقىپ كەتتى. كۆپ ئۆتمەي باغدىكى ئېرىقلا شىلدىرلاپ سۇ كەلدى. ئەمما دەرەخلەرنىڭ ئارىسىغا يېتىپ بارماي تۇرۇپلا توختاپ قالدى. ئارقىدىنلا قىرى باغۋەنمۇ ھاسىراپ-ھۆمىدەپ يېتىپ كەلدى.

مەن دېمىدىممۇ ھاجىم، ئاۋۇت مىراپ دېگەن زادى يۈزسىز نېمە، تاپقان دادىسىغىمۇ يۈز-خاتىرە قىلمايدۇ ئۇ. سۇنى ئېچىپ بولۇشىمغا يۇقىرى تەرەپتىن قارا-يامغۇر بولۇپ يۈگۈرۈپ كەلدى«ئېچىقنى ئەت! ئەت دېدىم ئەت!»دەپ كەتمەننى تەڭلەپ تۇرىدۇ ئۇ مۇناپىق. باھاۋۇدۇنباي ئاچ دېگەن، دېسەم، بۇ سېنىڭ بېيىڭنىڭ سۈيى ئەمەس، خەلقنىڭ سۈيى، باش كېتىدىغان ئىش بولسىمۇ نۆۋەتنى بۇزغىلى بولمايدۇ، دەپ ھەيۋە قىلىۋاتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن...

ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ ئولتۇرغان باينىڭ چىرايى ئاستا-ئاستا ئېچىلدى. باغۋەننىڭ ئارقىسىدا ئۇلارنىڭ سۆزىگە قۇلاق سېلىپ تۇرغان ئابىدەم تاغىسىنىڭ ئەتىگەندىن بېرى تۈرۈكلۈك تۇرغان قوشۇمىسىنىڭ ئېچىلىپ كەتكىنىنى كۆرۈپ ھېچ نەرسىنى چۈشەنمەي بېشىنى چايقىدى، شۇنچە كاتتا باي تۇرۇپ، بىر سوكال مىرابقا سۆزىنى ئۆتكۈزەلمەي خاپا بولۇشنىڭ ئورنىغا، كۈلۈۋاتىدۇ تېخى، دەپ ئەجەپلەندى.

ئەتىسى جۈمە نامىزىدىن كېيىن باۋۇدۇنباي جامائەت ئالدىدا بۇ ئىشنى تىلغا ئېلىپ

ئاۋۇت مىرابنى تەرىپلىدى. ئۇنىڭدىن رازى بولغانلىقىنى ئېيتىپ:«سۇ يۇرۇتنىڭ، خەلقنىڭ سۈيى. مەيلى باي ياكى كەمبەغەل بولسۇن، ئۇنىڭدا ھەممە ئادەمنىڭ ھەققى بار، ئەمما ئۇنى ھەركىم قائىدە بويىچە، ئۆز نۆۋىتىدە ئېلىشى شەرت. قائىدە- يوسۇن بۇزۇلسا كىشىلەر كۆڭلى پاراكەندىچىلىكتە قالىدۇ، ئەلدىن ئىنساپ كۆتۈرۈلىدۇ. ئىنساپ كۆتۈرۈلگەن ئەلدىن بەخت- سائادەت قاچىدۇ›› دېدى. شۇ سورۇندا ئۆز قولى بىلەن ئاۋۇت مىرابقا تون كىيگۈزدى. بۇ ئىش، بۇ سۆز ھەممە ئادەمنىڭ كۆڭلىگە يېقىپ، ئېغىزدىن- ئېغىزغا، ئەۋلادتىن- ئەۋلادقا تارالدى. ئاۋۇت مىرابمۇ ئىككىساقتىكى مەشھۇر ئادەم بوپ قالدى. قەشقەردىن ۋەلىخانباي كەلدى. ئۇ، باھاۋۇدۇنباينىڭ قەشقەردىكى سودا كارخانىلىرىنىڭ باشقۇرغۇچىسى ئىدى. بۇ كارخانىلارنىڭ ھىندىستان ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا شەھەرلىرى بىلەن بولغان ئالاقە ئىشلىرىنىمۇ ئاشۇ ۋەلىخانباي باشقۇراتتى. ئۇ بۇقېتىم خۇش خەۋەر ئېلىپ كەلمىگەنىدى. ھىندىستاننىڭ شىنجاڭدىكى سودىگەر، جازانىخورلىرى قەشقەردە تۇرۇشلۇق ئەنگلىيە كونسۇلخانىسىنىڭ ھىمايىسى ئاستىدا ئەزەلدىن جۇڭگو تەرەپكە باج-سېلىق تاپشۇرمايتتى. پەقەت يېقىنقى يىللاردىلا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ پەرمانى بىلەن شەكلى ئۈچۈن ئاز-تولا رەسمىيەت بىجى تۆلەيدىغان بولغانىدى. ھىندىستان ھۆكۈمىتى بولسا ھىندىستاندىكى شىنجاڭلىق سودىگەرلەردىن ھەسسىلەپ باج ئېلىپلا قالماي، قەدەمدە بىر ئىشلىرىغا قىيىنچىلىق تۇرغۇزۇپ، ئۇلارنى قاقتى-سوقتى قىلاتتى. يېقىندا يەنە باجنى ئۆستۈردى. ئۇنىڭ ئۈستىگە يوشۇرۇن يوللار بىلەن شىنجاڭنىڭ خام ئەشيالىرىنى ھىندىستانغا ئاپىرىپ تۆكمە قىلىپ سېتىپ، مۇسا بايلارنىڭ ۋە باشقا شىنجاڭلىق سودىگەرلەرنىڭ ماللىرىنى كاساتلاشتۇرىۋەتكەنىدى. ۋەلىخانباي بىلەن باھاۋۇدۇنباي بۇ ئىشلاردا ئەزەلدىن دوستانە ئۆتۈپ كېلىۋاتقان ئەنگلىيە كونسۇلخانىسىنىڭ ياردىمىنى قولغا كەلتۈرۈش مەسلىھىتىگە كېلىشتى. ئاپرېلنىڭ ئاخىردا ۋەلىخانباي تۇرسۇن ئەپەندىنى قەشقەرگە ئېلىپ باردى. چىن باغدا كونسۇل گىللئان ئەپەندى ئۇلارنى دەبدەبىلىك ئەمما قۇرۇق تەكەللۇپ سۆزلەر، ھىندىستاننىڭ خۇش-پۇراقلىق

چېيى بىلەن كۈتىۋالغان ئىدى. سورۇندا كونسۇلخانىدا ھىندىستانلىق مۇسۇلمان ئەمەلدارمۇ بار ئىدى. تۇردۇن ئەپەندى راۋان ئىنگلىز تىلىدا ئۆزىنىڭ مۇسا بايلار ئىگىلىكىنىڭ ۋاستىسى-باۋۇدۇن مۇسا باينىڭ ئالىي ئېھتىرامىنى ۋە ھاۋالىسىنى ئېلىپ كەلگەنلىكىنى ئېيتقاندا، كونسۇل جانابلىرى بىلەن ھىندىستان ئەمەلدارلىرى ئاغزىنى ئىچىپلا قالغانىدى. ئۇلار ئاددىي-ساددا، سىپايە كۆرۈنىدىغان بۇ سەھرالىق ئۇيغۇرنىڭ ئىنگلىزچە سۆزلىيەلىشىنى ئەسلا كۈتمىگەن ئىدى. شۇنىڭ بىلەن تونۇشۇش ۋە چۈشىنىش بىر قەدەم چوڭقۇرلىشىپ، سۆھبەت دوستانە تۈس ئالدى. ۋەلىخانباينىڭ پاكلىق، قائىدىلىك سۆزلىرى ئالدىدا كونسۇل جانابلىرى ئارتۇقچە بويۇن تولغاشنى راۋا كۆرمىدى. چۈنكى مۇسابايلار بىلەن بولغان كۆپ تەرەپلىمە ھەمكارلىقنىڭ زىيىنىغا ئۇچرىشىنى ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىمۇ، ھىندىستانلىقلارمۇ خالىمايتتى. گىلىلىئان ئەپەندى يۇقىرىدا قويۇلغان ئىشلارنى ئەستايىدىل ئېنىقلاش ۋە تۈزىتىشكە كۈچ چىقارغانلىقىنى بىلدۈردى. ھىندىستانلىق مۇسۇلمان خىزمەتكار ئۇلارغا بىر پەتمۇستا قەن-گېزەك ۋە قەھۋە ئېلىپ چىقتى. ئۇلارنىڭ قەھۋە ئىچكەن راۋاقتىن كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان گۈزەل مەنزىرىگە كۆز تاشلىدى. راۋاقنىڭ تۆۋىنى يول بولۇپ يولدىن ئات مىنگەن ئادەملەر، ھارۋا-مەپىلەر توختىماي ئۆتۈپ تۇراتتى، يولنىڭ نېرىسى كەڭ كەتكەن ياپيېشىل ئېتىزلىقلار، ئۇنىڭ نېرىسى قىزىل دەريا لۆمشۈپ ئاقاتتى. دەريا بويىدا بىرمۇنچە ئاتلار، بەزىلىرى سۇ ئىچىپ، بەزىلىرى قىرغاقتا تۇرۇپ سۇ ئىچمەۋاتاتتى. قىپيالىڭاچ ئوغۇل باللار بۇ ئاتلارغا مىنىۋالغان بولۇپ ياۋىداق ئاتلار ئۈستىدە شۇنداق ئەركىن ئولتۇراتتى. ئاتلارنىڭ باش تەرىپىدە سۇ ئېلىنغان تۇلۇم، سۇغلار ئارتىلغان ئېشەكلەر، چېلەككە سۇ ئېلىۋاتقان ئوغۇل باللار ۋە چوڭ ئادەملەر بار ئىدى. ئۇلار بۇ سۇنى شەھەرگە ئەكىرىپ ساتاتتى. دەريانىڭ قارشى تەرىپى بوياقچىلار مەھەللىسى بولسا كېرەك، ئۆگزىلەرگە يېيىلغان رەختىلەر بەكمۇ چىرايلىق كۆرۈنەتتى راۋاق ئاستىدىن تۆگمەنچىلەرنىڭ بۇرغا ئاۋازى، ئادەملەرنىڭ ۋاراڭ-چۇرۇڭى ئېنىق ئاڭلىنىپ تۇراتتى.... بۇ

تەرەپتە-كونسولغانا ئىچىدەئاپئاق ئاقارتىلغان رەت-رەت ئۆيلەر، گۈللۈكلەر، ھۆپپىدەئېچىلىپ كەتكەن چېچەكلەر، توپ مەيدانى خۇددى كەڭ يېيىلغان سۇرەتتەك كۆرۈنەتتى. مەيدانداپۇتپۇل ئويناۋاتقان ئاق تەنلىك ۋە قوڭۇرتەنلىك كىشىلەر تۇرسۇن ئەپەندىنىڭ دىققىتىنى تارتتى. ئۇئۇلارنىڭ ھەربىرھەركىتىگە زەن قويۇپ قارىدى. ئۇلارھەممىسى دېگىدەك ئېگىزبوي، قاۋۇل يىگىتلەرئىدى، ماھارىتىمۇخىلى ئۇستۇندەك قىلاتتى.

گىللىيان ئەپەندى تۇرسۇن ئەپەندىگەقاراپ كۈلۈمسىرىدى:

--- بۇئويۇنغا قىزىقىۋاتىسىزغۇ دەيمەن، ئەپەندى؟

ۋەلىخنباي ئۇنىڭ ئۇرنىداجاۋاپ بەردى:

--- كونسۇل جانابلىرى، بۇلارنىڭ يۇرۇتىدىمۇياخشى تەربىيىلەنگەن پۇتبول كوماندىسى بار. مۇشۇئەپەندىم ئۇلارنىڭ يىتەكچىسى. مىنىڭچەئۇ سىزنىڭ ئادەملىرىڭىزبىلەن مۇسابىقىلىشىشنى ئويلاۋاتىدىغۇ دەيمەن.

كونسۇل قىزىقىپ قالدى. ئىلگىرى سوۋېت ئىتتىپاقى كونسولىنىڭ بۇيەردىكى قانداقتۇردېھقان پۇتپۇلچىلارتوغرىسىدا. ئىيتقانلىرنى ئىسگەئېلىپ، بۇنى بۇيۇك برىتانىيە مەدەنىيىتىنىڭ ئوتتۇرائاسيادىكى بىر غەلبىسىنى نامايان قىلىشنىڭ ياخشى پۇرسىتى، دەپ ئويلىدى.

--- راستىمۇ؟ ناھايىتى ياخشى، بۇقالتىس ياخشى گەپ بولدى. مەن سىلەرنىڭ كوماندائىلار توغرىسىدائىلگىرى ئاڭلىغان. بىزمۇسابىقەئويناىلى. ئەمەلىيەتتە قەشقەردە ياۋروپالىقلارنىڭ ئىككى كوماندىسى بار. بىرى ئەنگلىيىنىڭ، يەنەبىرى شۋېتسيىلىكلەرنىڭ. مىنىڭچەئۇلارمۇ بۇ پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويۇشنى خالىمايدۇ...

شۇ قېتىمقى سۆھبەتتىن كېيىن ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردەتۇرۇشلۇق ياردەمچى كونسولى شىرىف ئەپەندى بىلەن شۋېتسيەدىن تارقىتىش ئۆمىكى دوختۇرخانىسىنىڭ باشلىقى ئاندىرسن ئەپەندى ئىكساققا كەلدى. ئۇلارئىكساقلىقلارنىڭ يەرلىك توپلىرىنى،

يالاڭئاياغ پۇتلىرداتوپ تېپىپ ئويىنغان مۇسابىقلىرنى قىزىقىپ كۆردى. ئىككى تەرەپنىڭ مەسلىھەتلىشىپ بېكىتىشى بىلەن مۇسابىقە 20-،21-مايدائۆتكۈزۈلدىغان بولدى.

بۇ خەۋەرچاقماق تېزلىكىدە قەشقەر، ئاتۇش دائىرسىگەتارالدى. كۆپ قىسىم كىشلەرئۆچۈن بۇ بىر كۈتىلمگەن خەۋەر بولدى.

--- ئىنگلىزلار دېگەن كىم؟ بىز كىم؟ بىزنىڭ دېھقانلىرىمىز ئۇلارنىڭ بىر پەشۋاسىغىمۇ يارىماس.....

--- ئىنگلىز-شۋېتلار بىلەن پۇتبولدا مۇسابىقلىشىمەن، دېيىش ئۆزىنى بىلمەي شىلتىنىڭ ئاتقانلىق بولماي نېمە!

--- ئېكساق پۇتبۇلچىلىرىمۇ بوش ئەمەس، ئۇلارنىڭ قانداق ئوينىغىنىنى مانا مەن كۆرگەن!

كىشلەر شۇنداق دېيىشىپ تالاش-تارتىش قىلشاتتى، ھەتتا ئۇرۇشۇپ-تىللىشىپ، كاللا-قاپاق يېرىشقانلارمۇ بولدى .

قەشقەردىكى ئۆمەر باي قاتارلىقلار باھاۋۇدۇن بايغا دۇئاسى سالام يوللاپ «دېھقانلارنىڭ ئىگلىز-شۋېتلار بىلەن مۇسابىقلەشمەكچى بولغىنى ئەخمىقانە ئىش ئەمەسمۇ، ئۇلارنى يېڭىشقۇ مۇمكىن ئەمەس، يېڭىۋالغان تەقدىردىمۇ ئۇلارنىڭ چىشىغا تېگىپ قويساق، ئىككى ئوتتۇرىدىكى مۇناسىۋەتكە دەز كەتمەمدۇ، ئالدى بىلەن جانابلىرىنىڭ سودا ئىشىغا دەخلى-تەرۆز يەتمەمدۇ. جانابلىرىنىڭ دەرھال بۇ ئىشنى توسۇشلىرىنى ئۈمىد قىلىمىز»دېيىشتى. قەشقەر دوتىيى ماشاۋۇرمۇ باھاۋۇدۇن بايغا ئادەم ئەۋەتىپ:« ئەل كۆڭلىگە پاراكەندىچىلىك سالىدىغان، چەتئەل دائىرلىرى بىلەن بولغان ئىناق مۇناسىۋەتكە دەخلىيەتكۈزىدىغان» بۇنداق«مۇسابىقە»دىن خاتىرجەمسىزلىنىۋاتقانلىقىنى، باھاۋۇدۇن باينىڭ بۇ ئىشنى ئاقىلانىلىك بىلەن توسۇشنى ئۈمىد قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. باھاۋۇدۇن باي بولسا:

» بۇ ئاددىي، دوستانە بۇسابىقە، ئۇنىڭدا باشقىچە مەقسەت، مۇددىئا يوق، يەنە كېلىپ

كونسۇل جانابلىرى ئۆزى خالىغان، ئىككى تەرەپ مەسلىھەتلىشىپ بىكىتىپ بولغان ئىش. ئۇنى ئۆز ئالدىمىزغا قالدۇرساق مۇۋاپىق بولماس. پېقىر ھەر قايسىلىرىنىڭ قارشى تەرەپ بىلەنمۇ مەسلىھەتلىشىپ كۆرۈپ، قايتا يولىيورۇق بېرىشلىرىنى كۈتىمەن»دەپ جاۋاب قايتۇردى.

بىر كۈنى شەھەر كاتتىلىرى ھەم چەتئەل كونسۇللىرى داخىل بولغان بىر سورۇندا، ئۆمەر بايلار گەپ ئىچىشقا پۇرسەت كۈتۈپ ئولتۇرۇشقاندا، گىللىپئان ئەپەندى كونسۇلخانىدىكىلەر بىلەن شۋېتسىيىلىكلەرنىڭ ئىكساقلىق دېھقانلار بىلەن پۇتبول مۇسابىقىسى ئۆتكۈزمەكچى بولغانلىقىنى جاكارلاپ قالدى. بۇنى سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇلى دومپىس ئەپەندى دەرھال قوللىدى ۋە دوتەي جانابلىرى بىلەن شەھەر چوڭلىرىنىڭمۇ بۇ ئىشنى قوللىشىنى ئۈمىد قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. دوتەي ماشاۋۋۇ شۇ يەردىلا:

ياخشى، بۇ بىر رەسمىي مۇسابىقە بولسۇن، بىزنىڭ دېھقانلار كوماندىسىنى «جۇڭگو كوماندىسى» لا دېيلى، لېكىن ئۇلار يېڭىلىپ قالسىمۇ كېرەك يوق، كىم ئۇلارنى يېرىنى تېرىماي توپ ئوينىسۇن دەپتۇ!-دېۋىدى، ھەممەيلەن كۈلۈشۈپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن كاتتىلار بۇ«خەلقئارالىق پۇتبول مۇسابىقىسى»نى قانداق قىلىپ ياخشى ئۆتكۈزىشنىڭ مەسلىھەتىگە چۈشتى. شۇ سورۇندا ئولتۇرغان ھوشۇر ھاجى سەمەن يولىدىكى بېدىلىكىنى توپ مەيدانى قىلىشقا بەردى. يەنە بىر باي ۋاراتار ياسىتىپ بەرمەكچى بولدى. مۇسابىقە توغرىسىدا ئىلانلار چاپلىنىپ، كوچىغا جاكارچىلار چىقىرىلىدىغان بولدى. مۇشۇ سورۇندا ئولتۇرغانلار باشلامچىلىق بىلەن مۇسابىقىنى كۆرۈشكە دەۋەت قىلىندى.

شۇنداق قىلىپ مۇسابىقە توغرىسىدىكى تالاش-تارتىشلار پەسكويغا چۈشۈپ، ھەممە ئادەم مۇسابىقە بولىدىغان كۈنلەرگە ئىنتىزار بولۇشتى، پەقەت ھەمراھ بايلا شەھەردىكى ئۆيىدە ئەتىدىن كەچكىچە كوتۇلداپ يۈرەتتى. يۈرۈتىدىكى «توپا توزىتىپ يۈرگەن تۆت-بەش قەلەندەر»نى تىللىغىنى تىللىغاندى. بىر كۈنى مەربگۈل چىداپ تۇرالماي ئېغىز ئاچتى:

--- دادا يۈرۈتتىكىلەر ئىنگىلىزلار بىلەن شىۋېتلارنى يىغىۋالسا سەن خۇشال بولمامسەن؟

يىغلەمتىكى، يىغلىمەيدۇ ئۇ خەق!

--- ناۋادا يىغىۋالسىچۇ...؟

--- دېدىمغۇ يىغلىمەيدۇ دەپ.

--- راستتىنلا يىغىۋالسا قانداق قىلىسەن؟

قىزنىڭ جاھىللىقىغا قاراپ ھەمراباي ئىچىدە«قىز بالا بولسىمۇ مېنى دورىغان دە، ئىسىت، ئوغۇل بالا بولۇپ قالسىچۇ» دېگەنلەرنى ئويلىدى. قىزنىڭ بېشىنى سەل سىلىغاندەك قىلىپ، قاپقارا قاشلىرىنى ھىمىرىپ تۇرغان تۇرقىغا مەستلىكى كېلىپ پىخىلداپ كۈلۈۋەتتى:

--- ناھايىتتى كەلسە ناغرا سۇناي چالدۇرۇپ بېرەرمەن شۇ.

--- ئاران شۇنچىلىكما؟-دېدى قىز ياراتمىغاندەك لەۋلىرىنى ئۈمچەيتىپ.

--- ھە بولاپتۇ، ئاۋۇ ئىغىلدىكى ئىرىكنى سويۇپ مېھمان قىلارمەن ئەمسە.- شۇنداق دەۋەتىپ بىردىنلا قىز بالىغا بەك بالدۇر ۋەدە قىلىپ قويغىنىنى سېزىپ دەرھال قاپقىنى تۈرىۋالدى.- قىنى ۋاقتى كەلسۇن، ھازىر كىمنىڭ ئۇتۇشىنى بىر ئاللا بىلىدۇ...

مۇشۇ زېمىن، مۇشۇ تاغلار يارالغاندىن تارتىپ ئېقىپ كېلىۋاتقان تۇمەن دەرياسى نىمە ئىشلارنى كۆرمىگەن-ھە! ئۇ ئۆز ۋادىسىدا ياشىغان كىشىلەرنىڭ ھەممە خۇشاللىق ۋە غەم-قايغۇللىرىنى، سېغىز تۇپىلىق يارلىق ئۇستىدىكى بىر-بىرىگە ئۇلىشىپ، گىرەلىشىپ كەتكەن توپرەڭ ئۆيلەرنىڭ قايسى بىرى قاچان سىلىنغىنىنى، قىپيالىڭاچ بولىۋېلىپ ئۆز باغرىدا پىلتىڭلاپ ئۈزۈپ ئوينايدىغان ئوغۇل بالىلارنىڭ قاچان چوڭ بولۇپ ئۆيلىنىپ، قىرىپ تۇپراق ئاستىغا كۆمۈلگىنىنى؛ نى-نى ھەشەمەتلىك ئوردا-قەسىرلەرنىڭ قاچان بىنا بولۇپ، قاچانلاردا كۆلگە ئايلانغىنىنى بىلىدۇ. ئۇ يەنە شەھەرنى ئەجدىھاردەك ئوراپ تۇرغان

ئېگىز قىلىن سېپىلنىڭ قانچە قېتىم ۋەيران بولۇپ قانچە قېتىم سوقۇلغىنىنى، سېپىلغا تىرىك كۆمۈلگەن ئادەملەرنى كۆرگەن. ئەجدىھارنىڭ ئىغىزىدەك سۈرلۈك دەرۋازىلارغا قاتار ئېسىلغان ئادەم باشلىرىنى كۆرگەن. سېپىل دەرۋازىلىرىدىن توختىماي كىرىپ-چىقىپ تۇرىدىغان بايلار ۋە نامراتلارنى، دېھقانلار، ئىشلەمچىلەرنى، سودىگەر، بەگزادىلەرنى، كىيىملىرىگە يىراق يۇرتلارنىڭ توپىسى سىڭگەن سەيياھ-جاھانكەزدىلەرنى ھەم كۆپ كۆرگەن، ئەمما ئۇ بۈگۈنكىدەك ھەممە ئادەمنىڭ شەھەر سىرتىغا قاراپ سۈدەك ئاققىنىنى كۆرمىگەن.

راستتىنلا قەشقەرلىكلەرگە بۈگۈن نېمە بولدى-ھە؟ ئەتىگەندىن تارتىپلا قەشقەر تەۋرەپ كەتكەندەك. ھەممە ئادەمنىڭ ئاغزىدا تۈپنىڭ، مۇسابىقىنىڭ گېپى. ئاشخانا-ناۋايخانىلار، دۇكانلار تاقالدى. ئادەم بىلەن تولۇپ تۇرىدىغان كوچىلار چۆلدەرەپ قالدى. شەھەر ئەتراپىدىكى ئۈچىلا راۋان يارباغ دەرۋازىغىچە، ناچۇق ئۆستەڭ بويلىرىدىن قۇمدەرۋازىغىچە بولغان يوللاردا ئات-ئىشەكلىك، ھارۋىلىق پىيادە ئادەملەر مۇسابىقە بولىدىغان سەمەن يولغا قاراپ ئاقماقتا.

مۇسابىقە بولغان بىدىلىكتە كىشىلەر ئاھاڭ چىچىپ بەلگە قىلىنغان «مەيداننى چىكرىدەپ يىغىلىشقاندى. مەيداننىڭ باش تەرىپىدە ھەمراھ باي ئەكەلدۈرگەن ناغرا-سۇنايچىلار ئەتىگەندىن تارتىپلا توختىماي شوخ ئاھاڭلارنى چېلىپ، كىشىلەرنى جەلپ قىلماقتا، ھاياجانلاندۇرماقتا. مەيداننىڭ «تۆر» تەرىپىگە دوتەي، شەھەر چوڭلىرى، چەتئەل كونسۇللىرىنىڭ ئولتۇرۇشى ئۈچۈن ۋاقىتلىق ياغاچ ئورۇندۇقلار ياسالغان، ئاددىي پۇقرالار-سەللىك، دوپپىلىق، تۇماقلىق كىشىلەر، ئۇششاق باللار ئالللىقاچان ئالدىنقى ئورۇنلارنى ئىگىلەپ، چاپان-چارا، كىگىزلەرنى سېلىپ باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇپ بولۇشقانىدى. مەيداننىڭ سەل نېرىسىغا ئۇششاق يايمىچىلار، دوغاپچىلار، غالتەكچىلەر، سامسىپەز-مانتىپەز، ئۆپكە ھەساپچىلار، گازىر-پۇرچاقچى، لەڭپۇڭچىلار جايلىشىپ ئاۋات بازار شەكىللەندۈرگەندى. ئۇششاق باللار بىلەن چوڭراق باللار بازار بىلەن مەيدان ئوتتۇرىسىدا

توختىماي چىپىشىپ، ئۇنى-بۇنى سىتىۋېلىپ يېيىشەتتى ياكى قوغلىشىپ ھەرخىل شوخلۇقلارنى قىلاتتى. ئۇلار بۇگۈن خۇددى ھېيت بولغاندەك خۇشال ئىدى.

مەيداننىڭ بىر چېتىدە تۇنۇگۈن ئاتۇشتىن پىيادە مېڭىپ كەلگەن ئىكساقلىق تۇپچىلار ۋە ئۇلارغا ئەگىشىپ كەلگەن بىرەر يۈزدەك ئادەم دائىرە بولۇپ ئولتۇرۇشاتتى. مۇسابىقىگە چۈشىدىغانلارنى باھاۋۇدۇن باي بىلەن تۇرسۇن ئەپەندى مەكتەپتىكىلەر ۋە دېھقانلار ئارىسىدىن ئىنچىكىلەپ تاللىدى. بۇ جەرياندا قايسىنى تاللاپ، قايسىنى قويۇشنى بىلمەي خىجالەتچىلىكتىمۇ قالدى. بىز دېگەن ھاشىم بالىخاننىڭ شاگىرتلىرى تۇرساق، مۇنداق مۇسابىقىگە بىز چۈشمەي كىم چۈشىدۇ، دەپ تۇرۇۋالغان ئاپئاق ساقاللىق ئىككى بوۋاينى ئامالسىز زاپاس توپچىلار قاتارىغا قوشۇپمۇ قويۇشتى. ئالدىنقى كۈنى توپچىلار يولغا چىقىدىغان چاغدا ناھاۋۇدۇن باي باشچىلىقىدا يۇرۇت خەلق قومۇرۇلۇپ چىقىپ ئۇلارنى ئۇزاتتى. پۇتبول دېسە جىنىنى بېرىدىغان بىر توپ ئادەم يولنىڭ يىراقلىقىغا قارىماي ئۇلارغا ئەگىشىپ قەشقەرگىچە كەلدى. توپچىلار بىر كىچە قونغان خانلىق مەدرىسىدە بۇ سەپ تېخىمۇ زورايدى. شۇ تاپتا مۇشۇ مەيداندا ئولتۇرغان شۇنچىۋالا جامائەتمۇ توپچىلارغا چەكسىز ھۆرمەت ۋە ئۈمىد ئىچىدە تەلپۈنىۋاتىدۇ. ئاشپەز-ناۋايلار ئوخشىتىپ ئەتكەن تاماقلىرى، كۆڭۈل قويۇپ ياققان نانلىرى بىلەن ئۇلارنى بىقىۋاتىدۇ. دوغاپچىلار:«يۈرىكىڭلارنى سەگىتىپ، جىنىڭلارنى ياشارتىدىغان دوغاپ بۇ» دېيىشىپ، يوغان چىنىلەردە دوغاپ ئەكېلىپ بېرىشىۋاتىدۇ. ئۇلار نېمىشقا مۇشۇنداق قىلىدۇ؟ تۇرسۇن ئەپەندى ئويلىغانچە ئۆزىنى بىر تاغ يۆدىۋالغاندەك سېزەتتى. بەزىدە ئەندىشىگىمۇ چۈشۈپ قالاتتى. لېكىن تىگى-تەكتىدىن ئالغاندائۇنىڭ يۈرىكى توق، ئىشەنچى كۈچلۈك ئىدى. ئۇ ئەتراپىدا ئولتۇرغان ئاشۇ بىر-بىردىن قاۋۇل، چەبدەس يىگىتلەرگە ئىشىنەتتى، ئۇ ئۇلارنىڭ خىلى كۆپىگە قولىنى تۇتۇپ تۇرۇپ خەتنى توغرا ھەم چىرايلىق يېزىشنى ئۆگەتكەن. پۇتبول دېگەننىڭ جۈرئىتى بار ئوغۇل بالا ئوينايدىغان نەرسە ئىكەنلىكىنى بىلدۈرگەن. ئۇ ئۇلارنىڭ ھەر-بىرىنى ئاۋۇ

چاقماقتەك چەبدەس كىرەم كىچىكنى، قاراقاش، قاراكۆز، قاڭشارلىق، ئېگىز بويى ئەنۋەرنى، بەستلىك چىرايى قىزىل، سېرىق ساقال ئىبراھىمنى، يوغان-يورپا، قاۋۇل، ئەمما كىچىك بالىدەك ساددا غوپۇرنى، ياۋاش ئەمما پەملىك بىشراخۇننى، مۇسا پالۋاننىڭ ئىنىللىرى پالۋان قامەت تۇرسۇن قارىي بىلەن ئەمەت قارىيلارنى.... بەك چوڭقۇر چۈشىنەتتى. ھەر-بىرىنىڭ مىجەزىنى، توپنى قانداق تىپىدىغانلىقنى، ئارتۇق-كەم تەرەپلىرىنى بەش قولدەك بىلەتتى. قارىماققا ياۋاش، جىمغۇر كۆرۈنىدىغان بىر بالىنىڭ كۈتمىگەندە كارامەت ئىشلارنى قىلىۋېتەلەيدىغانلىقنى بىلەتتى. بىر ئايدىن بۇيانقى جاپالىق مەشىق جەريانىدا ئۇلارنىڭ ھەربىرى خىللا ئورۇقلاپ، چىرايلىرى قارداپ قالغان بولسىمۇ، روھى كۆتۈرەڭگۈ ئىدى. ۋۇجۇدىدىن پۈتمەس-تۈگمەس كۈچ ئۇرغۇپ تۇرغاندەك كۆرۈنەتتى. مانا ئۇلار شۇ تاپتىمۇ:

ئاقاداشلار توپلىنايلى، جەھلىن ئوينى بۇزغىلى،

ئەل كۆزىدىن ئالغان قاراڭغۇ پەردىنى يىرتقىلى.

ئىنقىرازدىن خەلقىمىزنى قۇتقۇزغۇچى ئىلىمدۇر،

بىزلەرنىمۇ دەل بۇگۈن ھەم بىلىم ئۆزى قۇتقۇزۇر.

دېگەندەك ناخشىلارنى كەينى-كەينىدىن ئۇلاپ ئوقۇپ، مەيدانىنى لەرزىگە سالماقتا ئىدى.

ئۇلارنىڭ قارشى تەرپىدە-مەيدانىنىڭ سىرتىدا ئاق رەڭلىك تەنتەربىيە كىيىمى، پۇتبول ئايىغى كىيگەن ئېگىز بويى، سېرىق چاچ، كۆك كۆز كەلگەن ئىنگلىزلار ۋە ھىندىستانلىقلاردىن تەركىپ تاپقان «ئەنگلىيە كوماندىسى» دىكىلەر توپلىشىپ تۇرۇشاتتى. ئۇلارنىمۇ بىرەر يۈز ئادەم-كونسۇلخانا خىزمەتچىلىرى، شىۋېت دىن تارقاتقۇچىلىرى ھەم دوختۇرخانا خادىملىرى ۋە تاماشا كۆرگۈچىلەر ئورىۋالغانىدى .

كەينە-كەينىدىن كەلگەن ھەشەمەتلىك مەپىلەردە دوتەي ۋە شەھەر بەگلىرى، قازىكالان، ئۆلىمالار ۋە كاتتا، زەردار بايلا يېتىپ كېلىشتى. ئۇلارنىڭ كەينىدىلا رۇسچە ۋە

ئىنگلىزچە پەيتۇندا ئەنگلىيە ۋە سوۋېت ئىتىپاقى كونسۇللىرى، خانىملىرى بىلەن يېتىپ كەلدى. بۇ چاغدا مەيدان ئەتراپى سانجاق-سانجاق ئادەملەر بىلەن تولۇپ يىڭنە سىغقۇدەك يەر قالمىغان، ئەتراپتىكى ئۆيلەرنىڭ ئۆگزىسى، دەرەخ شاخلىرىغىمۇ ئادەملەر چىقىۋالغانىدى. ئىككى كونسۇل خانىملىرى بىلەن دوتەينىڭ ئىككى تەرىپىگە ئورۇنلاشتى. دوتەي ئىككى تەرىپىدىكىلەر بىلەن بىر نەچچە ئېغىز سۆزلىشىپ باش لىڭشىتتى. ئارقىدىن ئورنىدىن تۇرۇپ، ئېگىز بوي، ئاۋاق تىلماچ بىلەن مەيداننىڭ ئوتتۇرغىراق كېلىپ سۆزىنى باشلىدى. بۈگۈنكى قەشقەر تارىخىدا مىسلى كۆرۈلمىگەن كاتتا خەلقئارالىق مۇسابىقىنىڭ جۇڭگو-ئەنگلىيە خەلقلىرىنىڭ دوستلۇقىنى كۈچەيتىشتىكى مۇھىم بەلگە تېشى بوپقېلىشىنى ئۈمىد قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى ۋە ئىككى تەرەپ توپچىلىرىغا ئامەت تىلىدى. ئارقىدىنلا كونسۇل گېلللئان ئەپەندى سۆز ئېلىپ ئالاھىدە بىر خىل ئۈستۈنلۈك تۇيغۇسى ئىچىدە، بۈگۈنكى مۇشۇنچە كۆپ، مۇشۇنچە قىزغىن تاماشىبىننى كۆرۈپ، ئۆزىنىڭ پۈتبول يۇرۇتى بولغان ئەنگلىيىلىك ئىكەنلىكىدىن پەخىرلىنىۋاتقانلىقىنى، بۈگۈنكى مۇسابىقىدە «ئەنگلىيە كوماندىسى»نىڭ ماھارىتى ھەم جاسارىتىگە، كۆڭۈلدىكىدەك نەتىجە يارىتالايدىغانلىقىغا تولۇق ئىشىنىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. «جۇڭگو كوماندىسى»توغرىسىدىمۇ نۇرغۇن تەسىرلىك تەرىپىنى ئاڭلىغانلىقىنى ئېيتىپ ئۇلارغىمۇ ئامەت تىلىدى. ئاخىردا يۇمۇرلۇق تەلەپپۇزدا: ئەگەر جۇڭگو تەرەپ ئۇتىۋالسا، بىز ئۇلارغا كۆمۈش ئېگەر جاپدۇقلۇق بىر جۈپ ئارغىماق بېرىشكە ۋەدە قىلىمىز. بىز ئۇتىۋالساق جۇڭگوتەرەپ بىزگە نېمە بېرىدىكىن؟ دەپ ئەتراپىدىكىلەرگە قارىدى. چەتئەللىكلەر قاقاقلاپ كۈلۈشتى. تۇرسۇن ئەپەندى تىلماچنىڭ تەرجىمە قىلىشىنى ساقلىمايلا، يۇقىرى ئاۋازدا:

بىر بىرگە ئىككىنى بېرىشكە تەييار!-جاۋاب بەردى. تىلماچ كونسۇلنىڭ سۆزىنى تەرجىمە قىلىپ بولغاندا تاماشىبىنلا باريكاللا ئېيتىشىپ چاۋاك چېلىشىپ كېتىشتى .

بۇسابىقە باشلاندى، ئىككى كوماندا ناغرا-سۇناي، ئالقىش ساداسى ئىچىدە مەيدانغا

كىرىپ كەلدى. بۇ بىر بىرگە تۇيېتىن ئوخشىمايدىغان ئىككى كوماندا ئىدى. ئاق كىيىملىك«ئەنگلىيە كوماندىسى» ياردەمچى كونسۇل شىرىف ئەپەندى، كونسۇلخانا دوختۇرى، ئۇزاقتىن بىرى كونسۇلخانىدا تۇرۇۋاتقان مۇخبىر ھەم ساياھەتچى، شاپ بۇرۇت مىچىل ئەپەندى، ئەنگلىيە قۇرۇقلۇق ئارمىيىسىنىڭ لېيتنانتى گىرگىسىن، ئىككى نەپەر ياش جۇغراپىيە شۇناس ۋە ھىندىستانلىق ئۈچ خادىمدىن تەركىب تاپقان بولۇپ ھەممىسىنىڭ چىرايىدىن غالىپلىق ھەتتا مەسخىرە ئالامەتلىرى چىقىپ تۇراتتى. دىمىسىمۇ مەدەنىيەتلىك دۇنيادىن يىراق جاھاننىڭ بىر چېتىدىكى سەھرالىقلارنىڭ ئۇلار بىلەن مۇسابىقىگە چۈشمەكچى بولغىنى كۈلكىلىك بىر ئىش ئەمەسمۇ. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ياخشى چېنىققان تەنتەربىيە ھەۋەسكارى شىرىف ئەپەندى، بىر مەزگىل لوندۇندىكى پۇتبول كولۇبلىرىدا توپ تەپكەن، پۇتبولغا ئائىت ئوبزورلارنى يازغان مىچىل ئەپەندى تاغقا چىقىش ماھىرى گىرگىسىنلار تۇرسا. خەيرىيەت، بۇ مۇسابىقە ئۇلار ئۈچۈن بىر قىتىملىق يەڭگىل كۆڭۈل ئېچىش مۇسابىقىسى بوپ قالغۇسى. ماۋۇ يېرىم ياۋايى ئادەملەر ئۈچۈن بولسا ھەقىقى مۇسابىقىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى كۆرۈۋالىدىغان بىر پۇرسەت، پۇرسەت بولغاندىمۇ، ھاياتىدا يەنە بىرقېتىم ئىرشەلمەيدىغان تېپىلغۇسىز بىر پۇرسەت ئىكساق كوماندىسىدىكىلەر. بېشىغا ئاق دوپپا، ئۇچىسىغا ئاق ماتا كۆينەك كىيگەن، بەللىرىگە بالۋاغ باغلىغان، پۇتلىرىدىكى مەسە كالاچلىرىنى چۈشۈپ قالماسلىقى ئۈچۈن خىلمۇ-خىل شوينىدا باغلىۋېلىشقان ئىدى. ئەمما دىققەت بىلەن كۆزەتكەن كىشىلەر ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ئەستايىدىللىقنى، مەقسىتىگە يەتمىگۈچە توختىمايدىغان«ياۋايى كۈچ»ۋە يۈرەكنى جىغىلداتقىدەك قەيسەرلىكنى ھېس قىلالايتتى.

سوۋېت ئىتتىپاقلىق رىپىرنىڭ پۇشتەك چېلىپ بەلگە بېرىپ بېرىشى بىلەنلا، ساقاللىق ئىنگلىز دوختۇر توپنى قارشى تەرەپنىڭ مەيدانىغا قارىتىپ تەپتى. شۇنداق قىلىپ دۇنيانىڭ مەدەنىيەت مەركىزىدىن كەلگەنلەر بىلەن«يېرىم ياۋايى»لار ئارىسىدىكى

ئىس ـ تۈتەكسىز كۆرەش باشلىنىپ كەتتى .

مۇسابىقىنىڭ دەسلەپكى پەيتلىرىدە ئىككى تەرەپ كوماندا ئەزالىرىنىڭ روھى دۇنياسى ئاسمان-زېمىن پەرقلىنەتتى .

ئەنگلىيە كوماندىسىدىكىلەرنىڭ چىراي ئىپادىسى ۋە مەيداندىكى ھەرىكەتلىرى ئۇلارنىڭ ئۆزىگە شەكسىز ئىشىنىدىغانلىقىنى ئىپادىلەپ تۇراتتى، ئىككساقلىقلار بولسا ھەدىگەندىلا تەمتىرەپ تۇراتتى. ناتونۇش، كۈچلۈك رەقىب، تۈمەنلىگەن تاماشىبىنىنىڭ دېڭىز شاۋقۇنىدەك چۇقان-سۈرەنلىرى ئۆمرىدە بۇنداق كاتتا سورۇننى كۆرۈپ باقمىغان بۇ ساددا كىشىلەرنىڭ

دىققىتىنى مەركەزلەشتۈرۈشكە كاشىلا قىلماقتا ئىدى. ئۇلارنىڭ تەمتىرەپ قىلۋاتقانلىقىنى سەزگەن ئەنگلىيىلىكلەر چەبدەسلىك بىلەن ھۇجۇمغا ئۆتتى. ئۇلارنىڭ ھۇجۇمى ھە دېگەندىلا ئۈنۈملۈك بولىۋاتاتتى. بۇ ھالەت يەنە بىر پەس داۋاملاشسىدىغان بولسا، ئۇلارنىڭ غەلىبە ئاساسىنى قۇرىۋېلىشىدا گەپ يوق ئىدى .

دەل شۇ چاغدا مەيداننىڭ بىر چېتىدىن بوراندەك غەزەپلىك ئاۋاز ياڭرىدى. ھەممە ئادەم ئاۋاز چىققان تەرەپكە بۇرۇلۇپ قاراشتى. ئىككساقنىڭ زاپاس كوماندا ئەزالىرى ئارىسىدا ئولتۇرغان ئاپئاق ساقاللىق تەمبەل بىر بوۋاي ساقاللىرىنى تىترىتىپ:«... ئويىنيالمىساڭ چۈشە مەيداندىن! ھەرقايسىڭ تويىنى تالاشماي ساماغا چۈشتىڭمۇ مەيدانغا؟!» دەپ ۋارقىراۋاتاتتى. ئۇ، ئىككساقنىڭ ئەڭ دەسلەپكى توپچىلىرىدىن بىرى بولغان نامان ئاكا ئىدى. نامان ئاكىنىڭ قەھرلىك ئاۋازى ۋە ئاپئاق ساقىلى ئىككساقلىقلارنى سەگىتتى. كىرەم كىچىك ئىچىدە ئىختىيارسىز بوۋايغا ئاپىرىن ئوقۇدى. ئۇ بىردىنلا پۈت قولىنىڭ كۈچكە تولغانلىقىنى ھېس قىلدى. ئۇ ئەنگلىيىلىكلەر چەبدەسلىك بىلەن پاسلىشىپ ئىلىپ كېتىۋاتقان توپنى بۈركۈتتەك ئېتىلىپ بېرىپ ئۈزۈپ ئالدى....

--- بارىكاللا! ئوغۇل بالا دېگەن مۇشۇنداق بولىدۇ مانا .

--- ئاتاڭغا رەھمەت!- دەپ تىۋىلىشاتتى ئەتىراپتىكىلەر. كىرەم توپنى توختىتىپ مەيدانغا بىر نەزەر سالغاندىن كېيىن، ھۇجۇمچى ئورنىدا تۇرغان ئەنۋەرنى كۆردى-دە، «ئالە ئەنۋەر» دېگىنىچەتوپنى كۇچەپ تەپتى. ئاللىقاچان توپنى كۈتۈپ تۇرغان ئەنۋەر توپنى مەيدىسىگە شۇنداق چىرايلىق ئىلىپ توختاتتىكى، ئەنگىلىيىكلەرنىڭ چىرايىدىمۇ ھەيرانلىق ئەكس ئەتتى. مەيدان سىرتىدىكىلەر ھاياجاندىن ئورنىدىن تۇرۇشۇپ، گۇلدۇرلىشىپ كەتتى.

ئەنۋەر بۇرۇلۇپ ئەنگلىيە تەرەپنىڭ ۋارتاسىغا قاراپ شامالدەك تىز يۈگۈردى. ئەتراپتىكىلەرنى كەينىگە تاشلاپ، ئالدىغا كەلگەن بىر ئىنگلىز بىلەن ھىندىستانلىقنى ماھىرلىق بىلەن ئالداپ ئۆتۈپ، توپنى ۋارتاغا قارىتىپ كۇچەپ تەپتى. پۇختا تەييارلىق كۆرۈپ تۇرغان ئەنگلىيە ۋاراتارى توپنى سالماقلىق بىلەن تۇتۇۋالدى. ئەمما بۇ بىر توپ ئىكساق كوماندىسىدىكىلەر ئۈچۈن ئىلھام بەخش ھۇجۇم سىگنالى بولۇپ قالدى. مۇسابىقە بارغانسىرى كەسكىنلەشتى، ئەنگلىيە كوماندىسىنىڭ بىر نەچچە قىتىملىق قاملاشقان ھۇجۇمىمۇ كىشىلەرنى ساراسىمىگە سېلىپ چۇقان كۆتۈرگۈزىۋەتتى. ئىككى تەرەپنىڭ جان پىدالىق بىلەن ئىلىشىشى پۇتكۇل مەيداننى مىسلىسىز جىددىيلىك ئىچىگە ئىلىپ كىردى. مەيداننىڭ ئومۇمى ئەھۋالىدىن قارىغاندا، ئىكساق كوماندىسىنىڭ ئىپادىسى بارغانسېرى ياخشىلىنىۋاتقان بولۇپ، ئۇلار ئۆزلىرىدىكى جىددىيچىلىك ۋە يۈرەكسىزلىكنى يوقىتىپ، بارا-بارا مۇسابىقىگە كىرىشىپ كېتىۋاتاتتى. ئەنگلىيە كوماندىسىدىكىلەرمۇ ئۆزلىرىنىڭ بۇ «يىرىم ياۋايى» لارنى بوش چاغلاپ قالغانلىقلىرىنى سېزىپ، ئەسلىدىكى ھاكاۋۇرلىقىنى تاشلاپ، توپنى پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ئويناشقا باشلىغانىدى.

ئىكساقلىقلار كەينى-كەينىدىن ھۇجۇمغا ئۆتۈپ ئەنگلىيىلىكلەرنى خىلىلا تەمتىرىتىپ قويدى. بولۇپمۇ كىرەم توپچى بىلەن تۇرسۇن ئەپەندى ئۇلارنىڭ يۈرىكىگە

قادالغان خەنجەردەك توختىماي زەربە بېرەتتى، مۇسابىقىنىڭ ئىكساقلىقلارغا پايدىلىق تەرەپكە يۈزلىنىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن تاماشىبىنلار بولسا خۇددى بۇ ئالەمدىكى ئاجايىپ كارامەتلىك مۆجىزىنىڭ شاھىتىدەك ئۆزلىرىنى ئۇنۇتقان ھالدا چۇقان سۈرەن سېلىشاتتى.

بۇ ھال ئەنگلىيە كوماندىسىنىڭ ئاساسلىق ھۇجۇمچىسى بولغان لىيتنانتنى گىرگىسنىنى قاتتىق تىرىكتۇردى. «نېمە ئىش بۇ، ماۋۇ يالىڭاياغلار خۇددى خۇداسىدىن مەدەت ئالغاندەك كۈچىيىپ كېتىپ بارىدىغۇ. مەيلى، ئۇلارغا كىمنىڭ مەدەت بېرىشىدىن قەتئىينەزەر، ئۇلارنى يېڭىشىمىز كېرەك. بۇ ياۋايىلارنىڭ بۈيۈك برىتانىيە ئىمپېرىيىسىنىڭ تەڭداشسىز ئوبرازىغا نۇقسان كەلتۈرىشىگە يول قويۇشقا بولمايدۇ. ئەگەر بۇلار يېرىتقۇچ يولۋاس بولغان تەقدىردىمۇ، قامچا بىلەن باش ئەگدۈرۈش كېرەك!»دەپ ئويلىدى.

ئۇ ئويلىغانسىرى غەزەبلىنىشكە، ئەسەبىيلىششكە باشلىدى.

دەل شۇ چاغدا ئەنگلىيە تەرەپنىڭ چەكلەنگەن رايونغا قاراپ تويىنى ماھىرلىق بىلەن ئېلىپ كېتىپ بارغان بىشىراخۇنغا قاراپ ئېتىلغان قوڭۇر تەنلىك بىر بىكتوپىقا قاراپمۇ قويماي، بىشىراخۇننىڭ ھوشۇقىغا كېلىشتۈرۈپ بىرنى تەپتى. ئۇنداق يولسىز ھۇجۇمغا تەييارلىقسىز تۇرغان بىشىراخۇن ئاغرىققا چىدىماي يەردە يۇمىلاپ كەتتى .

--- ياخشى! دەپ ۋارقىرىدى لىيتنانت.- ئۇلارنى مۇشۇنداق قوپالماس قىلىپ قويۇش كىرك .

--- نېمە قىلىق بۇ، شۇنداقمۇ نامەرتلىك قىلغان بارمۇ؟!

--- چىدىغانغا چىقارغان! چىدىماسلار ئوينىمىسۇن!

نارازىلىق سادالىرى مەيدانىنى بىر ئالدى. سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇلخانىسىدىن تەكلىپ قىلىنغان رېپىر دەرھال پۈشتەك چېلىپ مۇسابىقىنى توختاتتى ۋە بىنگاللىق بېكىنى ئاغزاكى ئاگاھلاندۇردى تويىنى ئىكساق كوماندىسىغا ئىختىيارى باشلاتقۇزدى .

شۇنىڭدىن كېيىن ئىكساقلىقلار كەينى-كەينىدىن يېقىلغىلى تۇردى. تۇرسۇن

ئەپەندى ئەھۋالنىڭ خەتەرلىكلىكىنى سېزىپ، ئەزالىرىنى ھوشيار بولۇشقا چاقىرىدى. ئىكساقلىقلارنىڭ كۆزلىرىدىنمۇ غەزەپ ئۇچقۇنى چاچىرماقتا ئىدى.

ئەنگلىيە كوماندىسى ھۇجۇم قىلىپ، توپنى ئېكساق تەرەپنىڭ چەكلەنگەن رايونى ئەتراپىغا ئېلىپ كەلدى. ئەڭ ئالدىدا يۈگۈرۈپ كەلگەن مىچىل ئەپەندى توپنى ئېلىشىغا، ئەنگلىيىلىكلەرنىڭ«ئىلتىپاتى»دىن تولا بەھرىمەن بولۇپ، ئىچى قايناپ تۇرغان ئەمەت قارى يۈگۈرۈپ بېرىپ مىچىل ئەپەندىنى دولىسى بىلەن كېلىشتۈرۈپ ئۇستى .

ئېگىز بوي مىچىل ئەپەندى دەرەختەك ئۆرۈلۈپ، يەردە نەچچە يۇمىلاپ كەتتى. رېپىر دەرھال پۈشتەك چېلىپ ئەنگلىيە كوماندىسىنى ئىختىيارى توپ باشلاتقۇزدى. ئىكساقلىقلار بۇنىڭغا نارازى بولدى، تۇشمۇ-تۇشتىن رېپىرنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ بېرىپ، بۇنى قائىدىگە خىلاپ ھەرىكەت ئەمەس، دەپ تالىشىشتى.

ئەنگلىيىلىكلەر بولسا توپنى تېز سۈرئەتتە باشلاپ، قارشى تەرەپنىڭ تەييارلىقسىز تۇرغان پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ ۋاراتاغا قارىتىپ توپنى تەپتى. پۈتۈن دىققىتىنى مەيداننىڭ يەنە بىر تەرىپىدىكى تالاش-تارتىشقا قارىتىپ تۇرغان ۋاراتار مۇھەممەت توختىنى توسۇشقا ئۈلگۈرەلمىدى. مەيداندىكى تاماشىبىنلار بۇ تۇيۇقسىز ئەھۋالدىن ھودۇقۇپ، ئۇن چىقارماي ھاڭۋېقىپ قىلىشتى. رېپىر بولسا ئىككىلەنمەي، كىرگەن توپنىڭ ئىناۋەتلىك ئىكەنلىكىنى ئېلان قىلىپ، ئوتتۇرا مەيداندىن توپ باشلاشنى ئۇقتۇردى.

گىللىئان ئەپەندى بىلەن خانىمى باشچىلىقىدىكى كونسۇلخانا خادىملىرى، شىۋېتسىيىلىكلەر ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ چاۋاك چېلىپ تەنتەنە قىلىشتى. تاماشىبىنلار بوراندەك گۇركىرەپ ۋارقىراشتى:

--- ناھەق بولدى، ناھەق!

--- ھۇ نامەردلەر، خوتۇن كىشىدىن ئۇششۇق نىمىلەرىكەن بۇ!

--- يالغانلىقىمىز چىنىپ قالمىسۇن، دەپ قويمۇۋالغان ساقاللىرىغا قاراڭلار، خالايىق!

بۇنچە كۆپ كىشى ئەزەلدىن بۇگۈنكىدەك بىر نىيەت-بىر مەقسەت ئۇچۇن جىنىنىڭ بارچە ۋارقىرىشىپ چۇقان سېلىپ باقمىغان، مۇشتۇملىرىنى چىڭ تۈگۈپ سەكرەشمىگەنىدى. شۇتاپتا مەيدان ئىچى بىلەن سىرتى بىرلىشىپ كەتكەنىدى. تاماشىبىنلارنىڭ يۈركى ئۆز توپچىلىرىنىڭ يۈركى بىلەن تەڭ سوقاتتى. ھېس تۇيغۇلىرى ئۇلار بىلەن تەڭ ئۆركەشلەپ، دېڭىزدەك داۋالغۇيتتى.

سوۋېت ئىتتىپاقلىق رېپىر سائەتكە قارىدى-دە، ئىكساق كوماندىسىدىكىلەر ئوتتۇرا مەيداندىن توپنى باشلىشى بىلەنلا پۇشتەك چېلىپ يېرىم مەيدان مۇسابىقىنىڭ ئاخىرلاشقانلىقىنى ئۇقتۇردى. تېزلىكتە يېرىپ توپنى قولىغا ئېلىپ، تۇرسۇن ئەپەندىگە ئەتراپتىكى چوقان-سۈرەن سېلىپ تۇرغان تاماشىبىنلارنى ۋە غەزەپلىك چىرايلارنى كۆرسىتىپ بىر نېمىلەرنى دەپ مەيداندىن چىقىپ كەتتى.

ئەنگلىيىلىكلەر مەيدان سىرتىغا سايىۋەن بىكىتىپ ئالاھىدە راسلانغان ئورۇنلارغا بېرىپ ئارام ئېلىشتى. شۋېت دوختۇرلىرى ئۇلارنىڭ ئەتراپىدا پايپېتەك بولۇشاتتى، كونسۇلخانا خىزمەتچىلىرى ئۇلارنىڭ بەدەنلىرىنى ئۇۋۇلاپ، ئىچىملىك ئەكىلىپ بېرىپ، ھارغىنلىقىنى تۈگىتىشكە تىرىشاتتى.

ئىكساقلىقلار بولسا تۇرسۇن ئەپەندىنىڭ باشچىلىقىدا مەيدان ئوتتۇرىسىدا يۇمىلاق بولۇپ ئولتۇرىشتى.

--- ھەممىمىز ماۋۇ خەلقنى كۆرۈپ ئولتۇرۇپتىمىز، - دېدى تۇرسۇن ئەپەندى،- ئۇلار بىزنىڭ ئارقا تىرىكىمىز، كۈچ-قۇۋۋىتىمىزنىڭ مەنبەسى. ئاشۇ ئەزىز خەلقىمىزنىڭ ئالدىدا مەغلۇپ بولۇش بىز ئۈچۈن ئۆلۈم بىلەن باراۋەر. ئەگەر بۈگۈن بىزگە ئەجەل كەلگەن تەقدىردىمۇ، مۇشۇ مەيداندا رەقىبلىرىمىزنى يېڭىپ، يۇرۇت خەلقىنىڭ تەنتەنىسى ئىچىدە ئۆلىمىز. قورقۇنچاقلىق قىلىشقا، چېكىنىشكە قەتئىي يول يوق. رەقىبىمىزنىڭ قانچىلىك كۈچلۈك بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، بىز ئۇلاردىنمۇ كۈچلۈك بولىشىمىز كېرەك.

دەل شۇ چاغدا ئالىمان ئىچىدە ئادەم توپىنى يېرىپ كوماندا ئەزالىرىنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئۇ، مۇسابىقىنىڭ دەسلەپىدە ۋارقىراپ ئىكساقلىق توپچىلارنىڭ دىققىتىنى يىغقان، ئاپئاق ساقاللىرى مەيدىسىگە چۈشۈپ تۇرىدىغان نامان توپچى ئىدى. ئۇ، تۇرسۇن ئەپەندىنىڭ قوللىرىغا ئىسلىپ تۇرۇپ:

--- باللىرىم، پالۋانلىرىم، مەن سىلەردىن رازى بولدۇم، خەلقىمىز سىلەردىن رازى بولدى. سىلەر جىنىڭلارنى تىكىپ قويۇپ ئوينىدىڭلار، ئاۋۇ ھاكاۋۇر پەرەڭلەرنى ئەندىشىگە سېلىپ قويدۇڭلار، ئۇلۇغ ئالالا پۈت قولۇڭلارغا يەنىمۇكۈچ-قۇۋەت بەرگەي، سىلەرگە يېڭىلمەس نۇسرەت ئاتا قىلغاي، خەلقىنىڭ ئالقىش رەھمىتىدىن كۆكلەپ كەتكەيسىلەر ئىلاھىم، ئامىن!- دەپ دۇئا قىلدى. ھاياجان ياشلىرى بوۋاينىڭ ئۇزۇن، ئاق ساقاللىرىغا ئېقىپ چۈشتى.

بۇ چاغدا كوماندا ئەزالىرىنىڭ كۆزلىرىمۇ ئوتتەك يېنىپ، تومۇرلىرىدىكى قانلار ئۇركەشلەپ ئاقماقتا ئىدى. ئۇلار ئەتراپقا قاراپ، بىدىلىككە يىغىلغان تۈمەنلىگەن خەلقنىڭ ئۈزلىرىگە تىككەن ئۈمىدلىك كۆزلىرىنى كۆردى. بۇ كۆزلەر ئىچىدە يەتتە ياشلىق باللارنىڭ غۇبارسىز كۆزلىرىمۇ، 70 ياشلىق بوۋايلارنىڭ نۇرى قاچقان كۆزلىرىمۇ بار ئىدى. بۇ كۆزلەردىكى ئۈمىد ئۇچقۇننى ئۆچۈرۈۋېتىشكە بولمايتتى، ئۇلارنىڭ ئارزۇ ئۈمىدلىرىنى جان تىكىپ ئاقلىماي بولمايتتى.

رېپىر مەيدانغا كىرىپ پۈشتەك چالدى. ھەل قىلغۇچ جەڭ باشلاندى.

ئىكساقلقلار خۇددى باشقىچىلا ئادەملەرگە ئۆزگىرەپ قالغاندەك ئىدى. ئۇلار ھېچنىمىدىن قورۇقمايتتى، نىشانغا قاراپ شىردەك ئېتىلاتتى. ھەربىكەتلىرى شۇ قەدەر چاققان، چىرايلىق ئىدى. ئۇلار ئەنگلىيە تەرەپ ۋاراتاسىغا توختىماي ھۇجۇم قىلاتتى. ھۇجۇملار خۇددى دېڭىز دولقۇنلىرىدەك بىر-بىرىدىن شىددەتلىك، بىر-بىرىگە ئۇلىشىپ كېلەتتى. ئەمدى ئەنگلىيە كوماندىسىدىكىلەر تەمتىرەپ قىلىشقان بولۇپ، ئۇلار ئۆز مەيداندا توپلىشىپ مۇداپىيەدىلا تۇراتتى، تېپەتتى، پۇتلايتتى، ئالدىغا ئۆتكەننى تارتىپ يىقىتاتتى.

ئەمما ئىكساقلقلار يىقىلسا دەرھال قوپاتتى-دە، ھېچ ئىش بولمىغاندەك ئالغا يۈگرەيتتى، ئىتىلاتتى، يەنە يىقىلسا يەنە تۇراتتى، يەنە يۈگرەيتتى، يىقىلغان يەردىن قۇۋەت ئالغاندەك تېخىمۇ قەيسەر بولۇپ تۇراتتى. ئەنگلىيىلىكلەرنىڭ چىرايىدا كۆرەڭلىكتىن ئەسەر قالمىدى. ئۇنىڭ ئورنىنى ھەيرانلىق، قورقۇش ھەتتا ئاز-تولا قايىللىق ئىگىلىدى .

تۇرسۇن ئەپەندى پەخىردىن بەرگەن پاسنى ئالدى دە، تېز سۈرئەت بىلەن قارشى تەرەپ كوماندىسىنىڭ چەكلەنگەن رايۇنىغا ئىلىپ كىردى. ھىندىستانلىق ۋاراتار تۇرسۇن ئەپەندىنى نىشان قىلىپ شىددەت بىلەن ئېتىلىپ چىقتى. قارشى تەرەپنىڭ مەقسىتىنى پەملىگەن تۇرسۇن ئەپەندى ئۆزنى يانغا ئىلىپ، ئۇنىڭ يېنىدىن شامالدەك ئۆتۈپ كەتتى. ۋاراتار ئۆزىنى تۇتالماي، ئۆزگە ئوخشاش مەقسەت بىلەن تۇرسۇن ئەپەندىگە قاراپ ئېتىلىپ كەلگەن سەپدىشى بىلەن قاتتىق سوقۇلۇشتى ۋە ئىككىلىسى ھۆركىرەشكىنىچە يەردە يۇمىلاپ كېتىشتى. بۇنى كۆرگەن تۇرسۇن ئەپەندى پۇتىدىكى توپنى ۋاراتارغا تەپمەستىن، يان سىزىقتىن تېپىپ چىقىرۋەتتى-دە، دەرھال يىرىپ ۋاراتارنى يۆلىدى. بۇ ئالىيجاناب ھەرىكەت پۇتكۈل مەيداننى لەرزىگە سىلىۋەتتى. ھەتتا كونسۇل گىلىلىئان ئەپەندى بىلەن خانىمىمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ تۇرسۇن ئەپەندىگە قاراپ كۈچەپ چاۋاك چالدى. ئۇلارغا ئەگىشىپ كونسۇلخانا خادىملىرى ۋە ئەنگلىيە كوماندىسىنىڭ زاپاس ئەزالىرىمۇ ئۆزلىرىنى ئۇنتىغان ھالدا چاۋاك چىلىشىپ كەتتى. كونسۇلخانىنىڭ داۋالاش خادىملىرى دەرھال مەيدانغا يۈگۈرۈپ كىرىشتى. بۇ كىچىككىنە ئۈزىلىش داۋمىدا گىلىلىئان ئەپەندى مەيداننىڭ چېتىگە كېلىپ ئەنگلىيە كوماندىسىدىكىلەرگە:« بۇ مۇسابىقىدە بەلكىم ئۇتتۇرشىمىز مۇمكىن. ئەمما ئىناۋەتنى ئۇتتۇرۋەتمەسلىكتە بولمايدۇ. ئۇنتۇپ قالماڭلاركى، ھازىر سىلەر بۈيۈك بىر برىتانىيە ئىمپىرىيىسىنىڭ ۋەكىلى سۈپىتىدە تۇرۋاتىسىلەر. بىرىڭلار، ئۇلارغا ھەقىقىي ئەنگلىيە مۇتىۋەرلىرىنىڭ پەزىلىتىنى كۆرسىتىپ قويۇڭلار، پەرۋەردىگار سىلەرگە يار بولغاي»دېدى.

ئادەم ئالماشتۇرۇلۇپ، كەسكىن جەڭ باشلاندى. ئەمما بۇ قېتىم مەيداندىكى كەيپىيات

تۈپتىن ئۆزگەرگەنىدى. ياپپىشىل بىدىلىكتە 22ئەزىمەت باراۋەر ئورۇنىدا، كەمىستىش ۋە كەمسىتىلىشتىن خالى ھالدا غەلىبە ئۈچۈن كۈرەش قىلىۋاتاتتى. مانا بۇ ھەققى مۇسابىقە ئىدى.

ئېكساق كوماندىسىدىكىلەر توپنى ھۇجۇم سېپىدە تۇرغان ئەنۋەرگە پاس بېرىشتى. ئەنۋەر توپنى ئەپچىللىك بىلەن كونترول قىلىپ، قارشى تەرەپنىڭ ۋاراتاسىغا ئوقتەك يۈگۈرۈپ كەتتى. ئۇ ئالدىنى توسقان ھۇجۇمچىلاردىن ئۇيان-بۇيان ئەگىپ، ناھايىتتى چاققان ئۆتۈپ كەتتى. ئۇلار ھەرقانچە قوغلاپمۇ ئەنۋەرگە يېتىشەلمىدى. ئۇ توپنى ئېلىپ ئەنگلىيە كوماندىسىنىڭ چەكلەنگەن رايونىغا كىرىپلا ئوڭ بۇرجەككە قارتىپ شۇنداق كۈچ بىلەن تەپتىكى ۋاراتار توپنى توسۇپ بولغۇچە توپ كىرىپ كەتتى. ناغرا-سۇناي ساداسى، قىقەس سۈرەن قاپلىغان مەيدان داۋالغۇپ كەتتى. كىشىلەر ئۆزىنى ئۇنتىغان ھالدا تەنتەنە قىلىشتى. رېپىر توپنى ئېلىپ ئوتتۇرا مەيداننى كۆرسەتتى، ئىككى تەرەپنىڭ نەتىجىسى بىردە بىر بولۇپ، تەڭشىلىپ قالغانىدى .

مۇسابىقىنىڭ ئاخىردا، ئەنگلىيە كوماندىسىنىڭ ئەزالىرى ھەممىسى دىگەدەك ئۆز مەيدانىغا قايتىپ قەيسەرلىك بىلەن مۇداپىيەدە تۇرغاچقا، مۇسابىقە تىركىشىش باسقۇچىغا كىرىپ قالغانىدى. ۋاقىت مىنۇت سىكۇنتلاپ ئۆتمەكتە، رېپىر توختىماي سائەتكە قارايتتى، تاماشىبىنلارنىڭ چىرايىدىن تاقەتسىزلىك ئالامەتلىرى چىقىپ تۇراتتى. مۇسابىقە ۋاقتىنىڭ توشۇش ئالدىدا تۇرغانلىقنى كۆرگەن ئەنگلىيىلىكلەرنىڭ چىرايىدىكى جىددىيلىكمۇ يوقىلىشقا باشلىغانىدى.

توپ ئەنگلىيە كوماندىسىنىڭ يۈتىدا بولۇپ، ئۇلار ئاخىرقى بىر نەچچە مىنۇت ۋاقىتنى ئۆتكۈزۈۋېتىش ئۈچۈن ئۆز مەيدانىدا پاس بىرىشىپ يۈرمەكتە ئىدى. تۇيۇقسىز توپنىڭ يېنىدا پەيدا بولۇپقالغان كىرەم مايمۇندەك چاققانلىق بىلەن توپنى لىتنانىت گىرگىسىنىڭ يۈتىدىن تارتىپ ئالدى-دە، ئەنگلىيە كوماندىسىنىڭ ۋاراتارسىغا يۈگۈرۈپ

كەتتى. ئۇ شۇنداق تېز يۈگۈردىكى، كۆرۈپ تۇرغان ھەممە ئادەم ھەيرانلىقتىن قېتىپ قالدى. گىرگىسىن بولسا، ھازىرلا پۇتىدا تۇرغان توپنىڭ قانداق قىلىپ بۇ مۇشتۇمدەك بالىنىڭ پۇتىغا ئۆتۈپ قالغىنىنى بىلەلمەي تۇرۇپ قالدى. كېرەم ئاجايىپ چاققانلىق ۋە ماھىرلىق بىلەن قات-قات توساقلاردىن ئەگىپ ئۆتۈپ ۋاراتارنىڭ ئالدىدا پەيدا بولدى. ۋاراتار ئۆزىنى كېرەمنىڭ پۇتىدىكى توپقا ئاتتى. كېرەم بولسا سېھىرگەرلەردەك بىر ھەرىكەت بىلەن توپنى ۋاراتارنىڭ ئالدىدىن ئېلىپ كەتتى دە، قۇرۇق ۋاراتارغا قارىتىپ جىنىنىڭ بارىچە تەپتى، توپ كىردى.

نەتىجىدە ئىككىدە بىر بولدى. مەيدان قايىنام تاشقىنلىققا چۆمگەن، كىشلەر سەكرىشىۋاتقان، ۋارقىرىشىۋاتقان، تونۇشمىسۇن، تونۇشمىسۇن مەھكەم قۇچاقلىشىپ يىغلىشىۋاتقان ئاشۇ دەقىقىدە، كونسۇل خانىمنىڭ چىداپ ئولتۇرالماي پەيتۇنغا چۈشۈپ ئۆزى يالغۇز كېتىپ قالغىنىنى كىشلەر كۆمەي قالدى. رىپېرنىڭ پۇشتەك چېلىپ مۇسابىقە ئاخىرلاشقانلىقىنى ئېلان قىلغانلىقىنىمۇ ھېچكىم سەزمىدى. تاماشىبىنلار مەيدانغا سەلدەك يوپۇرۇلۇپ كىرىپ، ئۆزلىرىنىڭ قەھرىمان توپچىلىرىنى قاتمۇ-قات ئورىۋالدى. ھەممە ئادەم ئۇلارغا ئىككى ئېغىز يۈرەك سۆزىنى ئېيتىۋېلىشنى ياكى بىرەرسىنىڭ چاپىنىنىڭ پېشىنى بولسىمۇ تۇتۇۋېلىشنى ئارزۇ قىلاتتى. كىشلەر توپىنىڭ سىرتىدا ھەمراھ بايمۇ ھاسىراپ ھۆمىۋەپ ئايلىنىپ يۈرەتتى. قىپقىزىل يۈزىدىكى تەرلىرىنى يوختىماي سۈرتكەچ كىشلەر توپىغا ئۆزىنى ئۇرۇپ، قىستىلىپ ئالدىغا ئۆتمەكچى بولاتتى. سانجاق-سانجاق تۇرۇشۇپ كەتكەن ئادەملەر يول بەرمىگەندە بولسا پۇتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ، بويىنىنى سوزۇپ ئىكساقلىق يۇرۇتداشلىرىنى ياكى ئۆزى دائىم تىللاپ، قارغاپ يۈرىدىغان كېرەم كىچىكنى، يا كېرەم توپچىنى كۆرىۋالماقچى، ئۇلارنى ئۆيىگە باشلاپ يوغان ئەركەك قوينى سۆيۈپ مېھمان قىلماقچى ئىكەنلىكىنى ئېيتماقچى بولاتتى....

ئادەملەر توپ پىچاق بىلەن كەسكەندەك ئىككىگە ئايرىلىپ، يول ئېچىلدى. دوتەي

باشلىقى ئەمەلدارلار ۋە يۇرۇت چوڭلىرى، سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇلى قاتارلىقلار توپچىلار بىلەن كۆرۈشكىلى كەلدى. ھەممىسىنىڭ ئاغزى قۇلىقىغا يەتكەن، خۇشاللىق ۋە ھەيرانلىقتىن ئاغزى گەپكە كەلمەي قالغانىدى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلى دومپىس ئەپەندى«ئەمگەكچى خەلقنىڭ جاھانگىرلىك ئۈستىدىن قىلغان غەلىبىسى»نى تەبرىكلەپ ئىكساقلىقلارغا ئىككى پۇتبول توپى تەقدىم قىلدى. توپلار ناھايىتى چىڭ، يېپيېڭى، پارقىراپ تۇراتتى، خۇددى كىرەم بىلەن ئەنۇەرلەرنىڭ ئارزۇسىدەك ئىدى.

ئىككىنچى كۈنى، يەنى 21-مايدا ئېكساق پۇتبول كوماندىسى شىۋېتسىيىلىك دىن تارقاتقۇچىلار، دوختۇرخانا خادىملىرىدىن تەشكىللەنگەن پۇتبول كوماندىسى بىلەن مۇسابىقىگە چۈشۈپ، ئۇلارنى يەتتىدە بىر نەتىجە بىلەن يەڭدى. مۇسابىقىدىن كېيىن مىڭلىغان خەلق ئىكساقلىق پۇتبولچىلارنى دولىسىدا كۆتۈرۈپ شەھەر ئايلاندۇرۇپ، خانلىق مەدرىسىگىچە ئاپىرىپ قويدى .

توپچىلار ئەتىسىلا ئىكساققا قايتتى. باھاۋۇدۇن باي بىلەن يۇرۇت خەلقى ئۇلارنى چوڭ يولغا چىقىپ كۈتۈپ تۇرۇشاتتى. ئىكساقلىقلار قەھرىمان توپچىلىرىنىڭ غەلىبىسىنى تەبرىكلەپ چوڭ توي ئۆتكۈزۈپ بەردى. تويلار تويلارغا ئۇلىشىپ كەتتى. شۇ تويلارنىڭ بىرى كىرەم توپچى بىلەن مەريگۈلنىڭ ئىدى .

ئادەملەر دېگەن قىزىق بولىدۇ، نامرات تۇل خوتۇننىڭ ئوغلى كاتتا باينىڭ يالغۇز قىزىنى ئەمرىگە ئېلىپ، باينىڭ ئەتىۋارلىق كۈيئوغلى بوپقالغاندا ھېچكىم كىرەمنىڭ توپنى نەقەدەر ياخشى ئوينايدىغانلىقىنى تىلغا ئالمىدى. بەلكى كىرەم كىچىكىنىڭ ئانىسىغا نەقەدەر كۆيۈمچان ئىكەنلىكىنى، كىچىك ۋاقىتلىرىدا چوڭ ئانىسىنىڭ دۇئاسىنى كۆپ ئالغىنىنى، ئۇنىڭ ئاشۇ ياخشىلىق ۋە دۇئالارنىڭ خاسىيىتىدە كۆكلەپ، بوگۈنكى كۈنگە ئېرىشكىنىنى سۆزلەپ يۈرۈشتى .

ئىيۇل كىرىپ تاغ يوللىرى ئىسسىغاندا باھاۋۇدۇنباي غۇلجىغا قاراپ يولغا چىقىپتى. ئېكساق خەلقى ئۇنى يىغا- زارى بىلەن ئۇزاتتى. باھاۋۇدۇنباي غۇلجىغا بېرىپ، بىر يىلدىن كېيىن، يەنى 1928-يىلى ۋاپات بولدى .

يىللار توختىماي ئۆتىۋەردى. جاھاندا نۇرغۇن ئۆزگىرىش بولدى.. ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى لوندۇندىكى «ئاركوس» شىركىتىنىڭ جاسوسلۇق دېلوسى تۈپەيلى سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دېپلوماتىك مۇناسىۋەتنى ئۈزگەنلىكتىن قەشقەردىكى ئەنگلىيە، سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇللىرى بىر سورۇندا ئولتۇرمايدىغان بولدى .

بۇ يىللاردا شىنجاڭدا ئۈچ قېتىم ھاكىمىيەت ئالماشتى. ئۆلكە ئاسمىنىنى قارا بۇلۇت قاپلاپ، جۇدۇن -چاپقۇن ئۈزۈلمىدى.

1937-يىلى تۇرسۇن ئەپەندى شىڭ شىسەي تۈرمىسىدە ئۆلتۈرۈلدى. ئېكساقتىمۇ نۇرغۇن ئۆزگىرىشنى بارلىققا كەلتۈردى. كىچىكلەر چوڭايدى، چوڭلار قىرىپ ئالەمدىن ئۆتتى. «‹ ھۆسەيىنىيە ›» نىڭ مۇنەۋۋەر ئوقۇتقۇچىلىرى كەينى-كەينىدىن تۇتۇلدى. قىرىپ- چىپىلدى. ئەمما «‹ ھۆسەيىنىيە ›» تاقىلىپ قالمىدى، ئېكساقلىقلارنىڭ پۈتبولغا بولغان ئىشتىياقىمۇ ئۆچمىدى.

1954-يىلى ئېكساقتا تۇنجى پۈتبول جەمئىيىتى قۇرۇلدى.

مەنبە: «شىنجاڭ مەدەنىيىتى»2006-يىللىق 3-سان

ئۇستۇن ئاتۇش مائارىپ توردىن ئېلىندى.

ئېلكىتابقا ئايلاندۇرغۇچى : سەھرا ئوغلى (sahraboy@gmail)